

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Tolnai Ottó hatvanéves

- TOLNAI OTTÓ: Melyik az én fájdalmam? (*regényrészlet*) 677
BERTÓK LÁSZLÓ verse 729
BALLA ZSÓFIA verse 730
PARTI NAGY LAJOS: Egy interjú helye(tt?) 731
MÁRTON LÁSZLÓ: Hullámgyűrűk (*novella*) 734
KARÁCSONYI PETRA: Csantavéri Orlandó 737
CSUHAI ISTVÁN: „Vagy hát valamiképpen mégis” (*Tolnai Ottó két elbeszéléséről*) 746
MIKOLA GYÖNGYI: A nagy konstelláció (*tanulmány*) 750

*

- CSORBA GYŐZŐ versei 757
SCHEIN GÁBOR: A saját és az idegen (*A fordítás humanista elméletei: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Csorba Győző*) 768
GÖMÖRI GYÖRGY: Találkozások Weöresékkal 777
CZEIZEL ENDRE: Weöres Sándor család fája és értékelése 786
JANKOVITS LÁSZLÓ: Pannónia és Itália közt (*Janus Pannonius költői tudománya*) 794

*

- TAKÁTS JÓZSEF: A kivétel (*Márton László: Az áhítatos embergép*) 808
MÁTHÉ ANDREA: Confessio abscondita (*Makay Ida: Szigetlakó*) 817
NAGY IMRE: Arc a tükör mögött (*Szakács Eszter: Másik hely, másik idő*) 820
KERESZTESI JÓZSEF: ...Az archív élet (*Méhes Károly: Az álomé lett*) 824

2000

JULIUS-AUGUSZTUS

Folyóiratunk a Baranya Megyei Önkormányzat,
a József Attila Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Soros Alapítvány és a DDGÁZ Rt. támogatásával jelenik meg.

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencesek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. – **Mosonma-**

gyaróvárott: Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Iskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtára – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Kulturtrade Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Méreleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – **ELTE Jogi Kar,** jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – **Stellium Könyvesbolt,** V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

<http://jelenkor.c3.hu/>

JELENKOR

160,- Ft

XLIII. ÉVFOLYAM

7–8. SZÁM

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215–305.
e-mail: jelenkor@mail.matav.hu
web-oldal: <http://jelenkor.c3.hu/>

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig a
Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),

a Baranya Megyei Önkormányzat, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata
és a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,
Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 960,- Ft, a II. félévre 800,- Ft,
egy évre belföldre: 1760,- Ft, külföldre: 5800,- Ft.

KRÓNIKA

TÜSKÉS TIBOR jubileumi estjét rendezték meg az író 70. születésnapja alkalmából június 29-én Pécsen a Művészetek Házában. Laudációt mondott *Monostori Imre* irodalomtörténész. Az esten mutatta be dr. Szirtes Gábor Tüskés Tibor legújabb, a Pannónia Könyvek sorozatában megjelent kötetét *Az exponált idő* címmel. Közreműködtek: *Sólyom Katalin* és *Lázár Balázs* a PNSZ művészei, valamint *Barth István* fuvolán és *Horváth Judit* zongorán.

*

A JÓZSEF ATTILA KÖR hajója június 3-án futott ki Budapesten a Vigadó térről az Ünnepi Könyvhét rendezvénysorozatában. Vitorlabontót Kovács András Ferenc mondott. A rendezők ezúttal az utópia témája köré szervezték a programot, melynek részeként *Úszó utópiák* címmel Cserna-Szabó András, Erdős Virág, Hazai Attila, Kukorelly Endre és Szálinger Balázs olvastak fel. A Szépírók Kabinjában könyvheti kötetekből adtak elő a szerzők: Háy János, Müllner András, Parti Nagy Lajos, Péterfy Gergely. A továbbiakban a Jelenkor Kiadó szerzőiként Garaczi László, Halász Margit, Orbán János Dénes és Szilasi László, a Beszélő folyóirat munkatársaiként Ständeiszky Éva, Kálmán C. György, Bikácsy Gergely és Eörsi István olvasták fel írásait, utóbbin közreműködött Máté Gábor.

*

BALÁZS ATTILA *Ki hazája ez a világ?* és Körösi Zoltán *Orrocskák* című kötetének rendező bemutatójára került sor május 31-én Budapesten az Epreskertben. A vendéglátó *Kő Pál* szobrászművész volt, *Ficzere Béla* olvasott fel a művekből, a Grensó Kollektíva pedig új lemezéből adott ízelítőt.

*

A KALLIGRAM KIADÓ könyvheti újdonságait – többek között Kibédi Varga Áron, Jász Attila, Grendel Lajos és Füzi László kötetait – ismertették meg a nagyközönséggel május 18-án és 31-én a Szlovák Intézetben.

*

LÁZÁR BALÁZS *Szárny angyal nélkül* című verseskötetét Bertók László mutatta be június 6-án Pécsen, a Művészetek Házában. A könyv az Ünnepi Könyvhétre jelent meg az Orpheusz Kiadó gondozásában. Az esten Lipics Zsolt a PNSZ színművésze olvasott fel a versekből, zongorán közreműködött Weber Kristóf.

*

A PÉCSI BAGOLYFÉSZEK Könyvesbolt

beszélgetéssorozatát rendezett júniusban az Ünnepi Könyvhétre megjelent kötetek szerzőivel. A bolt vendége volt többek között Lázár Balázs, Eörsi István, Zalán Tibor, Pálfalvi Lajos, Háy János, Hazai Attila és Bertók László.

*

A MAGYAR ÍRÓK MILLENNIUMI VILÁGTALÁLKOZÓJÁRA került sor június 6. és 8. között Keszthelyen a Helikon Kastélyban a Magyar Írószövetség, a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság, valamint a Keszthelyi Helikon Kastélymúzeum rendezésében. A találkozóon Pomogáts Béla mondott köszöntőt, majd Monostori Imre tartott bevezető előadást.

*

A DIGITÁLIS IRODALMI AKADÉMIA szerzőinek mintegy 150 könyve – mintegy 8000 önálló mű – olvasható digitalizált változatban az Interneten, jelentette be Magos György a DIA titkára május 31-én a Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központban Budapesten szakmai és sajtóbemutató keretében.

*

BUDAPESTI KIÁLLÍTÁSOK. A Ludwig Múzeumban június 15. és augusztus 27. között látogatható *A Fal után – Művészet és kultúra a posztkommunista Európából* című nemzetközi kiállítás fiatal művészek munkáiból. – A Budapest Galéria Kiállítóházában július 5-én nyílik tárlat Kunkovác László fotóművész képeiből, amely július 30-ig tekinthető meg.

*

A DUNAÚJVÁROSI KORTÁRS KÉPZŐ-MŰVÉSZETI INTÉZETBEN június 16. és július 28. között Pavel Kopriva *AREA 51* című kiállítását rendezik meg. – A székesfehérvári Szent István Király Múzeumban XX. századi magyar szobrászat a fehérvári gyűjteményekben címmel június 10-én nyílt gyűjteményes tárlat, amely szeptember 10-ig tart nyitva.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában június 6-tól július 2-ig rendezik meg a *Plakátok 2000* című kiállítást. – Ugyanitt látható a XVI. Országos Kerámia Biennálé anyaga július 9. és augusztus 27. között. – A Pécsi Kisgalériában június 29-én nyílik tárlat a bor és gasztronómia jegyében. – Ugyanitt Kustán Melinda textiltervező munkáit július 13-tól augusztus 6-ig tekinthetik meg az érdeklődők.

TOLNAI OTTÓ

Fájkiskösség

avagy Melyik az én fájdalmam?

Nincs kizárva, mondta T. Orbán, a busz hátsó ülésén zötykölődve Királyhalma és Szabadka között (Palicsfürdőn áthaladva látták, tudták, hogy látni fogják, s tényleg látták is Elemért az albán cukrászda teraszán kibicelni, jót nevettek, ugyanis tudták, Elemér rá sem bír nézni az édesre, a balkánira meg különösen, ha meg kellene ennie egy baklavát vagy sutlijást, nem beszélve a sutlijásba süllyesztett baklaváról, ott, a helyszínen elpusztulna): a kék Mauritius is megérkezik a Moszkvai Bélyeg Világkiállításra. A kék Mauritius?, kérdezte Kafka Feri mélyen Jonathán ibolyaszín szemébe bámulva. (Nem értem, bosszankodott volt Gorotva, hogyan közelíthette T. Orbán a fokföldi ibolyát az azúrhoz, amikor Jonathán basedowjáról beszélt?! Mégiscsak igaza van Kacsó Milánnak, hogy ezekben az irományokban, akárha valami vesztőhelyen: minden borzalom megtörténhet, pedig akkor – éppen most lesz hat éve – még hol volt Regény Misu?!) Az én számomra, e hír hallatáig, mondta Jenőke, a kék Mauritius ott volt lenn, ott feküdt (lapult?) annak a rézbányának a fenekén, ahová a második világháború alatt rejtették volt. A rézfaszú bagoly... akart tovább szövegelni T. Orbán. Nehogy azt mondd már, hogy a rézfaszú bagoly is ugyanabból a rézbányából vétegett!, csattant fel Gorotva. Miért, mit gondolsz, nekem több rézbányám van?, tűnődött el T. Orbán, de akkor, a két kaszánya között, megállt a busz, és közölték az utasokkal, hogy elfogyott az üzemanyag, időbe fog telni, amíg megoldják a problémát. Gyalog folytatták. Jenőke, aki köztudottan csak portugál bélyeget gyűjt, arról beszélt, hogy ha netalán házkutatásokat fognak tartani, mert már járnak a rendőrök házról-házra, Orbán nevezetes albán gyűjteménye komoly problémát jelenthet. Mire ezeknek megmagyarázod, miért szakosodtál albán bélyegekre... Nekem a múltkor, még nem is meséltem nektek: véletlen egy

szerb–magyar szótárt talált előhúzni hátizsákomból a civil ruhás (minden bizonynal krajjinai) határőr, és durván faggatni kezdett, mit csináltam ezzel a szótárral odaát?! Az anyaországban?, kérdezte elmosolyodva Szlovák. Jól néztek ki, csatlakozott Szlovákhoz a fogát piszkáló Kacsó, szerb szótárral szaladgáltak az anyaországban! Kafka tökmagot vett az egyik bódében. Jonathán pedig arról mesélt, hogy volt Andrásnál. Segített kigörgetni az óriás akáctuskót a gödörből. És aztán a góréban söröztek. És látta, hogy a **Tolnai Don-Fel**-kötete: a **Fáj-Fajd-féléknél** volt kinyitva, és a **Fácán** (András később majd szerep egy fácskakast, s attól kezdve más nem enged a góréba), **Fa-cement**, **Fagyal** és a **Fahak** is alá volt húzágálva, mégis egyértelmű volt (ezt Vendel is úgy gondolta), hogy András, Palicsfürdő legszebb villájának kispiai örököse, Palicsfürdő utcaseprője a **Fájdalom** szócikk után kutathatott – és csak a **Fáj** községet találta: *kiskösség Abauj-Torna vármegye encsi járásában*.

Majd a **Fajansz**, a **Fajhő**, a **Fajvédelem** és a **Fakátrány**, illetve a Polgár Baba kapcsán már érintett, részben fel is dolgozott **Fakír** következett. Másnap elmentem a könyvtárba (Vendel is eljött velem, ha jól emlékszem, akkor egyezett meg az oltárlépcsőre), és megnéztem: hányadán is áll a többi lexikon a **Fájdalommal** mint olyan... Aztán azon tanakodtak, felmenjenek-e a Marije Vojnić Tosićébe Gulyáshoz, a költőfejedelemhez, aki még mindig egy vagyont kért Az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* 21 kötetéért. Orbánnak lett volna kedve, ugyanis amíg Jenőke a *Monarchiára* alkudozik a faszarági (felénk Ó-Kanizsán úgy mondták: csívenfosó), ezüstfejű, magát öskommunistának nevező figurával, ő újra szemügyre veheti Ludwig hagyatékát. Ludwig rendőr volt, majd vilamost vezetett, de halálra gázolt valakit – és csak azután kezdett el festeni (Kafka szerint minden művésznek ennyi előtanulmányra lenne szüksége)...

Elemér még mindig ott állt. Nem mozdult. Büntetésből betonba öntötték a lábát, súgta Kacsó Milán. Majd még hozzátette, bokáig betonba. Kintől csak micije – grombimicije látszott. Akárha egy kissé megdőlt, minden bizonynal Elemér rossz jobb lába miatt, balra dőlt, mohás tető, mert idővel a sok esőtől a moha is megfeketedik, a portól, homoktól kiszürkül, egyfajta növényi grombivá lesz. Állítólag egy hangyát bámult, ahogy majd Regény Misu fogja mondani a vége, a kis jelenet vége felé (azért fogalmazok így, mert akár végtelennek is mondhatnánk a kis jelenetet, valójában az is, sosem is tudódott ki, hogyan került oda az a mici, mi is volt, ki is volt alatta), egy hangyát: a kád poláris sivatagában.

Ha valahol Palicson (és környékén, hőseink ezt mindig hozzáteszik, lapjukat, a *Palics és környékét* reklámozandó) eltört egy micisapka simlédere, nem javíttatták meg az öreg Szanitter Ákossal, aki igaz, eredetileg pantallószabó volt, ami felénk már majdhogynem úri szabóságot jelentett, de mint mondani szokta, háborúk idején más is vállal, még silapsikat, törött simlédereket is cserél, nem dobták el: nekiajándékozták Elemérnek. Különös, de Elemér fejére minden sapka pásszol. Milyen kibaszott feje van ennek az Elemérnek!, mordult fel egyszer Regény Misu. Laura sokat rajzolta-festette (fehérrózsaszín fázisának szinte ő a főszereplője, ahogyan csak ceruzával jelzett barátaival áll az ajtóban, talán éppen a *Kék tó* ajtajában, vagy ül Gorotva és Szanitter Tibike között Orbánék konyhájában, az elmocskolódott, a sok klopfolástól, halpucolástól, hagymaaprítástól recéssé lett, vízszintes Rembrandtnak nevezett viaszosvászon felett), de Laura

sem tudta megmondani: kicsi, hosszú, keskeny, tojásdad avagy éppen bufli bunkófeje van-e Elemérnek. (Talán Agyag Peti vagy Kobalt Karcsi véleményét kellene kikérni ebben az ügyben – mert nagy meglepetésünkre, egy napon, tíz év után, Kobalt Karcsi is felbukkant szitakötő-szemüvegében Orbánfalván, a Homokvár vaskapuja előtt, bebocsáttatásra várás közben a lila-fehér zománcos utcatábla 13-as számára meredve.) Mire új, illetve hát másik micisapkát kapott, az előzőt már elnyűtte, el abszolút, legtöbbször már el is veszítette. Így mind-egyiknek, akárha első fejfedőjét kapná, őszintén megörülhet, mint a gyermek. A fejébe csapja, s a sapka minden alkalommal másképpen helyezkedik el, jóllehet, Elemér rossz jobb lába miatt, mindig csapottan, ferdén kissé, mint mondtuk, afféle megroggyant tetőként. Közben valami követhetetlen mozdulattal még nyomorít is rajta, még élesebb szögbe törí simléderét. Amikor megkérdezték, miért teszi, olyasmit felelt: szereti hegyesszögben látni a világot, meg hát így meredekebb, szebb az esése két oldalt az esővíznek. Ez viszont igaz, ugyanis a Thesszaloniki (egykori szabad jugoszláv kikötő a Vardár torkolatában) utcabéliek közül (noha hőseink főleg Ludason, Királyhalmán laknak, gyakran a *Thesszaloniki szállónak* nevezett, a *Kék tó*val szemben lévő, elhagyott, omladozó, kis sárga házban húzzák meg magukat) senki sem tudott úgy az esőn feledkezni, mint Elemér. Ha esni kezdett, Elemér kiállt az esőre. Az egyik szabadkai fotóművész egyszer lefényképezte, díjat is nyert vele, lefényképezte Elemért, amint áll magányosan (Elemér még a falkában is kibaszottul magányosnak tűnik, elmélkedett Gorotva) a női strand mólóján, a párolgó tó fölött, az esőben. A fotós, ha összefutnak, mindig fizet egy sört Elemérnek, mire a thesszaloniki-ek, akiket még a *Kék tó*ba sem engednek be, mindig megjegyzik, hogy ha lenne esze ennek a fotós gyereknek, csak Elemérre specializálna, mint Laura, aki igaz, újabban eltávolodni látszik a figurától, nevezetesen Elemértől, egy kifeszített halbőrre emlékeztető, megnyúló, mint Jenőke megjegyezte, elcsodálkozó, absztrakt (Orbán mesélte egyszer a borbélynál, hogy Tito még '48 után is tiltotta az absztrakciót, noha akkor már ellene fordult a szovjeteknek, lényegében a szocrealizmusnak is) formát preferál. Igaz, amikor Jonathán rákérdezett arra a mind gyakoribbá váló, enyhén erotikus formára, nagy meglepetésére Laura valami olyasmit mondott, hogy egy kutya (Laura képei kezdetektől fogva kutyáktól, ordasoktól nyüzsögnek, Orbán Laura egyik korai tárlatának megnyitásakor Petőfi és Vasko Popa kutyáiról, farkasairól elaborált) és egy krokodilus keresztezéséből kapta, mármint azt a formát. Jonathán nem tett említést a többieknek Laurával történt beszélgetéséről, de magában olykor arra gondolt, hogy nincs kizárva, valójában még mindig Elemérről van szó, Elemér egy végtelenségig elvonatkoztatott formájáról, hiszen Elemér is egy hasonló furcsa lény, valahol a homoki taci és a krokodilus között. Ha legalább télen a füledre húznád a micit, bosszankodott többször Szanitter Tibike Elemér csőregévé fagyott, nagy füleit bámulva. Elemérnek különben csak a cipője, s részben a nadrágja (Ákos bácsi már többször felajánlotta, kivasalja, átgőzöli súlyos, puha-faszénnel fűtött vasalójával, ugyanis Ákos bácsi sosem is váltott át villanyvasalóra, mert mint mondtotta, az már valami egészen más) utal lumpen, azaz, ahogyan Gorotva szokta volt mondani, tróger voltára. Mert kitűnő zakói vannak. T. Orbán egy egész vulkánfíber zakót hozott neki Chicagóból. A *Kék tó* előtt mesélte, hogy a Milwau-

kee-n (ez az utca egészen a Milwaukee államig, tehát az indiánokig vezet, jöllehet ott Chicagóban már a négerek és a vietnámiak utcája valójában) rábukkant egy hatalmas boltra, ahol 1 USA \$-ért kitűnő zakókat lehet vásárolni. Abban a pillanatban, mesélte, ahogy belépett, akárha szembe bicegett volna vele, eszébe jutott Elemér. És gondolkodás nélkül vásárolt neki egy vulkánfíber zakót. Annyira izgalomba jött, csak a keskeny zakókat válogatta (egyszer Howard Jenőke keskeny kurvának nevezte Elemért, de mielőtt még Elemér megsértődhetett volna, gyorsan hozzátette, Kosztolányit idézte, ugyanis tudta, e név említésére Elemér mindig elérzékenyül, mivel állítólag nagyanyja még járt takarítani Ludason dr. Kosztolányiékhoz), hogy magának el is felejtett zakót vásárolni. Elemér azokat a dohány, óarany avagy mézszínű, bordás, bársony zakókat szerezti, amelyek már egy kicsit viseltesek, finom szivarillatuk van, és szarvasbőrt varrtak a könyökökre. Ezek a szarvasbőrdarabkák olykor fontosabbak számára magánál a zakónál is. T. Orbán mesélte Howard Jenőkének a *Kék tó* előtt, hogy amikor azzal a zakóval tömött vulkánnal boldogan kilépett a Milwaukee-ra: rálóttek. Ne baszkodj, rád lóttek?!, kérdezték többen. Megcsörrentve a csehó nád-függönyét, még néhány postás is kihajolt. És aztán, benn a sűrű kis csehóban ők, a postások is folytatták a történetet, mármint hogy rálóttek T. Orbánra, hol lóttek rá?, benn Szabadkán, a korzón, nem, a galambpiacon, nem a galambpiacon, egyedül még a galambpiacot nem vették át a menekült martalócok, egyedül a galambpiacra nem tette még rá a kezét a maffia, hát akkor hol lóttek rá, talán csak nem itt a Thessalonikin?!... Kövér néger és pattanásos, sovány fehér gyerekek számoltak le aznap éppen egymással a Milwaukee-n, a leszámolásnak, mint majd a tévéből később értesülnek, mindössze egy halálos áldozata volt. De szerencsére, mesélte Orbán, még volt annyi időm, hogy bevessem magam az egyik autó alá. Hogy ne mondjam, tette hozzá, aznap este még felolvasásom volt az eklézsián, a jezsuita Ördög atyánál, akivel, meséltem már, a véletlen folytán együtt repültem Budapestről Chicagóba. Olyan sokáig lövöldöztek, hogy nem volt időm hazavinni a vulkánfíbert. A hallgatóság (főleg bácskaiak – addig, mármint a háború kitöréséig ugyanis az amerikaiak nem tudták, hogy egyáltalán léteznek bácskai, illetve vajdasági magyarok, meg voltak győződve, csak két fajta magyar létezik: 56-os, meg erdélyi, tehát főleg bácskaiak – magyar-kanizsaiak, zentaiak, moholiak – meg hát a *Szajla* szerzője, Imre, a huszár, aki énjének éppen amerikai felét élte volt, és meg is kérte Orbánt, olvassa fel azt a Wilhelm-dalt hogy:

félek visszajönni amerikából

de hát ki se mentél mondom

félek

még így is félek visszajönni mondja

(...)

akkor mondom tényleg nincs más megoldás

ne gyere vissza

ne gyere vissza ha ki se mentél) azt hitte, az egész vulkánfíbert fel akarom olvasni. Csak később, már itthon, amikor a zakókat Elemérnek ajándékoztam, mesélte Orbán, kerültek ismét kéziratok abba a vulkánba, ezért van tehát enyhén szivar, illetve szarvasbőr illata a füzeteknek, a felszeletelt pakkpapírból varrt noteszok-

nak, jegyzettömböknek... Ám most éppen nem Elemér zakóiról akartam beszélni, hanem a micisapkájáról, mivel, mint mondtam, a kis négyzetforma véceablakon, amelyen különben a gazda, az ismert szabadkai gyógyszerész, a nyulakat és az őzeket szokta volt lőni titokban az egykori vasfüggöny maradványai között, a határzóna izolált kis vakbelében, csak az látszott: a grombimici. Ehhez az egérszürke grombihoz, első grombisapkájához nagyon ragaszkodott Elemér. Más vagyona, zakóin és görbebotján kívül, nem is volt. Pesten, pontosabban Zuglón, a Mosztár utcában lomtalanította neki Howard Jenőke, Lábass Bandi barátjával, akit Özvegyékkel, a végtelen magtárfalra festendő képek alapozása ügyében, régóta szeretnének már elhívni Királyhalmára (Bandi ugyanis murális szakon végzett, Kokas mesternél, a budapesti főiskolán). Gorotva egyszer arról mesélt a *Kék tó* előtt (ez akkor történt, amikor a postások ünnepeltek valamit, és küldtek ki egy tálca – igaz, a műanyag tálcán akkorra már nem látszott Velence, nem a gondola-motívum – nagy krigli sört), hogy édesapjának ugyanilyen szürke, inkább a mákra, mint az ezüstre húzó, egérszürke, rövid, báránybéléses grombi télikabátja volt. Egyszer, mesélte, vadászkollégái belelőttek édesapjába, de alig találtak sörétet az öreg húsában, a báránybéléses grombi mind felfogta...

Szóval, Elemér még mindig ott állt. A nagy, békebeli kád előtt. A többiek csak grombimicijét látták. Az, hogy hosszú, csapzott, kese haját látták-e, sosem tisztázódott. Különben is később hol bepárasodott, hol jégvirágos ablakról beszéltek. Akik nem próbáltak felkapaszkodni, arra kezdtek gyanakodni, csak a mici van ott, s maga Elemér már rég elhagyta a sávot, benn kacsázik Palicsfürdőn. Egy idő után Jonathán ismét felkapaszkodott, de azt mondta, még mindig csak bámul. Az üres kádba. Jóllehet a kádba ők, a párkányra kapaszkodók sem láthattak bele. Bámul? Még mindig bámul? Már több mint egy órája bámul! Meddig tud még bámulni?! Lehet, hogy egész nap így fog bámulni. Az üres kádba? Egyik részük kितartóan üres kádról beszélt. Másik részük viszont elfogadta Regény Misu feltételezését, ugyanis Misu mindannyiuknál magasabb volt (majd két méter). Igaz, valójában a kádba, a kád fenekére ő sem láthatott le azon a tenyérszerű véceablakon. Jóllehet mindenki elismerte, hogy az régi típusú, muzeális kád (be kellene szállítani a Szabadkai Városi Múzeumba, Szekereshez, a kitűnő régészhez), valamiféleképpen különben is Misu felségterületéről van szó, lévén eredeti foglalkozása: a zománcművészet. Amíg nem lett vesszőparipájává a szerb mondás: *Nećeš ući u moj roman!** Zománc Misu volt a beceneve is, és a *Légy jó mindhalálígon* (a suvick-jelenetet fejből tudta), és Debreceni József *Hideg krematórium*án kívül más regényről sosem is tett említést, de amikor egyszer a *Hideg krematórium*ot találta említeni, Howard Jenőke ráförmedt, s ez tényleg ritkán történt meg, mármint, hogy Howard Jenőke felemelte volna a hangját, ráförmedt: a *Hideg krematórium* nem regény!

Másik részük, mint jeleztem volt (ha tehetem, mindig jó előre jelzek), elfogadta Misu feltételezését, hogy Elemér egy hangyát bámul. A kád poláris sivatagában. Egy hangyát? Honnan a faszból, ebben a fagyban hangya?!, bosszankodott Szanitter. Mert már befűtött, mondta Jenőke. Akkor kapaszkodott fel T. Orbán. Ugyanis meg volt győződve, valaki fekszik a kád aranyában. A forró

* Nem kerülsz be a regényembe!

aranyat persze senki sem látta, csak a nagy fagyban jó volt forró kénes vizet, forró aranyat emlegetni. Kafga is gondolt valami hasonlóra, de nem merté kimondani, mivel ő egyértelműen hullára gondolt. Orbán viszont éppen: Ecet Micire. Arra, hogy valójában Elemér Ecet Micit fürdeti, lévén maga is meztelen, Ecet Mici fanszörét szappanozza, ágyékát öblögeti, különben már teljesen bemerevedve. És hamarosan eljön a pillanat, amikor Elemér is bekászálódik mellé – jól lehet még akkor sem véve le fejéről a micit. Mindenki tudta, Elemér akkor sem szokta levenni sapkáját, ha a Vértóban fürdik. És akkor történt a fordulat. Ha egyáltalán beszélhetünk fordulatról. Ugyanis Kacsó Milán hirtelen megfordult, és sikítózva elkezdett futni a havon. Sikítózva, bukdácsolva a künnfelejtett, fagyott káposzta- és karalábéfejekben. Pedig Kacsó egyszer sem kapaszkodott fel, öt-hat lépésről, egy kiszáradt meggyfának támaszkodva vizsgálta a véceablakot. Már ráfordult a hajdújárasi útra, már fölítatódott a vattás ködben, amikor a többiek is utána indultak. Talán csak Jonathán sejthette, miről is lehet szó, nem azért, mert látott valamit (noha ibolyaszín basedowos szeme miatt majdhogynem látónak tudták, abban mégsem bíztak, hogy az orra előtt lévő dolgokat tisztán, mármint annak látja, amik), ugyanis Jonathán lakott legközelebb a gyógyszerész nyaralóvá alakított budárházához, a legbelső határzónában, ahová Elemér olykor, ha el kellett tűnnie, ha már teljesen kimerültek a batteriái, ha pihennie kellett, bevackolta magát. Kacsó Milán mesélte Jonathánnak, hogy az apja egyik bunyevác ismerőse egy nagy télen meghívta őket ide, a legbelső zónába: vadetetésre. Különös, mesélte Kacsó, már akkor voltak, szüremlettek menekültek a vadászcsoporthoz. Pedig az ember azt gondolta volna, még azt sem tudják, hol vannak, hová is pottyantak szegények. Hamarosan egyértelművé lett Kacsó számára, hogy a vadászok egy része (drága vincsesztereik voltak, terepszín ruhájuk, maroktelefonjuk, és kitűnően lőttek, nem egy közülük egyenesen a frontról, Vukovárból, Szarajevó alól érkezett) fegyver-, autó- és nafta-csempészek számára biztosítják itt a zavartalan átjárást (hídfőt). Ahogyan Orbán szokta mondani: az anyaországba. A különös az volt, hogy ezek az emberek többször figyelmeztették Kacsót, magára a határvonalra ne rakjon kukoricát, mert nem a magyar állatokat jöttünk etetni, hiába próbálta Kacsó bizonygatni, hogy a kisjugoszláv állatok is átjárnak enni a magyarokhoz. De mégsem ez volt az igazi élménye. Hanem az, hogy egyszer csak lövés dördült. Nagyon megijedt, azt hitte a határőrök lőttek rá, ugyanis ő, a vadászok figyelmeztetése ellenére is dobott egy-két csövet a határvonalra, a magyar állatoknak, ősz nyusziknak, fajdoknak, bíborfejű fácánkakasoknak. Vezetőjük, az a bunyevác (horvát) vadász (aki minden bizonnyal egyfajta túsza volt különben e titkos különítménynek), hasra vágta magát, és kúszni kezdett, majd feltérdelve a magányos nyaraló irányába mutatott. A gyógyszerészt pillantották meg, amint kezében egy fehér vászonzsákkal (Kacsó Milán első pillanatban fehér zászlóra gondolt) kiosont a házikóból, és éppen ott, ahol a fagyott káposztafejek között (a gyógyszerész, ezt Jonathán is tudta, sosem szedi le kertjében a káposztát, karalábét) sikítva futni kezdett: egy isteni őz vérző, buzogva vérző tetemét próbálta belegyömöszölni abba a zsákba. Majd amikor nagy nehezen sikerült neki, hóval dörzsölte le kezéről és a zsákról a vért, s a házikó túlsó oldalán álló terepfutójához vonszolta a súlyos tetemet. A többi vadászt, Kacsó sokáig nem értette, miért (később, amikor egyik

párt választási plakátján felismerte a gyógyszerészt, érteni kezdte), nem izgatta föl különösebben az orvvadász véres koreográfiája. Jonathán meg volt győződve, most is a gyógyszerészt vélte megpillantani a kis vécéablakban, ahogyan éppen őket veszi egyenkint célba, hiszen különben miért futott volna Kacsó Milán, mint a szegény vadak, nagyokat ugrálva, cikcakkban.

Reljić műtermében, a Szerb Akadémia padlásán. B. Protić memoárjának (*Noé bárkája*, 1992.) a Modern Művészetek Múzeuma megnyitását tárgyaló megdöbbenő végéről mesélek. (Abban az időben, meg később is, és mostanában ismét, fűnek-fának meséltem-mesélem ezt a csodálatos részletet, valójában a könyv utolsó lapját, hiszen ez a képtár az én szentélyem is volt tulajdonképpen.) A Múzeum megnyitása utáni első nyugodt munkanapon B. Protić, a képtár megteremtője és első igazgatója, már elbúcsúzva a politikusoktól, kikísérve a külföldi vendégeket, átsétálva a kristályként ragyogó épületen, egy finom, sötét öltönyös úriembert pillant meg, ahogyan képtől-képig halad. Közelebb érve az úriemberhez, aki valójában az első látogató volt, felismeri Ivo Andrićot. Üdvözlí, beszélgetnek, majd B. Protić végül megkérdezi a Nobel-díjas író véleményét a látottakról.

Elnézést kért, hogy nem jött a megnyitóra, és gratulálva váratlanul azt mondta, hogy sajnál. Csodálkozva kérdeztem, hogy miért, talán elhibázottnak tartja a Múzeumot, vagy rosszul rendezettnek? „Ellenkezőleg”, mondta, „a Múzeum kitűnő; a termein végigsétálva újraéltem századunk művészetét. Először látom így együtt a képeket és szobrokat, melyeket negyven éven át, ki tudja, hol és mikor láttam – kivételes művek, egy kivételes épületben”. „De ez”, tette hozzá, „nem mi vagyunk, ez túl nagyvilágira sikeredett, túl tiszta, túl rendezett és csillogó. Sokakat fog ez még zavarni... Hogy fogjátok ezt az óriási márványépületet, tele annyi értékkel, az egekben tartani – nálunk ez ellenkezik a nehézkedési erővel! Ilyenek vagyunk... nem lesz könnyű dolgokat!”

Reljić válaszul a Múzeumban megrendezett tárlata katalógusszövegének történetéről kezd mesélni. Šejkát kérte fel a szöveg megírására. Am Šejkát épp azokban a napokban letartóztatják, börtönbe zárják. B. Protić azt ajánlja, válasszon citátumokat Šejka *Tractatus*ából. Közben Šejka a börtönben elkezd írni – vécépapírra – nevezetes szövegét, s épp azokban a napokban szabadul 1967 februárjában, amikor nyomdába kell adni... Gyakran olvasom újra Šejka szövegét, mondom Reljićnek – és ajánlom neki, fesse meg azt a bizonyos asztalt, amelyet Šejka említ:

Ha egy szüette faasztal bármely pillanatban egy fuvallatra porrá omolhat, akkor rá kell fújni, nem pedig megteríteni. Ha a dolgok és alakok, mivel a jelentéstartalmuk és az oksági mitológiai szimmetriájuk kiüresedett, a képen sértetlenül „demaszkírozva” lennének bemutatva, a képet kulisszává változtatnák, mely előtt folytatnák álarcosbáljukat.

Van-e pénzetek? kérdeztem édesanyámtól a telefonban, meséli T. Orbán. Van, mondta, mint bolhán a szőr. Majd hozzátette. Misét mondtam érted, kisfiam. Ezzel a hirtelen fordulattal talán azt is akarta mondani, hogy azért, mármint a miséért is fizetnie kellett, minden bizonnyal nem is keveset, és azért nincs pénzük. Felnevettem, fel már a bolhánál, jöllehet éreztem, verejtékező tenyeremben megcsusszan a fekete telefonkagyló. Pedig éppen azért szereztem be az egyik ószezresnél ezt a régimódi telefont, hogy ne essen ki a kagyló a kezemből. Hogy jól bele tudjak kapaszkodni. Édesanyám mindig tele van ilyen fordulatokkal. Mint ez a bolha. Mint ez a szőrös bolha. De aztán, hirtelen, mondom, megcsusszant a fekete telefonkagyló a tenyeremben, megfagyott az arcomon a mosoly. Csak akkor, azon a

kopasz bolhán túljutva értettem meg, hogy mit is mondott valójában az édesanyám. Misét? Misét mondattál – értem? Igen. De hiszen én még nem haltam meg, édes anyukám. Nem is tudtam, hogy élőkért is szoktak miséztetni. És be is mondta a pap, hogy ezt a misét értem celebrálja? Az én lelki üdvösségemért? Igen, be. Meg azt is, hogy hozzá jártál hittanra... Még azt is bemondta? Be. Meg azt is, hogy noha nem ministráltál, évekig harangoztál a Szent Miska bácsival, aki az oltárterítőket mosta, és gyönyörű csipkéket horgolt... Azt is bemondta? És voltak rajtad kívül mások is a templomban? Igen, voltak elég szépen. Én csak a Sleisher Incikének, a Gallérkának, meg a szomszéd asszonynak szóltam, tudod, akinek a lánya orvos Magyarországon. Csak nekik szóltál? Igen, de elég szépen eljöttek. Még fiatalok is voltak. Még fiatalok is voltak? Igen, valahogy szétszivárgott a városban, hogy érted fog misét mondani a plébános. Szétszivárgott a városban? Szét... Látam, ahogy lehajoltam a zsebkendőmért, hogy nemcsak én sírtam... Nemcsak te sírtál? De hát, miért, édes anyukám? Miért mondattál értem misét?! Egy napon szépen elmentél a parókiára, felkerested a plébánost, és azt mondtad, hogy misét akarsz mondani a fiatalabb fiad lelki üdvösségeért?! Igen. Nagyon kedves volt hozzám... Ki? A plébános. Kedves? Melyik? A nagytemplomi. A nagytemplomban mondattál misét értem? Igen, a nagytemplomban. És nagyon kedves volt hozzám a plébános. Noha különben egy kicsit mogorva. Különben egy kicsit mogorva? Igen, különben egy kicsit mogorva. Legalábbis a Tari meg a Kecskés plébánoshoz viszonyítva. De velem nagyon kedves volt. Mondta, hogy a múltkor, amikor benn járt Szabadkán, a Pénzes püspöknél, látott, ahogy egy görbebotos figurával iszkoltatok át a zebrán. Iszkoltunk, így mondta? Igen, jól emlékszem, így mondta, hogy: iszkoltatok egy görbebotos, micis, még azt is megfigyelte, hogy: grombimicis, keszeg figurával. Azt is mondta, hogy egy grombimicis, keszeg figurával iszkoltunk? Igen. De én azonnal tudtam, hogy csakis az Elemérről lehet szó. Kérdezte, miféle ember az, mármint az Elemér? Mondtam, hogy hasonszőrű, mint volt a Tihamér, hogy te mindig olyan Tihamér- és Elemér-féle emberekkel szeretsz barátkozni... Olyan lumpenekkel, mondta ő. Azt mondta, hogy olyan lumpenekkel? Igen. De hát a paplak könyvtárszobája, ebédlője is tele van a Tihamér festményeivel. Még Kanadában és Floridában is találkoztam a képeivel, meg hát tudod, meséltem neked anyukám, a Dél-afrikai Unióban is lépten-nyomon Tihamér festményeire bukkan az ember (épp most készülök közzétenni Tihamér afrikai naplóját)... Azokat a pipacsokat meg Tiszákat még a Tari plébános vásárolta. Mondta is egyszer, hogy zavarják a pipacsok, meg a Tisza édeskes lehelete is zavarja, le akarja cserélni őket: szentképekre. Zavarják a pipacsok meg a Tisza lehelete? Le akarja őket cserélni: szentképekre? Le. Ilyen dolgokról beszélgettetek a plébánossal, amikor elmentél hozzá, hogy misét rendelj – értem?! Igen. Meg apádról is váltottunk szót. Ugyanis előbb is kérdezte már, hogy mostanában nem jár az apád vadászni? Tudod, gyakran vittem volt neki vadnyulat. Kérdezte, hogy mostanában nem jár-e apa vadászni? Igen. Mondtam neki, hogy amióta rezegni kezdett a keze, nem jár már vadászni... Ilyesmiről beszélgettetek? Meg hát a mise részleteiről... A mise részleteiről? De miért? Még mindig nem értem, egyáltalán miért mondattál értem misét? Nem válaszolt azonnal. Már két kézzel kapaszkodtam a fekete kagylóba, amikor megszólalt.

Féltelek, kisfiam.

Fiam egy nagy vulkánfíber – még Bíró Yvette szerkesztette – FILM-KULTÚRÁ-t lomtalanított a VII. kerületben. Húzta, cipelte fel a negyedik emeletre. Hasonlóan lomtalanított később egy kis fiókos, gázlómadárra emlékeztető asztalt, egy katonaládát (amit kékre festettek, azúr katonaláda, mondtam, tudtam, hogy ezt fogod mondani, mondta a fiam) és két kényelmes fotelt is (sokszor órák hosszat üldögéltem a kényelmes fotelban, és bámultam az azúr katonaládát, amely valójában első világháborús katonaláda volt, és Kracsun Tódor nagyapámat idézte, aki az Isonzónál harcolt). Jancsó egyszer felhívott, és megkérdezte, hol vagyok. Mondtam, a Hernádban – nem a Hernádiban. Nevetni fogsz, mondta, de a Gyula is lakott volt a Hernádban. Egyszer meg Újvidéken hívott fel, a Virág utca 3-ban, ahol különben otthonos volt. Ismerte a szobáink falán lógó festményeket (Konjović, Bem etc.), ismerte könyvtáramat (a *Szomorú trópusokat* tőle kaptam), még az istállónkba is kijött egy hajnalon, ahol mi Jutkával bikákat hizlaltunk volt nevezetes németországi idénymunkás kalandunk után... Akkor meg én kérdeztem meg Jancsótól, hogy hol van, honnan hív? Párizsból hívlak, mondta. Hihetetlen, mondtam. Mért?, kérdezte. Hiszen én is ott vagyok – voltam éppen... Hogyhogy?, kérdezte. Reggel azt olvastam a *Politikában*, hogy nagy Balthus-retrospektív nyílt a Pompidou-ban. És ez a hír annyira belém hasított, mármint hogy nem lehetek ott, hogy belekezdtem egy Balthus-esszébe a másnapi rádiós műsorunk, a *Szempont* részére... Ne hülyéskedj!, kiáltott fel Jancsó: az ablakom a Pompidou-ra néz, látom, ahogy a szél mozgatja a csövekre erősített, nagy BALTHUS-plakátot. És valóban, én is hallani véltem a kagylóban a Pompidou-központ öblös csöveire erősített nagy plakát csörgését... Találkoztatok már?, kérdezte. Kivel?, kérdeztem. Balthusszal. Nem... Holnap elmegyek hozzá, és dedikáltatom neked a katalógusát, mondta. És máris római éveiről mesélt, amikor Balthus volt a Római Francia Akadémia igazgatója, és barátkoztak. Kevés esszét írtam olyan boldogan, mint aztán azt a Balthusról szólót; Rilket, Camus-t meg Fellinit is idéztem benne, akik szép előszavakat írtak a Balthus-mappákhoz... Fiam minden lépcsőfordulónál megállt az ólomnehéz vulkánfíberrel. Még az is megfordult a fejében, mesélte, hogy ott hagyja valakinek az ajtaja előtt. Nagy tél volt a Greenwich Village-en, akárha könnyű carrarai márványtömbökkel bombázták volna a zöldüveg New Yorkot, amikor először mentünk Yvette-hez. A ház előtt egy kendőbe bugyolált asszony várakozott a bebocsáttatásra, kezében furcsa csomaggal. Velünk szállt be a liftbe, velünk szállt ki. Csak már Yvette ajtaja előtt vettük észre, ő is oda jött, ahová mi igyekeztünk. A forró levest hozta nekünk, vendégeknek. Mészáros Márta volt. Baránszky egy érdekes figuráról, egy különös lakásról mesélt nekem, első New York-i lakásukról, amit én később színhelyül ajánlottam Márta következő filmjéhez. Egy nyugalmazott matróz lakásáról volt szó, egy különálló felhőkarcoló legtetetején. Mártával ki-, illetve felszálltunk a helyszínre. A tengeri farkas ott ült New York fölött. Akárha a nyílt tengeren. Olyan volt, mint egy igazi regényhős. Nem sok igazi regényhőssel találkoztam addigi életem során (Regény Misuval és társaival majd csak Palicsfürdön futok össze). Az egyik az a matróz volt. Mártát nem a regényfigura, a lakás érdekelte. Körben az üvegfalak előtt keskeny terasz futott, akárha eleve a köröző kamerának készítették volna. Máris láttam a két kamera munkáját: az egyik kívülről filmezi a tengeri farkast, a másik pedig a tengeri farkas szemével látja az egek végtelen vizeit... Különben Mártával terveztük, hogy az egyik

New York-i ismerősénél megnézzük a komplett Stroheim-opust. Kinyitottuk a vulkánfibert. Telis-tele volt a fekete füzetekkel. Elhatároztuk, szépen beköttetjük a FILMKULTÚRA évfolyamait. Még vita tárgyát képezi, mibe is köttetjük a to-musokat. Vásznonba? Bőrbe? Márta épp mostanában csinált egy filmet Edith Ste-inről. Talán éppen a Márta filmje miatt avatták Edith Steint szentté. Nincs kizár-va. Heller Ágnes (náluk is jártam New Yorkban, egy matracért mentem le hoz-zájuk, és a Praxis filozófusairól beszélgettünk, Markovićról, aki már akkor fur-csán kezdett viselkedni, Tadićról, akit nagyon kedveltem, s aki még jobban el-ment nemzetibe, meghívtak bennünket vacsorára, de lemondtuk, mert pesti ba-rátaink akkor éppen rosszban voltak velük) szépen beszél arról az időszakról, amikor Yvette a FILMKULTÚRA-t csinálta, Jancsó meg az első filmjeit forgatta. Kü-lönös volt az a New York-i találkozás Mártával, ugyanis előtte épp Jancsóval csináltuk a *Bayer aspirint*, meg a *Mamut temetőt*. Jancsó szinte újvidékié lett. Csodálatos volt, ahogyan Jancsó abszolválta Újvidéket. Mindenkivel összeis-merkedett, megbarátkozott. A hihetetlen az volt, hogy abszolút médiumként is meg tudta őrizni integritását, végül valamiféleképpen mindig ő gyarapodott. Csak Weöres volt hasonló módon médiuma mindennek, mindenkinek. Az volt az érzésünk, ott marad nálunk örökre. Filmez, operát rendez (szerette nézni a Szerb Nemzeti klubjában, hogyan szórakoznak előadás után az operaénekesek), segít nekünk a bikák hizlalásában, majd átteszi székhelyét Belgrádba, mi is me-gyünk vele... Igen, ott marad nálunk örökre, mint ahogyan örökre ott maradt Rómában, Párizsban. Ha eszembe jut, ha találkozom vele, mindig arra a Balt-hus-katalógusra gondolok, ami végül is nem jutott el hozzám, de Balthus beleír-ta volt a nevem (Balthus próbálja leírni azt, hogy: **Tolnai**, Jancsó betűzi neki, s közben megjegyzi, Magyarországon volt egy ilyen nevű lexikon is, de Balthus elvéti, áthúzza, újraírja, ismét elvéti), meg arra, hogy el kellene meséltetni vele Balthus-élményét. El, részletesen. Fontos lenne ugyanis az egydimenziós ma-gyar képzőművészeti élet szempontjából is. Noha én sokszor Rilke, vagy hát ha a képzőművészet, akkor a testvére, a különben Nietzsche-szakértő Pierre Klos-sowski miatt foglalkozom vele (csodálatos, hogy színes ceruzával rajzolt, álom-szerű opusa mennyire releváns mégis, jöllehet ő éppen Balthus freskószerű, po-rózus anyagát vonja vissza, hogy végül is a túloldalon mégis egyfajta anyagsze-rűséghez jusson, sőt szobrászatot, élőképeket is csináljon)... Azt nem kérdez-tem, Jancsó ismeri-e Klossowskit, meg Bataille-t például. Jöllehet egyáltalán nem mellékes, hogy egyes magyar művészek, mint Jancsó és Pilinszky például már jóval a váltás, a marxizmus zárójelbe tévése előtt Balthusszal, Gabriel Mar-cellal, Pasolinivel, Ciorannal barátkoztak... Aztán még egyszer jártam New Yorkban. Baránszkyval elmentünk abba a házba, ahol Bartók lakott. (Eliade a *Szomorú trópusokról*, illetve Lévi-Strauss enciklopédikusságáról beszélve, töb-bek között Bartók-ismereteit is említi.) A tengeri farkas felől is kérdeztem Ba-ránszkyt. Mondta, a fia még mindig el szokott járni hozzá, a fia, aki közben ame-rikai íróvá lett. Elképzelttem, regényt ír arról a tengeri farkasról. Aki ott fenn, a felhőkarcoló tetejéről feltáru-ló óceánon, égi vizeken üldözi még mindig Ahab fehér bálnáját. Jöllehet csak ül töménytelen cucca, gönce között, és vedeli a whisky, füvezik, egy nővel hancúrozik, aki hetente feljár hozzá, mint mondja az egekbe. Aztán Baránszky meghalt. A temetésén ahogy megöleltem Zsebit, a

háta mögött megpillantottam a fiukat, aki felismert. Odalépett. O?, kérdezte, Ó!, mondta. Én a regénye felől szerettem volna kérdezni, de az akkor, ott a ravatalozóban nem volt épp megfelelő alkalom, noha Baránszky, az öreg cicerone (New York-i Vergiliusom) megörült volna kérdésemnek, az sincs kizárva, kiszólt volna a koporsóból. Mártával, különös, azóta, tizenhat éve nem találkoztunk, de olykor Pesten baktatva eszembe jut, és reménykedem, egy ajtó előtt ismét összefutunk, egymásra ismerünk. Megkérdezi, hová baktatok ezzel az azúr katonaládával, vulkánfíberrel? Mondom, nálunk hatvanéves korukig katonakötelesek az emberek. És én csak majd 2000 júliusában töltöm be a hatvanat. Igen, sokáig el fog még húzódni ez a mi háborúnk, el, talán egészen az életem végéig, gondoskodnom kell tehát az olvasnivalóról, látod, bekészítettem magamnak, újraolvasom a régi FILMKULTÚRÁ-kat...

Vigyázva hajts, hogy közben kifesthessem magam, sikítózott Ecet Mici. Ha azt mondják majd, elrajzoltam az arcomat – elrajzoltam magam (van egy barátnőm, aki festeget, tudod, olyan elrajzolt figurákat festeget, ő azt bizonygatja, nézd csak meg jobban, az emberek eleve el vannak rajzolva, valaki eleve elrajzolta őket, el az orrukat, a szájuk sarkát, a lábukat rövidebbre-hosszabbra rajzolta, elfelejtett hajat rajzolni nekik, én mondtam, hogy akkor retusáljon, menjen el a fényképészekhez, tanulja meg tőlük, menyétfarokból készített ecsetkéikkel hogyan csinálja, váltson mesterséget, legyen retusórré, ne keljen versenyre vele, de legyen az Isten retusőre, legalábbis ami az embereket illeti, mert hát ugye, a virágok és az állatok, a hegyek és a tengerek nem szorulnak retusálásra), mondom, ha azt mondják, elrajzoltam magam, akkor: rossz sofőr vagy. Vigyázz, kanyar! Mi történt? Nem mondtad, hogy üldözni fognak bennünket. Vagy mi üldözzük őket? Vigyázz, még egyszer meg kell kerülnünk ezt a tömböt. Nem akartam lefékezni. Nem akartam, hogy kiszúrd a szemed ezzel a krejonnal. Kicsit szédülök. Én azt sem szeretem, ha a kiskatonák lökdösnek a ringlispílen. De ez a kanyar valahogy jó volt. Szépen vetted be. Kezdek hasonlítani... Még csak az alsó ajkam kell beszegni. Milyen jó érzés, hogy végre megállapodhattam ennél a púdernél. Tudod, a láthatatlan púder nem az én esetem. Mi az? Ki fújt a szelencémbe? Mi csattant ekkorát? Mi ez?! Mi történik itt?! Nem mondtad, hogy közben lödőzés is lesz. Jé! Azt hittem, ilyen csak a filmekben van! Nekünk nincs fegyverünk? Mi ez? Ki maszatolta szét az arcom?! Fogózkodj, mondtam! Vigyázz, nekihajtasz a betongruppnak! Ki volt az a hülye, aki ilyen betonbunkereket csinált a virágoknak?! Tegnap rakták ki a petúniákat. Van egy ismerősöm a kertészetben. Ő jelöli ki zsinórral a virágágyások formáját, de amióta elvált, még a nagykapuját és a bejáratí ajtaját is befutotta a vadrózsa. Az ablakon másszik be az ágyára. Azt mondta, így sokkal egyszerűbb, éppen csak magára kell húznia a paplant. Azt akarta, másszak be én is vele. Az ablakon... A háza különben tetszett, olyan volt, mint a mesében. Teljesen benőtte a csipkerózsa. Tudod, én szeretem a csipkerózsat, nálunk is van egy a hátsóudvarban, Orbán egyszer azt mondta rá, olyan, akár egy római szökökút. Kérdeztem, hány éve vált el? Azt mondta: öt éve. És öt év alatt teljesen benőtte a rózsza? Igen, mondta, borzasztó intenzív. Be fog hatolni a házba is?, kérdeztem. Azt mondta, erre még nem gondolt, de nem lenne ellene kifogása, hogy a rózsza betóduljon a lakásába is, hogy az ágyára is ráboruljon. Kérdeztem, szokott szedni hecsedlit? Azt mondta, hogy igen, gyerekkora óta hecsedli teával gyógyítja magát. Mondom, azt akarta másszak be én is. De nekem

egy kicsit magas volt az a kerítés, az az ablak. Ha nem abban a szűk szoknyámban vagyok, talán be is másztam volna. És most ott élnék vele. Megszoknám, hogy nem a kapun, az ablakon járunk be a házba. Azt mondja, el fog menni a kertészetből, a halassal fog kooperálni, megleste az orvhalászok fortélyait. Még olyanok is akadtak, mesélte, akik a NATO-bombák után lihegve szaladtak a kocsarakkal, hogy kiszedjék a döglött halakat, ahogy ők mondták, a NATO-s halakat. Hallisztet csinálnak belőlük. A NATO-s halakból. Úgy mondják: NATO-s halliszt. Hallottam, amikor a borbélynál arról beszéltek, hogy a NATO-s halliszt még a lexikonba is be fog kerülni... Az András vett egy kocsiderék TOLNAI LEXIKONT, szépen sorban felrakta őket a góré kredencére. Abban még nincs benne a NATO-s halliszt. András azt mondta, az élete végére lehet, hogy sikerülni fog kompletírozni a lexikonokat, mert a T. (=Tolnai) Orbán megígérte, segíteni fog, lexikonokkal fog fizetni neki, ugyanis András szokta tisztítani a Homokváron, Orbánék tornyos villáján, a csatornákat... Hol a retikülöm? Ez a csat nem megy ehhez a babos blúzhoz... Sikerült leráznunk őket? Nem másztam be hozzá, de rózsát dugtam a hajamba, s hajnalban a Vermes-villában dugott meg... szép volt, a töből kelt föl, akárha áthempereedett volna a nagytóba, a nap... Ott szokott üldögelni ő is a *Kék tó*hoz címzett kis csehó előtt a padon. Kicsoda? Hát a Vendel. Vendel? Ismered? Rémlik... Mégsem ráztuk le őket? Honnan lődöznek?! Tán csak nem a Víztoronyból?! Lehet, hogy ebben a filmben én leszek a főszereplő?! Kislány voltam még, de jól emlékszem, amikor a *Mester és a Margaréta*t filmezték itt a Spliti sétányon... Nem a lapos sarkú cipőmet kellett volna felvennem. Ha csak egy kicsit lassíthatnál. Ilyen arccal nem folytathatom. A filmekben sosem maszatolódnak szét ilyen csúnyán a színésznők. Jaj! Most meg valami a combomba csapódott! Le fogják vágni a lábamat? Igaz, a filmekben is meg szoknak halni... A *Mester és Margaréta*ban még a fejét is levágta a villamos... De hát minket nem filmez senki. Minket miért nem filmeznek? Lehet, hogy egy bábész turista minket is megörökít majd? És aztán az ő felvétele alapján készül rólunk sorozat. Te már csak így fekszel a kormánykeréken? Még jó, hogy rést hagytam a macskámnak a spájz ablakon. Meg, hogy a zöldségesnek is azt mondtam, majd visszafelé veszek paradicsomot. Mit fog szólni mindehhez a feleségem? Ilyen sós íze van? Pontosan olyan, mint amikor el találom sózni a levest. Hát most jól elszóztam. S közben azt sem mondhatom, hogy szerelmes vagyok. Azt sem tudom, valójában ki is vagy te. Csak kétszer feküdtem le veled. Első alkalommal azt hittem, egy fekete gumibottal csinálod. Másodszor meg azt, hogy fehérrel. Nem tudom, miért volt jobb érzés, amikor azzal a feketével csináltad. Noha az egyik barátnőm azt mondta, őt legjobban egy vak férfi elégítette ki. És most még azt sem fogom megtudni, hivatalos személy (rendőr? katona?) vagy rabló voltál-e? Egy nagy rabló! Vukovárnál is ott voltál? A mézes ott volt, ő etette a Jugoszláv Néphadsereget. A szabadcsapatokat nem ő etette, azok, mondta, önellátóak voltak. Őket az a belgrádi cukrász etette. Te is menekült vagy? Hát igen, az Eszter is mondta, a magas, jóképű gyerekek mind menekültek. Sokat beszélek? Mint a fogorvosi rendelőben? Neki fogunk csapódni a falnak?! Egyszer kislánykoromban át kellett mennem valamiért a szomszédba – és ott egy magas, fehér ajtón kellett benyitni. Mondd nekik, hogy ne durrogjanak már ennyire! Rosszabbak a petárdás gyerekeknél. Lehet, hogy ezek is csak petárdák, és csak a gyorshajtás mi-

att eredt el az orrom vére? Alig értem el a kilincset. Olyan porcelánbetétes rézki-
lincs volt. Aztán meg, ahogy pipiskedve elértem, nem tudtam elengedni. Amikor
nagy nehezen lenyomtam, s egy kis rést nyitottam, úgy éreztem, egy másik világ
tárul fel előttem: nagy árnyak, fényes, régi bútorok. Minden olyan puha volt. Mint
egy muffban. Mint egy gobelinen. Én már azelőtt is tudtam, hogy egy gobelinen
szeretnék élni. Vásároltam is egy gobelinkeretet, meg sok-sok puha fonalat. De vé-
gül is nem tanultam meg gobelinezni. A beton már kislánykoromban is messziről
felsértette a bőröm. Már akkor is muffban vagy gobelinen szerettem volna élni. Te
mit gondolsz, a muff miért ment ki a divatból? Majd visszatér. A divatban minden
visszatér? Csak aztán, jóval később következett a film, amikor is a muffból átköl-
töttem a filmre... Szóval csak azon a résen leselekedtem, de utána azt meséltem a
kislányoknak, hogy én már jártam túlhan, a másvilágon. Ha ezek a lődöző marta-
lócok tudnák, hogy mi most éppen milyen jót mesélünk egymásnak. Bocsáss meg,
pukkoltam. A mi ajtóink mind olyanok, mint az ól-, meg az istállóajtók. Kifénye-
sedtek a pizsoktól. Egyszer a bolhapiacon vettem egy olyan porcelánbetétes kilin-
cset. Sokáig a retikülömben hordtam. De aztán kivettem. Nem lett volna szabad ki-
tennem. Így most ez a csúnya betonfal – Istenem, tényleg neki fogunk csapódni?!
– nem fog szépen kitarulni előttünk. A beton az sosem nyílik ki? A beton az mindig
zárva van. A beton...

Talán mégis csak be kellett volna másznom azon az ablakon. Ha már azt a
kaput, azt az ajtót teljesen benőtte a vadrózsa. Egy kis lépcsőt tákolttam volna
vele, olyant, mint amilyen a templomban van. Olyan: *scamnát*. Azért tudom a
nevét, mert a könyvtárakban is hasonlót használnak. Tudod, a mutter egy idő-
ben takarított a Városi Könyvtárban – éppen akkor, amikor a Magda Marinkó-
nak az anyja is ott takarított. Te is ismerted a Marinkót? Emlékszel, amikor be-
lovagolt a korzóra?! Ismerted? Vagy együtt is dolgoztál vele? És akkor mond-
ták, hogy a könyvtári lépcsőt a templomban: *scamnának* hívják... Ácsolt volna
oda egy kis lépcsőt. És a vadrózsát meghagytuk volna, hogy szépen fussa be az
egész házat. Csak markolja még jobban össze. A vadrózsa. Különben az Elemér
barátja. Te ismered Elemért? Vendelt az utóbbi időben sokat láttam Elemérék
társaságában, a borbélyal, Regény Misuval, a Jencivel, a Csanádi úrral, a piaci
főfelügyelővel, a levéltáros Laliával, Jonathánnal, a vizes Hovánnal meg T. Or-
bánnal, akik újabban, nagy buzgalommal, egy újságot írnak: a *Palics és környékét*.
A borbély a saját nevén, de a Jenci *alias*: Palicsi P. Howard. T. Orbán a főszer-
kesztő. Nem értem, amikor T. Orbán nem is palicsi. Ó-Kanizsa-i. Igaz, azt
mondják, Veszprémben meg Pécsen is szerkeszt lapokat.... Én meséltem Jenci-
nek arról, hogy milyen volt Magda Marinkó kisgyerek korában, amikor még a
mutterjaink a Városi Könyvtárban takarítottak. Igaz, azt nem meséltem el a Jen-
cinek, hogy egyszer becsalt a könyvespolcok mögé, és föl húzta a szoknyáját.
Az ilyesmi nem cikkbe való. A borbély azt mondta, hogy ők olyan újságot sze-
retnének csinálni, amibe még ezt is bele lehetne tenni. Ó, mármint a borbély,
úgy írná meg, hogy miközben engem dug a Marinkó: az égből potyognak az
aranyos kötésű Pallas-, meg **Tolnai lexikonok**... Kérték, hogy mutassam meg
nekik a szeméremékszeremet. Megígértem nekik. Elemérnek egyszer már meg-
mutattam, csak nem volt petróleum a lámpásban, sötét volt, de a bizsu szépen
csillogott, bevilágította az egészet. Elemér azt mondta, csak gyerekkorában lá-

tott ilyesmit, amikor a postojnai cseppkőbarlangba vitték őket kirándulni... A borbély azt mondta kifazonírozza a fanszörömet, és a címoldalra teszik az alsótestemet, igen, így mondta, nagyon választékosan beszél, mesélte, van egy kun-csaftja, egy királyhalmi hölgy, aki kéthavonta rendszeresen fazoníroztatja a szeméremszőrzetét. Az a nő nem tetetett szeméremékszer, de fazoníroztatni fazoníroztatja magát. Különbözik nem nagyon ad magára, csak a fanszörével van elkeveredve. Dús neki, mondta a borbély, mint a szibériai nők szeméremszőrzete. A borbély sokáig soförkődött, még Szibériába is eljutott. Ő mesélte, hogy ott mielőtt dugni akartak, fazonírozni kellett a nők subás fanszörét. A borbély azt mondta, hogy akinek szeméremékszere van, annak meg különösen illik fazoníroztatni magát alulról is... Jaj! Istenkém! Erre nem gondoltam, hogy a túlvilág az egy betonfal. Egy durva betonfal. Amelyen nem lehet átjutni, csak szétcsapódik rajta az ember, mint a béka. Csak most értem, miért írták a nagyfenyves új betontrafójára, hogy:

UBIJ BETON!!!*

Gyerekek, ki húzta le erről a szegény némberről a bugyit? Nem látod: szeméremékszere van! Fogalmam sincs, nem értek hozzá, a főnök nekem azt mondta, én a műkörömre, a körömbeépítésre szakosodjak... Felénk még nem dívik annyira a szeméremékszer, úgyhogy ezen a nyomon szépen elindulhatunk majd...

Egér? Nem. Ecet. Ecet? Ecet Mici, azt írja.

Nem rokona az Ecet könyvkötőnek? Jé, tényleg: az Ecet Gyuri! Már teljesen elfeledkeztem róla. Versekét írt, a Bada Dada rokona, egy házban is laktak Újvidéken, a Tolsztoj utcának azon a szép részén, de aztán Kanadába költözött... Nem, Elemér azt mondta, hogy nem rokonok. Ő ismerte az öreg Badát, jöllehet az öreg ómoravicai származású, de itt járt tanítóképzőbe Szabadkán...

A rózsza, meséli Jonathán, már felnyomult Vendel padlására is, napok kérdése, ki fog türemleni a kéményen. Mi? Mi fog kitüremleni a kéményen?, kérdezte Szannitter Tibike, aki épp összebarátkozott a Fehér úrral, a zseniális kis kéményseprővel. A rózsza. Valójában Miciről szerettek volna beszélgetni. Azt szerették volna, ha Elemér ismét mesélni kezd a postojnai cseppkőbarlangról... De Elemér egy istenért sem volt hajlandó, mert a múltkor a Gorotva azt mondta, hogy abban a csodálatos cseppkőbarlangban az ő, mármint az Elemér pöcse volt a fakó emberhalacska...

Különös, mondta T. Orbán, egy aranyszín étolajos flakont emelve le a gyalult konyhapolcra. Igen?, fordult hirtelen feléje az udvari ajtóból Szannitter Tibike, majd még mielőtt Orbán folytathatta volna, gyorsan hozzáfűzte: számomra viszont éppen az lenne a különös, ha számodra végre valami nem lenne különös – különben jól emlékszem rátok a hatvanas évek elejéről, amint hónotok alatt Lukács Különösségével, Véber Petiékkel keszegen kacszva rőtátok Újvidék utcáit. T. Orbán hosszasan vizsgálta a csúszós flakon pergamenszerűvé preparált címkéjén lévő rajzot, majd vigyázva visszahelyezte a polc mélyen beivódott faltjára, és immár a különös nélkül kezdett újra meséjébe:

Ahogy odaértem a poros kocsúton, mintha megemelkedett volna a tábla túlsó oldala. Nem szállt a por, jöllehet mély volt, nem szállt, akárha ólomból reszelték volna... A tábla túlsó oldala?, kérdezte Gorotva, akit, mióta P. P. Je-

* Öld meg a betont!

nőke itt, ennél az asztalnál, arról a korai szürrealista filmről értekezett, amelyben se szó, se beszéd (lévén némafilm): kettészelik egy hölgy szemgolyóját, Borotvának szólítanak. Gorotva egy pillanatra sem emelve föl a fejét, nyeles lencséjével az asztal viaszosvászon terítőjét tanulmányozta. Végére akart járni végre valahára a terítőről keringő mendemondának, valójában tehát nem figyelt Orbánra, aki viszont már megszokta ezeket a diverziókat, egyáltalán nem zavartatta magát, sőt jól jöttek neki a közbeszúrások, újraindíthatta, újragöngyölhette lassan, lazán, szakadozva szerveződő, tapogatózó mondatait, amelyekben, ahogy P. P. Jenőke egyszer megjegyezte, akár egy rozoga biciklikerekben, nyolcas van, állandóan attól kell rettegni, kiesik, és miközben a gazdája orra zuhan, a kerék az ellenkező irányba kanyarodik. Igen, mondta Orbán, mintha megemelkedett volna a tábla túlsó oldala. A napraforgó tábláé. Négy holdnyi lehetett. Négy holdnyi érett napraforgó. Ezt, hogy négy hold, elég pontosan meg tudtam állapítani, ugyanis a mi járasszéli földünk, amit felesbe szoktunk adni, három hold... Megemelkedett?, kérdezte Szanitter kipöccintve a csikket az egyik öreg, kopasznyakú tyúk felé, amelyről éppen leugrott a kis őrmesterjárású krédlikakas. Mintha kissé megemelkedett volna a tábla, de most nem azért, hogy mutassa magát. Hanem?, kérdezte Gorotva. Hanem azért, hogy: rám leheljen. Csak a dalmát olajkerteknek van ilyen lehetete, mint a bácskai napraforgótábláknak...

Volt egy barátom, mondta Elemér görbebotját drótozva, aki évekig a napraforgófej csapágát kereste. Biztos megfigyelted már, olyan a nyaka... Kinek a nyaka?, mordult fel Vendel kiköpve, okádva önnön bajuszát. Olyan a nyaka, mint az öregembereké. Bő, száraz, szürke lebernyeg lóg rajta. Igen, pontosan olyan, mint ezé a kopasznyakú tyúké, amelyet itt, a szemünk előtt kúr halálra ez a kis kurva, törpe őrmester. Barátom e lebernyeg alatti vattás anyagban kutatott a csapággy után...

Ötven éve is van már, mondta Orbán... Ötven éve – minek?, kérdezte ismét Gorotva, aki közben mintha valami biztosnak tűnő fogódzóra, motívum-törödékre bukkant volna a viaszosvászon terítőn. Említettem már, Bánszky Mária Róza, a Vajdasági Múzeum törökkanizsai származású néprajzosa elbeszélése után néhány évre, Orbán az egyik adorjáni halász kunyhójának durván ácsolt asztalán rábukkant erre az erős, repedezett viaszosvászon terítőre. Szerencsére nem kiáltott fel, amikor a halász megjegyezte, hogy a Tiszából húzta ki, csupán azt mondta távozáskor, hogy szüksége lenne rá, mármint a terítőre, legközelebb majd hoz helyette egy új rózsamintásat, meg ráadásként egy demizson kishomoki rizlinget is természetesen.

Róza ugyanis arról mesélt egyszer Orbánnak (van annak már húsz éve is), hogy a törökkanizsai Shulpi báró, amikor az orosz előőrsök már kezdtek feltűnedezni a határban, ünnepélyesen a nagy Rembrandt-kép elé állt, majd övén lógó kis törkésével gyors mozdulatokkal kivágta a vásznat a súlyos ráámából. Vigyázva összetekerte, és a közben már a disznóforrázó fateknőbe kötözött, hibbant, ifjú báró hóna alá dugta. Azért nem adhatta a kezébe, magyarázta Bánszky Mária Róza, mert az ifjú báró állandóan gitározott. A teknőt a magyarkanizsai kompra helyezték. De mire a komp a Tisza közepére csúszott, az oroszok, Tolbuhin marsallal az élen, odaértek a partra, ellőtték a drótkötelet, telibe találták a

kompot is, és a hibbant kis báró szépen vízre bocsáttatott. Majd gitározva eltűnt a kanyarban. Zenta alatt fogták ki a felfordult teknőt, de a kis báró már nem élt. És a vászontekercs sem volt a hóna alatt, jöllehet az ujjai még mindig a gitár nyakára voltak görcsölődve. Na mármost ez a történet nagy hatással volt Orbánra, legfontosabb alaptörténetei közé emelte, minden oldalról körüljárta (Tolbuhin magyarkanizsai napjaival még ma is foglalkozik), többször próbálkozott megírásával is. Nem csoda tehát, hogy amikor az adorjáni halász kunyhójának asztalán megpillantotta azt a békebeli viaszosvásznat, azonnal felismerni vélte benne a báró nagy Rembrandt-vásznát... Egy ideig behatóan foglalkozott Rembrandt művészetével, igaz, mindig el-elkalandozva az asztalterítő árnyalataitól, hol az *Aranycsákós férfi* változataival (az egyik kanizsai tűzoltóparancsnokot vélte felismerni benne, azt aki a torinói világversenyen vezette a csapatot), hol a *Batávok összeesküvése*vel (barbár ceremónia, a fellobbanó láng egész asztalt elborító fénye), míg végül le nem horgonyozott *Lukrécia halálánál* (a kis törkésnél, amely éppen rövidsége miatt annyira irritáló, akárha a penge másik fele belétört volna a gyenge testbe, az, ahogyan a bojtos zsinórba kapaszkodik a másik kezével, vagy segítségért csönget, jöllehet már késő: a seb átvérezte a selyeming finom redőit, igen, a csodálatos selyeming átvérzése teszi egyedülállóvá ezt a képet, bizonygatta nemegyszer Orbán, így semmit sem festettek meg a festészet történetében, talán csak Tiziano kis Farnese grófjának a fehér-rózsaszín mellényét lehetne vele egy napon említeni, jöllehet ott nincs seb, ott csupán a mellény mintái tűnnek vérző karomnyomoknak a kis Farnese meztelen testén, nem, annak az átvérző selyemingnek nincs párja, az emberi kéz mint olyan annál az átvérző selyemingenél hajtotta végre maximumát), hogy közben, ahogy az Orbánnál lenni szokott, látszólag hosszú időre meg is feledkezzen a dologról, annál is inkább, mivel a vászon isteni, ahogy mondani szokták, békebeli asztalterítőnek bizonyult, igen, P. P. Jenőke már arra is gondolt, hogy Orbán valójában az ő, a „batávok” rendelkezésére bocsátotta a vásznat, különben miért engedte volna, hogy Jutka az asztalra terítse, hadd használják, elemezzék, fontoskodjanak, okoskodjanak, kínlódjanak, szórakozzanak vele, mint mondta, ki-ki a maga fantáziácskája szerint. Aztán volt idő, amikor P. P. Jenőke is nekiveselkedett a motívumkeresésnek. Mostanság pedig, teljesen váratlanul, Gorotva kezdett el foglalkozni a dologgal. Noha ő, nincs kizárva, a szabadkai képvigécek megbízásából ügyködik. Orbán tudta, P. P. Jenőkét az *Önarckép ecsettel* aranyrögei izgatták, míg viszont Gorotva a *Betsabé* mögött gomolygó sötétséget vélte felfedezni, hiába magyarázta el neki Orbán, hogy már nemegyszer látta a képet a Louvreban, tehát nem feketet itt, előttük az asztalon. Gorotva ilyenkor azzal válaszolt, hogy meglehet, az a Louvreban látható kép csak változata a témának, másolata, ha éppen nem hamisítványa, az eredetin minden bizonnyal nem tekeredik selyemlepel Betsabé combjai közé... De a módszer, amely az évek folyamán kialakult, lényegében azonos volt: Gorotva is a képek gomolygó sötét háttérében matattott, kóválygott elveszetten, amelyek, látszott, eredetileg más motívumok háttéréül szolgáltak... Ötven éve nem törtem olajpogácsát, mondta felsóhajtva zökkenve vissza saját, új, az asztalterítőtől független motívumához Orbán. Olajpogácsa, az meg már mi a fene?, kérdezte ismét rágyújtva, az ajtófélfának támaszkodó Szanitter. A napraforgómag préselésekor olyan kisebbfajta malomkerék-

forma pogácsák keletkeztek, amiket az ötvenes években a parasztok takarmányként használtak. És mi, állandóan éhes gyerekek, imádtuk harapni, majszolni a valójában legtöbbször csak félig kisajtott isteni masszát. Az olajpogácsa, magyarázta Orbán, valójában a kaorma párja. Minek a párja? A kaormáé. A húsgyárak disznósajtszerű tömbökbe préselt hulladékát nevezik kaormának. Gimnazista koromban sokszor mentettek meg az éhhaláltól csókai barátom (a későbbi bangladesi nagykövet) kaorma-tömbjei. Csókán ugyanis akkor még működött az államosított Korhec-féle szalámigyár. Gimnazista koromban hetente 1.000 dinárt kaptam a szüleimtől. És én minden hétfőn 1.000 dinárért könyvet vásároltam. Jól emlékszem például a Gortán fordításában megjelent *Ulysses* (horvátul: Uliks) pontosan 1.000 dinárba került. Igen, én először, 1954-ben: horvátul olvastam az *Ulysses*et...

Gorotva egy kis üveg tiszta alkoholt húzott elő mindig lába között szorongatott fekete szatyrából, vattát kért Jutkától, majd hozzálátott a sejlő semmis detaile letisztításához. Most, néhány hete *A zsidó menyasszony* mögött gomolygó lomb hátterén sejlő árva, az Isten a megmondhatója, honnan pottyant kis virágba próbált megkapaszkodni éppen. Abban mindannyian egyeztek, hogy valóban elég lenne a sötét rembrandti gomolygás egy ilyen semmis részletének beazonosítása ahhoz, hogy aztán tovább léphessenek, Ivanyos bácsi drága nagy-monográfiáiban (amelyeket épp eladásra készül bocsátani, ugyanis képtelen kifizetni a villanyszámlát) tovább nyomozhassanak, tovább nyomulhassanak a kép fontosabb, relevánsabb részletei felé...

Ezeket a szócikkeket – amilyenek a *Napraforgótábla*, az *Olajpogácsa* és a *Kaorma* – az **Új Tolnai Világlexikon** részére készíted elő?, kérdezte ironikusan Elemér, aki amióta meghallotta, hogy pesti névrokona, pesti párja: egy valódi tudós (dr. Láboss Elemér agykutató, akit Láboss Endre ismertetett meg Orbánnal), igyekszik maga is lépést tartani P. P. Jenőke és Gorotva kutáskódásaival, ahogy valaki mondta, naiv tudományával.

Később akkor lett ismét fontos számomra a napraforgótábla, amikor elkezdtek járni tanyánkra (a T-tanyára) az olasz vadászok. Apám vezette ugyanis a vadászegyesületet. Ha nem vadásztak, megállás nélkül főzték a makarónit a kutyáiknak. Maguknak is persze, jóllehet maguknak gyakran vágattak kakaókat a szomszédasszonyokkal. Dél felé, a nagy kánikulában csöndben lopakodva, térdig süllyedve a sziksóval kevert ólomszín porban, naponta körülfogtak egy-egy érett napraforgótáblát. És egyszerre tüzeltek a füttyükre megiramodó kutyák csaholására felröpülő balkáni gerlék tömött felhőjére. Hihetetlen vérengzést hajtottak végre. Egész hűtőkocsival szállították aztán a balkáni gerlét Itáliába. A por szikes ólomszürkéje mellett tehát a balkáni gerlék forró hamuja is benne sejlik, gomolyog a tábla ama sötétszürkéjében. A táblának abban az illatában.

És a napraforgó virágjáról szót sem ejtesz, mordult fel Vendel, aki közben már ismét szájába gyömöszölte Sztálin (mások szerint Nietzsche)-bajszát. Igen, ha a gerlékkel teli tábla hamuval van megpakolva, akkor a virágzó tábla kénnel, reszelt arannyal. A legszebb virágzó napraforgótáblát életemben Kishegyesnél láttam. A Kákai-tanyáról, ahogy alátekintettem. A végtelen tábla közepén csupán a magányos szürke, a Monarchiából itt felejtődött árva (metafizi-

kus) vasútállomás épülete látszik. És a lapályon át kanyargó vékonyka ér, a Krivaja. Nem, tényleg nem ejtettem egyetlen szót sem, mert Van Gogh már kimondta. Mit mondott ki?, kérdezte Szanitter. Elemér éppen Szanitter Tibike szétmosott, szilvakék kabátkáját (munkászubbonyát) bámulta, s arra gondolt, végre elérte a szilva hamvasságát. Arról volt szó, hogy amíg dolgoztak a gyárak (Szanitter a Severben motorgyárban dolgozott, az el nem kötelezett országoknak csinálták a tankmotorokat, amilyen Líbia például, Kadhafi azt hiszem meg is látogatta volt egyszer a gyárat), gyakrabban mosták az asszonyok a zubbonyokat, de amióta privatizálták a gyárakat, amióta leállt a munka, az immár nyilvános háborús üzérkedés más irányt szabott a gazdaságnak, ritkán kerülnek a mosógépbe, így évek is kellenek, amíg a hamvas tónust, a hamvasságot elérik ezek a göncök, egyengönceink, ahogyan Kacsó mondja. (A nép egy része, főleg a menekültek, terepszín göncökben járnak, a másik része pedig ilyen szilvakék proletárcacabájokban.) Elemér, aki mint az előbb emlegetett vékony ér, elcsordogált a két téma között, se az asztalterítőről, se a napraforgóról történő eszmefuttatásokra nem tudott igazán odafigyelni. Épp elhatározta, ezután naponta lemegy a menedéktábor melletti medencébe, ugyanis ismét hasogatni kezdte jobb lábát a fájdalom, mintha csak újra fűrészelnék, mondogatta. Úgyis szívesebben hallgatta a Balázs-Piri tanár urat, akinek a menekülttáborban van víkendháza, és mivel az ő térde is szétroncsolódott, mindennap kúraltatja magát a meleg vízben, miközben végtelen monológokban adja elő életrajzát (őt nincs aki szaggassa, ha szaggatná is valaki, akkor sem engedné ki-zökkenteni magát, szaggattathatnák meséjét akár harci kutyákkal, akkor sem változtatna a mese monoton, meleg árnyalatán), amelyet éppen most készül megjelentetni Pesten (illetve hát Budán) a Püski. Ivanyos bácsi (együtt inspektorkodtak valamikor) és Vitéz Károly, Orbán rokona (lásd a Vitéz nagyanijával, illetve hát Csokonai Vitéz Mihály *Belgrád*-versével foglalkozó dolgozatait) az állandó hallgatói. Nem értem, mit mondott ki a Van Gogh?, kérdezte ismét Szanitter. A napraforgóvirágot mondta ki. A virágot, ahogyan csak a virágot kimondani lehet. Őutána már nincs mit mondani róla. Jóllehet a virágcsendélet sosem is nyert igazán nagykorúságot, sosem is érte el az ütközetek, hadvezérek, pápák portréinak a rangját. Ám, igazad van, erről elfelejtettem mesélni nektek, nemrég Danilo Kiš költészetével foglalkozva, ami hasonló helyet foglal el életművében, mint Joyce életművében a versek (de bizonyos tekintetben Beckettet is említhetnénk, akit különben Kiš nem szeretett), egyszer csak azt vettem észre, hogy az egyik korai versében ('53-ból): a hatágú zsidó csillagot a napraforgóvirághoz hasonlítja.

Na grudima je imala žutu šestokratu zvijezdu, sličnu suncokretu...

És egyszerre mind a két jel fellobbant, de talán akkor sem tévednék, ha azt mondanám, felrobbant. Magam is meglepődtem. Majdnem elejtettem a könyvet. A zsidó csillag sárgájának pontos (egzakt) meghatározása már régtől foglalkoztatott. Kisgyerek koromban, öt-hat éves lehettem, amikor a csendőrök elvitték, feltuszkolták valami kamionra szomszédainkat, Herman bácsit, a mézeskalácsost és feleségét. Ahogy utána beléptünk a kis üres, mézillatú boltba, mind-

össze egy sárga kulikabátot találtunk a fogason. Herman néni viselhette fiatal korában. Ahogy valamelyikünk hozzáért, hirtelen kitárulkozott, két nagy fekete lyukat pillantottunk meg rajta a melle táján. Előbb nem értettük, miről is van szó. Csak ahogy megszokta a szemünk a kis bolt homályát, értettük meg, hogy Herman néni abból a kulikabátból vágta ki két kénes (én akkortájt még ként mondtam, mert apám éppen velem pakoltatta boltunk raktárában a kénrudakat, kénlapokat, kénport) csillagukat. Álltunk a két nagy fekete lyuk előtt. Miközben az üvegharang alatt egy zöld döglégy zümmögött elviselhetetlenül. Jóval később, Réz Pál egyik interjújában figyeltem fel a csillag jelzőjére. Azt mondta: *kannárisárga*. Nabokov írja kitűnő Gogol-könyvében, hogy Gogol előtt az orosz irodalomban nem létezett a sárga mint olyan. De lám igazán ezen a területen is Kiš Danilo tudott újat mondani. Csak ő tudta elérni Van Gogh virágának örült lobbanását-robbanását. Mert a hatágú posztócsillagról is szócikket kell majd írnom az **Új Tolnai Világlexikonban**, annál is inkább, mivel Tolnai Simon bácsi is ott végezte, mint tudjátok, Mauthausenben, ahol Rejtő Jenő, alias P. Howard, valamint Gorotva és Bánszky Mária Róza kedvenc írója, Karácsony Benő.

Hallom, Jutka hazaérkezett a piacról, ugyanis a fekete ikonosztázion (könyvespolcom) egy része éppen az alsókonyha falára erősítettett, ahol bringáinkat tartjuk. Igen, ő az, jól hallom, csörög a bringájával. Szép új bringáink vannak. Két éve éppen, hogy Zsolt, a szegedi THEALTER igazgatója, kerékpáron látogatott át hozzánk, hogy megkérjen, írjak utószót Bicskei Bütyök franciaországi naplójához. Lehet, mondtam, két ilyen szép bringáért. Nagy meglepetésemre, Zsolt gondolkodás nélkül azt mondta: OK. Zsolt Szegeden tanító, francia barátnője hozta ki kocsijával a bringákat a határra, nagyon félt, féltette az életét, mint mondta, mert úgy képzelte, nálunk már néhány méterre a határ túlsó oldalától háború dúl. A határ előtt megálltunk, kiemeltük a bringákat a kocsiból, és Zsolttal áthajtottuk őket. A túlsó oldalon már várt bennünket Jutka. Meleg volt, betértünk sörözni a határátjáró kis talponállójába. Közben Jutka egy üveg koszovói bort vásárolt s küldött át Zsolttal francia barátnőjének. Szegény, gondoltam, most már végképp meg lesz győződve, a túloldalon tényleg mindjárt Koszovó kezdődik... Jutka feldúltan jön be a szobámba, újságolja, András kivágott az udvarán egy 100 éves feketefenyőt. Megálltam a kerítésénél, meséli, és beszédbe elegyedtem vele. Megkérdeztem, miért vágta ki a fenyőt? Létrát akar belőle csinálni, mondta András. Létrát?!, dühöngök, nem értem, hiszen éppen Andrásnak van a leghosszabb létrája Orbánfalván. Egyszer, amikor a Homokvár csatornáit pucoltuk, én is segítettem szállítani neki végig a Kisfenyvesen azt a létrát, tudom tehát, hogy egy kitűnő állapotban lévő, majdhogynem új létráról van szó. Nem értem, miért van szüksége Andrásnak még egy hosszú létrára?!

Jutka elvonul. Én egy ideig még András létráin töröm a fejem, de aztán ismét egyik, a THEALTER-hez kötődő élményem jut eszembe. Különös, hiszen már egy éve is van, hogy nem találkoztam Zsolttal. Gondoltam, feljegyzem.

Baráth Ferenc barátom plakátkiállítására utaztam át Szegedre. Feri Pestről érkezett. A megnyitó után még megnéztük a fesztivál egyik előadását. Már elmúlt éjfél, amikor taxiba ültünk, hogy alsóvárosi szállásunkra hajtsunk. Szép nyári éjszaka volt, nagyon szép. Először találtuk így magunkat a szegedi Alsóvárosban. Becsöngettem a panzióba. Jó sokára, volt idő tehát számba venni a

zsongó csillagokat, szólt ki egy hölgy, hogy mit akarunk. Mondtuk, itt foglaltak a számunkra szobát. Igen, mondta, de mivel napközben nem jelentkeztek, kiadtuk. Mit csináljunk?, kérdeztük, hiszen azt sem tudjuk, hol vagyunk. Az asszony azt mondta, nem messze tőlük van még egy kis panzió, majd áttelefonál, hogy érkezünk. Menjünk jobbra, majd balra és menjünk megint jobbra. Elindultunk. Feri morgott. Én nem tudtam eleget csodálni az éjszakai Alsóvárost, az isteni nyári égboltot. Eltévedtünk. Már régóta keringtünk, amikor az egyik utcában estikeillat vágott orrba, taglózott le szinte bennünket. Megálltunk. Nem tudtunk betelni vele. Vagy fél órát álldogáltunk ott. Hosszú kóválygás után egyszer csak ismét az első panzió előtt találtuk magunkat. Megint becsöngettem. Az asszony most még tovább várattat magára. Amikor végre kidugta a fejét, bocsánatot kértem, majd elmondtam neki, hogy nem találtuk azt a másik panziót, eltévedtünk. Sokáig szótlánul nézett bennünket. Majd azt mondta, várjunk egy kicsit, magára ölt valamit, és elvezet bennünket. Feri elől bandukolt. Én beszélgetni próbáltam az asszonnyal, annál is inkább, mert éreztem, ha ő nem segít, ott alszunk kint az utcán, a földön. Lelkesen meséltem neki, esetünket az estikével. Mondta, neki is jól esik a séta. Már egy hete nem volt az utcán. Annyi munkája van?, kérdeztem a holdvilágban felfénylő szép profiljára, nyitott pongyolája alól világító kombinéjára, combjára lesve. Már egy hete, hogy haldokló férjem mellett virrasztok, mondta.

De hát az Istenért, én ezt az embert ismerem!, kiáltott fel Anika, amikor megpillantotta Arkan gyilkosának fényképét az újságban. Másnap a gyilkos, állítólagos gyilkos (talán pontosabbak lennének, jöllehet illuzórikus a hasonló ügyekben pontosságról beszélni, ha azt mondanánk, végrehajtó) négy társát is határozottan felismerte. Itt várták a pravoszláv Újévet nálunk, Palicsón, a Kisvendéglőben. Mulatás közben, ha filmezte őket a szabadkai tévé, mert filmezte a pravoszláv Újév-várás minden mozzanatát, ezt is megjegyeztem, az az öt fiatalember (három szép lány volt még velük), mindig a győzelem jelét mutatták az ujjukkal, (igaz, valójában így próbálva eltakarni arcukat a kamera elől), amiből nem volt nehéz arra következtetni, hogy ezek a kvázi üzletemberek valójában háborús veteránok. És tényleg, néhány nap múlva a rendőrség máris elkérte a filmet a televíziótól. Különben Arkan is többször megfordult nálunk, mesélte Anika. Ezek az emberek, talán ez a legjellemzőbb rájuk, ilyen alkalmakkor versenyeztek az úri, nagyvilági gesztusokban. Persze, a belgrádi alvilágnak mindig is voltak nagyvilági kötődései, elég csak Alain Delon testőrét említeni, aki, igaz, fényes felívelése után, az egyik párizsi szeméttelen végzte egy műanyagzsákban. Nemrég egy könyvet olvasva róla, Markovićról, mert így hívták Alain Delon testőrét, a nagy művész, Šejka szemétkerakot obszessziója jutott eszembe, az, ahogyan a szemétkerakatot próbálta tetten érni (egyáltalán nem véletlen, hogy Danilo Kiš posztumusz könyvének is *Lerakat* a címe), ahogyan külön-külön és egyszerre próbálta lerajzolni minden elemét. Igen, az, hogy sikerült megragadnia ezt a borzalmas halmazt, amely azóta immár felbolydult tengerként át is csapott a fejünk felett, egyedül ezt a mozzanatát nem, mármint a műanyagzsákban szemétre vetett emberi tetemet, pedig hiszen az úgy bepárássodva, már bomlásnak indulva, akár külön festmény tárgyát is képezhetne volna... Emlékszem, folytatta Anika, egyszer Arkan nálunk felejtette az esernyőjét; és egyáltalán nem volt olyan egyszerű visszajuttatnunk neki.

Kérdem a Jutkát, mert láttam, valamit bótolt Andrással a kerítésnél, hogyan halad az égi lajtorja készítése? Még ott hever a kidöntött szálfa, átlósan a göré és a veranda között. Szépen legallyazta, az apróbb örökzöld ágakat kis kékbe kötötte stb. Majd a Kispiacra kell szállítani, ott fogja feldolgozni egyik bognár rokona. Nem tudom, mi történt Andrással, valami olyasmit motyogott, hogy a veranda előtti két óriás platánt is ki fogja venni. A két legszebb palicsfürdői platánról van szó, lombjuk, a váltakozó évszakok hátterén, a lombfűrészsel csipkézett veranda fölött izgalmas, önálló kozmoszként gomolyog, amelyet, mint azt Orbán regényéből is tudjuk, Gyelmis Lukács is megfestett volt. Igaz, a kép, ezt csak azért említem, mert nem biztos, hogy Orbán – noha még a Velencei Biennálén is végzett kutatásokat hozzá – könyvformában valaha is megjelenteti a *Gyelmis-regényt* (amikor írta, a *Bácsország* indulásakor, még nem barátkoztak Regény Misuval, a vele való barátkozás a *Palics és környéke*hez kötődik, ha egészen pontosak akarnánk lenni: a Sétálásnak nevezett tüntetések egyik gyönyörű éjszakáján vette kezdetét), átkerült Magyarországra, Szabó Jóska lányához. Ha András, Orbánfalva, illetve egész Palicsfürdő legszelídebb embere, akinek cserzett arcán lehetetlen különválasztani a mosolyt és a sírást, valóban kiveszi a két faóriást (Istenem, talán az új létra is azért kell neki?!), akkor a *Palics és környéke* címlapján kell közzétenni Gyelmis festményét, a fák kidöntésének képes riportjával egyetemben... Ahogy ismét összefutok Jutkával a Homokvár mögött, a tyúkolnál, megint András felől faggatom. Mit bótoltál az Andrással? Katolikus falinaptárt vettem tőle. András árulja Orbánfalván a katolikus naptárt, nem a Kopeczki tanító néni? Nem árulja, csak őt kérték meg, benn Szabadkán, a vállalatban (ЏСТОЋА), hogy szerezz be a naptárakat. És néhány a nyakán maradt. Csak azokat árulja most, jöllehet már 2000 február közepe van. Minden jel szerint néhány a nyakán fog maradni.

Hallom a buszon (a kórházba megyünk Jutkával, betegeskedik szegény; a postánál majd még át kell szállnunk, mert ez a mi 6-osunk elfordul az Avilai Szent Teréz templom felé) ismét legyilkoltak valakit, fülelek: Bulatovićot, a hadügyminisztert, meg Vuk Obradovićot, a szimpatikus ellenzéki pártvezért. Mondom a mellettem gubbasztó Jutkának, hallod?, hallom, mondja kissé felvilanyozódva, majd hozzáteszi, hallom, de nem értem, hogy a fenébe kerültek egy kosárba?! Tudod, mondom, Vuk Obradović is tábornok volt, méghozzá a legfiatalabb jugoszláv tábornok. Egy időben úgy tűnt, ő lesz az új ellenzéki líder, ő fogja felváltani az immár teljesen elhasznált, elrongyolódott Djindjićet, Vuk Draškovićot... A kórház előtt gyorsan újságot veszünk, s amíg Jutkától vért vesznek, vizsgálják, a hír után kutatok az újságokban.

Negyven éve halt meg Albert Camus.

Az eset most is egy kávéházban, az egyik labdarúgóklub kis kávéházában történt. Most nem skorpióval, kalasnyikovval dolgoztak. A hadügyminisztert szíven lőtték, Obradovićot gyomron, de ő, állítólag, életben maradt – és, jöllehet tábornok, nem is az az ellenzéki Obradović, hanem a katonaság pénzét kezelő bank igazgatója. Kóválygok a kórház udvarán, a régi épületeket, a kis kápolnát, az idegostályt nézgelődöm, de aztán a munkásokat bámulom soká, amint egy öreg tölgy vastag, száraz ágát fűrészelik, húzzák kötéllel. Ahogyan a földre vágódik, sorban rúlnak, cigarettáznak, ma mást már nem hiszem, hogy csinálni

fognak. Holnap majd feldarabolják, és valamelyikük hazaviszi... Jön a Jutka, kérdem, mit csináltak vele? Egy fölkében befogták az orromat... Holnap privát klinikán folytatjuk, mondom.

Sokác barátoméknak fia született: Makarije (Makariosz, magyarul, mint Róza felvilágosított: Makár. Barátom azonnal beíratta a sporthorgászok egyesületébe, így Makarije a legfiatalabb jugoszláv sporthorgász, amiről Szlovák azonnal cikket írt a *Palics és környékébe*.)

A minap egy Ausztráliát bemutató képeskönyvben a Bíbor-szikla után nyomoztam. Ha egyszer meglátogatnánk Jutka bátyját (akivel különben a háború óta nincs kapcsolatunk, fogalmunk sincs, mivé lett az ő nagy-nagy jugoszlávsa-ga, említettem már, egyik fiát Jugoszláviának, a másikat Titónak keresztelte), körbetapogatnám azt a hegységet, egy időre odaköltöznék mellé, ugyanis mind inkább úgy tűnik, jöllehet én ebben az ügyben szinte semmit sem teszek, valamiféleképpen csúszik felém, érzem akár egy óriás jadeitet, az a Bíbor-szikla az én Sainte-Victoire-om, igaz egyelőre még nem sokat írtam róla, ugyanis leginkább csak felszínes ismertetéseket találok.

A kórházból hazajövet sokáig mosakodtunk a fürdőszobában. Aztán, talán hogy ellensúlyozzam szemétkbe fulladó világunk képét (Šejka víziója mind valóságosabbá lesz, mind félelmetesebben kísért), Darwin útinaplóját kezdem olvasgatni. A korallszigetek fővenyében, a koralliszapban (ezt, mármint a *Koralliszapot*, az *Új Tolnai Lexikon*ba is be kell iktatnom majd), olykor, írja Darwin, emberfejnél nagyobb, gömbölyű zöld követ találni. Bizonyára rejtélyes dolog ennek az egyetlen kőnek az előfordulása olyan helyen, ahol az anyag minden más részecskéje meszes. Jobb magyarázat hiányában, írja, arra a következtetésre jutott, hogy valami nagy fa gyökerei közé ékelődve került ide. Szép ez, ahogyan egy fa gyökérzetével markolva az emberfejnél nagyobb zöld követ (de hát akár emberfej is lehetne), úszik át az óceánon.

Aztán, a korallszigetek után: a Cordillerákról olvasok (Michaux meg Che Guevara kapcsán ifjúkoromban sokat foglalkoztam vele, de későbbi amerikai utaimon nem jártam arrafele). És egyszer csak ismét a bíbornál (Bíbor-szikla) találok magam.

Több hómezőn megtaláltam a *portococcus nivalist*, azaz a *hóbíbor*t (ez is megy az *Új Tolna*iba: *Hóbíbor*), melyet oly jól ismerünk a sarkkutatók elbeszéléseiből. Az keltette föl a figyelmemet, hogy észrevettem, az öszvérek lábnyomai halványvörösek voltak, mintha patáik kissé véreznének. Eleinte azt hittem, hogy ez a környékbeli hegyek vörös porfirjának a porától van. Ugyanis a hókristályok nagyító hatása következtében durva szemcséknek látszottak e mikroszkopikus növénykéek csoportjai. A hó csak ott látszott színesnek, ahol hirtelen megolvadt, vagy véletlen összenyomódott. Ha egy keveset papíron szétdörzsöltem, halvány rózsaszínű, egy kis téglavörössel kevert színeződést adott. (Akárha magamat látnám *A vég tónusa* fölé görnyedve.)

Gorotva kérdezi Jenőket, mit akar jelenteni ez a bejegyzés Verhaeren Orbántól kapott Rembrandt-könyvében? Jenőke, hogy időt nyerjen, körülményesen előkeresi, szarvasbőrrel megtörölgeti olvasószemüvegét. Azonnal látja, a lapszéljegyzet Verhaeren egyik aláhúzott mondatára vonatkozik:

Művésznek eszményi lakhely a malom.

A jegyzet pedig:

Mlini – Dobrović (Sóti Pisták) – Fejtő Ferenc

Hát, kezdi elaborálni a dolgot Jenőke. Orbán néhányszor már beszélt (írt is) ezekről a dolgokról. Arról van szó ugyanis, hogy a Dubrovnik melletti városka, Mlini (Malmok) egyik malmában rendezte volt be műtermét az egyik legnagyobb szerb festő (a Pécsi Köztársaság elnöke), és amikor az ifjú Fejtő, szülővárosából, Nagykanizsáról az Adriára utazva, Zágrábban meglátogatta Krležát, az búcsúzaskor azt ajánlotta neki, keresse föl Dobrovićot Mliniben.

Fejtő szépen ír erről a látogatásról az *Érzelmes utazásban*, amit különben Orbán az egyik legszebb vajdasági (jugoszláviai magyar) könyvnek tekint, s egyenesen Gide és Camus könyvei mellé helyezi (Jenőke majd oda is adja Gorotvának az *Érzelmes utazást*.)

A következő állomás Mlini volt. Még Krležától kaptam meg festő barátjának, P. D.-nek a címét, aki a nyarat Mliniben tölti.

Mlini csupa buja, virágzó oleánder, azért hívják Mlininek, mert tele van vízimalmokkal. Most omladoznak s részben üresen állnak a malmok. Egy kiskölyök, aki a kikötőben épített homokvárat, vállalkozott arra, hogy elvezet D.-hez. Pittoreszk malomban lakik D., vékony vizű hegyi patak csörgedezik át az udvarán, s kis vízesésekben hullik alá, oleánderek, olajfák, ciprusok, groteszk agavék sűrű tenyészete közt.

Az udvaron üres vásznak sorakoznak kiterítve, belépek a nyitott ajtón, halló, kiáltom, de nem felel egy lélek sem. Balról csigalépcsőt látok, felhágok rajta, kopogtatok egy ajtón, s belépek; szalmazsákról gatyában nagy darab, zilált hajú, sűrűn szőrös, okos és nyugtalan szemű férfi tápászkodik fel. Megmondom ki igazított hozzá... Szívélyesen ropogtatja meg a kezemet, inget húz magára, s lemegyünk az udvarba.

– Hogy érzi magát – kérdezem. – Halálra ítélthez képest meglehetősen jó egészségben – feleli és hatalmasat nevet. D.-t egy közép-európai államban (Magyarországon) forradalmassága miatt halálra ítélték, s ő, mint mondja, Párizsban, a Hotel du Rôme teraszán, kellemes társaságban olvasta az in contumaciam ítéletet. Kár lett volna ezért, mondja, szeretettel tapogatja izmos nyakát. Krležához hasonlít a veszélyes életnek kihívásában, de míg Krležában van valami horvát, szinte katolikus lágyság, a festő keményebb, már testre is, szerb. Érdekes hallani az élete történetét. Bal kezével katonalázadást szervezett, a jobbal impresszionista képeket festegetett. Köztársasági propagandát művelt egyik kezével, a másikkal csapat-papot otthagya kiállítást rendezett Párizsban...

Ülünk az oleánderek alatt, az ég észrevétlen beborult, s ritka szemű, langyos eső permetez ránk; az erős bortól mind bizalmasabbá válik beszélgetésünk. Az asszony kedvéért, hogy értse, franciául társalgunk...

Párizsban sokat volt magyarok között, s egy fiatal, nagy ádámcsutkájú, gamin külsejű, bozontos hajú magyar költőről érdeklődik, akivel többször volt együtt.

Mondanom sem kell, József Attiláról van szó, akit Dobrović, mindezt a negyedik jelenlevőtől, Konjoviciótól tudom, Korda Vince, az akkor nagy reményű festő (később filmes testvére mellett díszlettervező) társaságában ismert meg, az Azúr-parton. A francia kritikusok (Valdemar Georg stb.), tudatában vannak-e mindennek a magyar műtésznek, Korda Vincét állították példaképül Dobrovićé elé. Korda Vince volt a nagy reményű ifjú festő akkor Párizsban éppen. Néhány éve Magyarországon csináltak kiállítást Korda Vincének, igaz, a katalógusát még mindig nem tudtam megszerezni.

Sóti Pistáék esete, mondta nagyot sóhajtva Howard Jenőke, külön regény. Sótieknak panziójuk volt Mliniben. Saját kishomoki borukat, saját csirkefarmjukat találták fel a szegedi turistáknak. Orbán, aki osztálytársa volt Pistának az elemiben és a gimnáziumban is, '89-ben átrándult hozzájuk Dubrovnikból. Épp erdőtűz után voltak, a szenes erdők félelmetesen előrevetítették a hamarosan bekövetkező háború árnyékát, üszkét-kormát, borzalmát. Nagy harcok voltak arrafele, ugyanis a szomszéd városka, Kupari (amelyről különben szintén tesz említést Fejtő) a Jugoszláv Néphadsereg központi nyaralója, fészke volt... Pista kis híján elvesztette panzióját, pedig úgy tervezte, néhány év múlva Dubrovnikba teszi át székhelyét, ott nyit panziót, de végül is, úgy tudom, lányán keresztül, aki Szegeden ügyvéd, sikerült megmenteni valamit az adriai haciendából. Igaz, Dubrovnik még nem jött össze. Pedig ami Orbán számára különben fontos lett volna, fontos, hogy: egy ó-kanizsainak szállodája legyen Dubrovnikban. Sóti egy ideig a parasztpárt vezetője volt, igazi, csavaros, politikusi esze van, csavaros az esze, mondta valaki, mint a kos fasza, de aztán felhagyott a politizálással, piacozik, boltja van a nagytemplomnál. Egy éve, azóta nem találkoztak, Orbán azt a borzalmas hírt hallotta, hogy Pistáék Ottó fia, mert nem engedték, hogy elvegyen egy szerb lányt, főbe lőtte magát, szegény Pista még a sírtól is elkergette a lány családját, összetaposta virágaikat... Gorotva szédülten hallgatta Howard Jenőket. Végül csak annyit mondott, már te is éppen úgy mesélsz, mint Orbán.

Minden jel szerint egy kicsit eltévedtem: Budapesten. De az is lehet, hogy csak megszedültem. És aztán úgy, szédülten kóvályogtam soká. Azt hiszem, úgy kezdődött, hogy nem vittem magammal a címet, gondoltam így is megtalálom a villát, ahol jelenésem volt. Egyszer már ugyanis mintha jártam volna ott. Vagy váraкоztam előtte, amíg a barátom beugrott valami nyomtatványért. Határozottan emlékeztem szép feljára. De nem találtam. Verejtékezni kezdtem. Ismételten átfésültem az utca mindkét oldalát. Akár valami borzalmas utcai harcban, házról házra haladtam. De végül már az utcában sem voltam egészen biztos. Visszahúzódtam azokba az utcákba – Városligeti fasor, Szív utca, Király utca – amelyeket kissé jobban ismerek, legalábbis laknak ott barátaim. De hiába. És lassan már a megbeszélt időpont is tárgytalanná vált. Félni kezdtem. Összeroppanok. Elveszek. Többé nem találok haza. Többé nem találnak rám. Nagyon megrettentem. De, különösmód, valami szabadság is kísérteni kezdett. Most már ráérek. Semmi kötelezettségem.

Akkor, tehetetlenül téblábolva, a Városligeti fasor egyik karcsú villáján megpillantottam a nagy tudós, Szilárd Leó emléktábláját. A Zeneművészeti Főiskola kihelyezett tagozata működik a villa egyik részében. A kapu nyitva volt, hát besomfordáltam. Ha nem csinálok valamit, gondoltam, minden bizonnyal megüt a guta. Megvizsgáltam a lépcsők kopását, a karfákat.

Magyar László barátom (aki, mindig megemlítem, állítólag nem rokona a neves Afrika-kutatónak) írt volt Szilárd Leónak. Mondja el neki röviden életrajzát, fejtse ki elméletének lényegét. Szilárd Leó válaszolt Magyar Lászlónak. Magyar László, lévén levéltáros és helytörténész (Ludas, Palics és Szabadka tudósa), a helyi miazmát világi levegővel ellensúlyozandó, sok emberrel levelezett (Richterrel, a zongoristával, Vas Istvánnal, Caldwellel, Henry Moorral), de mindegyikük közül talán Caldwell érezte meg leginkább Laci csodálatos ter-

mészetét. Amikor, levélváltásuk után négy-öt évvel, Jugoszláviában megjelentették Caldwell válogatott műveinek 10 kötetét, a nagy amerikai író megüzente szerb kiadójának, keressék meg, teremtsék elő neki a föld alól is Magyar Lászlót, s amikor majd megérkezik Jugoszláviába, Magyar László várja őt. Még azt is kikötötte, hogy csak Magyar László állhat a peronon, amikor a vonat befut Szabadkára. Laci halálra rémült, nem értette, miért kerítik ennyire. Mert a kiadók már a rendőrséggel is kerestették. Amikor megtalálták, beszélgetésre hívták a rendőrfőnök és a polgármester is. Laci elbújt az ágy alá. De aztán, amikor a felesége nagy nehezen előcibálta, hozzálátott, hogy felelevenítse angol nyelvtudását. Laci német–angol szakosként végzett volt Belgrádban. És újra átfutotta a még friss 10 kötetet is, ugyanis ő addig csupán magyarul olvasta két-három könyvét a nagy írónak.

És Caldwell érkezésekor Magyar László, esküvői öltönyében, tényleg ott állt a peronon. A fotóriporterek egy tehervagont húztak a másik vágányra, és abból villogtak. Caldwell lekezelt Lacival, sokáig, erősen szorították egymás kezét (Caldwell favágó volt, Laci profi focista, a belgrádi OFK reménysége, aki még Szekularaccal is játszott), majd, mint egy medve, megölelte, hátba veregette, s ráparancsolt Lacira, hogy semmilyen körülmények között se mozduljon mellőle. Fogadáson, üzleti tárgyalásokon, interjúk adása közepette is üljön mellette. Egyik oldalon a felesége, másik oldalon ő. És Magyar László nem mozdult a nagy író mellől. Másnap a *Politika* első oldalán is ott volt látható a nagy író jobb-ján. Belgrádi diáktársai felhívták, mi történt veled, megőrültél? Hogy kerültél a *Politika* első oldalára?!

Mondom, Szilárd Leó, a Nobel-díjas atomtudós is hasonlóan megérezett valamit Laci leveléből. Megérezte egyedülálló naivitását, gyermeki kíváncsiságát, ragaszkodását meg mint valami abszolút pozitív, fundamentális minőséget. És egy repülőposta kék borítékán szépen felvázolta Lacinak tudós életrajzát, elméletének lényegét. Ám befejezve elmefuttatását, egy kérdést intézett Magyar Lászlóhoz, mindössze ez a rövidke mondat nevezhető az egész levélben szubjektívnek:

Mi az, hogy Palics?

Jó lenne majd egyszer előkeríteni Szilárd Leó hagyatékából Magyar László levelét, amelyben megválaszolja a nagy atomtudós kérdését, mármint:

Mi az, hogy Palics?

Igen, a két levél valamiféleképpen összefügg. Egyszerre kellene őket közzétenni. Igaz, Laci halála után, Kanadában élő gyerekei kivítették világi levelezését. Biztosan pénzzé szeretnék tenni. Mert hát elfelejtettem említeni, Cronin- meg Czukor- meg Cziffra- meg Korda-levelek is vannak köztük. P. P. Jenőke a *Palics és környéke* egyik szerkesztőségi ülésén, a Pubban, felvetette, hogy legalább a Szilárd Leó-levelet náluk illene megjelentetni, attól magát a kéziratot még nyugodtan elárvereztethetnék Kanadában. Igen, valójában ez lenne a lényege a *Palics és környékének*, hogy ilyen leveleket tegyen közzé, mint Szilárd Leó és Magyar László levélváltása, meg Cohnen Vilmos államosított villája ügyében Titóhoz, Churchillhez, az angol királynőhöz, meg hát Szerb Antal, Sík Sándor, Zilahy Lajos, Stadler Aurélhoz, a patikus költőhöz, helytörténészhez írt levelei...

És akkor, ott a Ligeti fasorban, Szilárd Leó, Caldwell, illetve Magyar László szelleme segített nekem. Lenyugodtam. A rendőrség épületével szemben, már

közel a Ligethez, leültem egy padra. Sokáig néztem, ahogy a kínaiak hosszú sorokban állnak a tartózkodási engedélyért. Talán egész nap ott nézelődöm, ha eszembe nem jut, hogy még át kell mennem Budára is. Magam sem tudom, mindazok után, hogyan volt bátorságom erre a másik kalandra is.

Igaz, alig hogy alámerültem a metróba, feltűnt, a kemény, hangos ellenőrök tőlem nem kéri a jegyet. Az arcomba nézett az egyik, és intett, mehetek. Aztán láttam egy nőt, aki maga fabrikálta kék fátyollal takarta arcát. Nem kémleltem az arcába, csak a finom kék függönyt néztem. Egyszer Korčulán láttam egy táncot, ahol a népi öltözetben lévő fiatalok fátyollal bugyolálták be arcukat... Akárhaz én szememet is függöny takarná, titkon sírtam. Igen, én valójában akkor, ott a föld alatt sirattam el igazán Magyar Lászlót.

De nemsokára a Kossuth térről letévedő tömegben egy családra lettem figyelmes, egy házaspárra, valamint két kilenc-tíz éves fiukra. Mind a négyen pulóvert viseltek. Minden bizonnyal a Szveter Centerből érkező erdélyiek voltak. Igen, azonnal felismertem, hogy erdélyiek. A vajdaságiakat is azonnal felismerem.

A fiúk mintha ikrek lettek volna, jöllehet az egyik felettébb idegesen viselkedett. Az apa keze észrevétlenül mindig a közelében volt, úgy óvta, hogy se a fiú, se az utasok ne vegyék észre. Nagyon megható volt. A két fiú leült. Hogy kipróbálják, milyen ülve metrózni.

Egészen biztosan az Országházak voltak megnézni. Én is szeretem nézni az Országházat. Ahogy tükröződik a Dunában. Gyerekkoromban éppen ilyen épületeket csöpögtettem gyöngyházmorzsával teli, vajsín homokból.

Akkor egyszer csak a két fiúhoz hajolt az apa és azt mondta:

Gyerekek, most haladunk át a Duna alatt!

A fiúk felkapták szép fejüket. Én is, ugyanis fogalmam sem volt, hol vagyunk éppen. Az igazság az, addig sosem is vettem észre, sosem is érzékeltem, mikor haladok át a Duna alatt. De nem volt időm magammal foglalkozni. A fiúk Verne-, illetve Csáth- és Kosztolányi-hősökként ragyogtak.

Szász jutott eszembe, aki, mikor a palicsi filmszemlén arról beszéltem neki, nem hittem volna, hogy még ma is lehetséges valódi Csáth-hősöket találni (én festményekről is ismerem ugyanis Csáth és Kosztolányi gyerekhősöit, sőt az egyikkel személyesen is találkoztam, igaz, már 90 éves korában), elmesélte, hogy Erdélyben egy iskola tornatermében rendezték meg az audíciót. Tömeges gyerekek sereglett össze, de nem találtak érdekes arcot. Akkor Szász megkérdezte, maradtak-e gyerekek az osztályokban. Lehetséges, mondták a tanárok, és ahogy sorba járták a tantermeket, az egyikben két fiút pillantottak meg. Nyugodtan beszélgettek. A két Witmann-fiú volt. A határon túli tartományok bonyolult, nehéz élete, mint a borostyán, megőrzött bizonyos minőségeket. (Különben, akkor, azon a palicsi filmszemlén, a jugoszláv résztvevők közül senki sem tudta, ki is volt az az író, akinek a novellája alapján a film készült, azt meg végképp nem, hogy éppen azokban a szobákban lakott, rendelt volt '13-ban, egy évvel Szarajevó előtt, ahol most a filmes bagázs lakott, lakmározott, s hogy innen indult a sávba, ahol a szerb határőrök majd elfogják, s ő megmérgezi magát...)

Nem tudtam betelni a metrókocsi mennyezetét vizsgáló két fiúval... Én is mind jobban kezdtem érezni magam fölött a Duna óriáshüllőt idéző hús testét. Észbontó súlyát. Már-már felemeltem a kezem, hogy aládúcoljam a Dunát a két

aranyos fiú felett. Váratlanul ismét megszólalt az apa (boldogan fellélegezve, mintha hozzám hasonlóan ő sem lett volna egészen biztos a dolog kimenetelében):

Átértünk!

A fiúk boldogan kifújták a visszatartott levegőt. De látszott, izgalmuk még sokáig tart, hiszen átutaztak a Duna alatt. Otthon, a barátaik egészen biztosan nem fogják elhinni nekik, hogy a világ egyik legnagyobb folyama alá merültek, hogy a világ egyik legnagyobb folyama alatt bújtak át... Most meg az a kisgyerek jutott eszembe, akit néhány nappal előbb, Szigligetre utazva láttam: aki, mint azt tanító nénije hangosan be is jelentette, először ült vonaton. Igaz, az a másik vásott kölyök is eszembe jutott, aki a tanító néni bejelentéséhez azonnal hozzáragasztotta, hogy: és utoljára.

Kisétáltam a Fő utcára. Előbb arra gondoltam, mi más fontosabb dolgom is akadna, mint ezt a családot, ezeket a gyerekeket kövessem. Gyönyörködjek bennük, vigyázzak rájuk. Őrangyalukká szegődjek. Ha magammal nem is tudok boldogulni, attól rájuk még vigyázhatok. De hamarosan elvesztettem őket. Már-már ismét magam körül kezdtem forogni (se Lea lányom, se Lábass barátom már nem laktak a Fő utcán, illetve a Frankel Leóban). De akkor nagy szerencsémre ismét egy márványtáblára tévedt a tekintetem. Bartók Béla lakott volt ott. Sokáig álldogáltam a ház előtt. El kellett volna kalauzolni ide azt az erdélyi családot is. Itt is bekukkantottam az udvarba. Fönn a Csalán utcai Bartók-házban egyszer régen (különösmód éppen egy a Duna menti városokkal foglalkozó konferencián, Istenem, egykor még ilyen szuverénül viszonyultam a nagy vizetekhez) megvizsgáltam azt a könyökben levágott, csíkos ingujjat, amelybe Bartók a kis kótahúzó, gereblyeforma tollát törölgette volt. Bartókot illetően még most is abba az ingujjba kapaszkodom. Látni vélem a kis emberkét, amint lenyiszálja az ing ujját. Abba az ingujjba kapaszkodom zenéjét illetően, meg persze rovargyűjteménye megőrzött példányaiba, lepketűibe... Egy vadgesztenyének dőltem, s elhatároztam, visszafelé nem merülök a Duna alá, a fiúk és apjuk nélkül, nekem biztosan nem sikerülne. Átúszni sem lennék képes már. Hídon, méghozzá jóval lejjebb, a Petőfi-hídon fogok átmenni.

Váratlanul egy néni hajolt az arcomba. Valami baj van? Bartók szellemének véltem, ugyanis neki is csak egy kis wolframpöszmet haja volt, mint a nagy zeneszerzőnek.

Haza akarok menni, mondtam, gondolkodás nélkül. Haza, hová haza, gyermekem?, kérdezte széttárva karját. Haza: Palicsra, mondtam. Jé!, kiáltott fel a néni, én jártam Palicsra. A 30-as években egyszer elvitt a férjem – dr. Magossy, aki zombori születésű volt – megmutatni Palicsfürdőt! Gyönyörű volt! És boldogok voltunk. Engedd, hogy megcsókoljalak, fiam.

Festőművész volt, mondta barátnőm. Hogyhogy volt?, kérdeztem. 700 képet festett. Majd egy napon mind kihordta az udvar közepére. Mind? Mind a 700-at?, kérdeztem. Igen, csak: tizenhárom (13) hiányzott. Csak tizenhárom (13)? Igen, csak: tizenhárom (13). Lassan, körülményesen máglyát rakott belőlük. Amikor elkészült, amikor a 687-dik képet is ráhelyezte, szépen, nyugodtan cigarettát kotort elő zsebéből, rágyújtott, mélyet szívott – és a már éppen ellobbanni készülő gyufaszállal a máglya alá gyújtott. Na már most, folytattam nagy lélegzetet véve, azóta azt a tizenhárom (13) képet kutatom. Hogy amikor

majd felkutattam, rekonstruálhassam, mint ahogy körvonalai máris sejtetni engedik, korunk egyik izgalmas opusát... Háromnak már a nyomára bukkantam. Még nem láttam őket, de már tudom kinél találhatók, már beszéltem olyan emberekkel, akik láttak közülük egyet-egyét, akik emlékeznek nüanszokra, foltokra, festékrögökre, detaile-okra. Mire meglátogatsz, valamit talán már meg is fogok tudni mutatni... És amit elfelejtettem említeni: meg vagyok győződve, hogy ez a 687+13-as festő, mert egyelőre így hívom, egészen biztosan ismerte Ludwigot (az ingyen villamosozásért majd rajzórát ad neki) – el is tökéltém, Ludwigról írandó kismonográfiámban együtt fogom tárgyalni őket... (Nagy szó: az Új Művészet, valójában látatlanból – miért és kik is ellenőriznék felül Orbán véleményét?! – monográfiát rendelt Orbánnál Ludwigról.)

A méhek ismét künn vannak (2000. január 29.). Nem piszkolnak be. Most halljuk Klárától, Magyar Laci özvegyétől, hogy tegnapelőtt meggyilkolták Laci hűgát. Nem láttátok?, kérdezte, kiszögeztem a gyászjelentést a platóra. Egy vasalóval ütötték agyon, vagy a zsinórjával fojtották meg, még nem tudni pontosan. Feküdt a padlón, az új műperzsán. Mellette a vasaló. Az ablakon mentek be. 2.000 DM-t vittek el, egy drága gobelint (vadonatúj Franzer-rámában), meg két tévékészüléket.

Erika, akit egy mélyporszívós (Kirby) kerülget, már azt is tudja, hogy Laci hűga díler volt.

Pesten eltűnt a tengericsikóm. Egy fekete fotókartonra ragasztottam. A Hernádban megvolt, a Lónyayban tűnt el. Még New York Kínai negyedében vettem, második amerikai utamon. Az egyik legkedvesebb emléktárgyam volt. Azt hitték, orvosságnak veszem, nem értették, mi szerint, milyen kritériumok alapján választottam, igaz ők is nagy körültekintéssel vásároltak, egy öreg kínai például egész nap tanulmányozta a kirakatba rakott ginsenggyökek formáját. Jutka le is filmezte az öreget. Amikor egyszer később levetítettük Jutka New York-filmjét a barátainknak, annál a ginsenges jelenetnél arról kezdtem beszélni: nehéz elképzelni, hogy a mi embereink, illetve mi ilyen hosszasan tanulmányoznánk példának okáért a burgonya avagy a csicsóka csodálatosan formátlan formáit. A Kínai negyedből az Olasz negyedbe mentünk. Ott egy forgalom nélküli utcára kirakott kerek asztalnál üldögéltünk. Szemben velünk egy nagyon szép kis olasz lány görkorcsolyázott. Őt néztük mozdulatlanul. Szerencsére Jutka őt is lefilmezte. Ennek már több mint 10 éve, a kis olasz lány már minden bizonnyal rég férjhez ment, egyszer, álmomban látni véltem, ahogy táncol a lakodalmán... Villányi volt velünk, meg blokkal a hóna alatt Kurcsis. Most, amikor utoljára Győrött jártam, nem találkoztam Kurcsissal.

Gipsynek becézik, mondta Gorotva. Gipszpólyát, gipszteknőt gyűjt. Vásárol fel. Havonkint beállít hozzá, Belgrád Lumumba nevű külvárosába, egy újvidéki néprajzos (mondanom sem kell, nem a népies, feszt Erdélyben lefető pesti iskolából) hölgy, aki a gipszfolklórral foglalkozik. (Meg kell neki mutatom a gipszguzlicáról írt versedet.) Italt hoz, mindig hagy egy kis pénzt is. Érkeznak a gipszelt végtagú figurák. Hozzák teknőben az embereket. Mert a néprajzos hölgy csak azt veszi meg, jegyzi fel, amelyet a szeme előtt fűrészelnek le. Hamisítványt nem vesz, nem másol át, nem gyűjt. Ismeri a balkáni bagázst. Jól ismeri a balkáni lókötők fogásait. (Van egy dolgozata különben a cincárokról is.) Sokan még a bosz-

niai háború áldozatai. De szöknek át Gipsyhez bosnyákok, horvátok is. Ki gondolta volna, hogy a balkáni háborúban Horvátországban, Boszniában, Szlovéniában, Koszovón – mindenütt elsősorban macedón gipszet használtak. És akkor egy férfi érkezik, akinek a farka van gipszben. Macedón gipszben? Igen. Macedón gipszben.

Erre már én is felfigyelek, ugyanis kisgyerekkoromban egyszer én is bedugtam gipszben lévő mutatóujjamat egy kislány puncikájába. És ő azt mondta: még, mozgassam úgy, ki-be. Szégyenlős, mondja a férfi (ő az első férfi, aki nem dicsekszik azzal, hogy a háborúban szerezte gipszét, errefelé különben minden férfi dicsekszik, fele azzal, hogy részt vett a háborúban, a másik fele meg azzal, hogy nem) a néprajzos hölgynek, menjenek át a másik helyiségbe, majd ott előveszi, megmutatja neki. Mármint a pólyát. A macedón pólyát. Az összefirkált macedón pólyát... Átmennek. Közben Gipsy flexszel vágja ketté az egyik gipszteknyt. A vért gumitömlővel mossa ki a teknőből, mert a néprajzos hölgy nem bírja látni a vért. Különben, mondanom sem kell, egyáltalán nem finnyás, csak a vért nem bírja látni. Van aki meg egyenesen szereti. A vért. Még inni is. Isszák mint a vizet? Beszélsz itt hülyeségeket.

A legnagyobb magyar költő, tudod, az a kis manó, aki járt Újvidéken, meg Bácsotpolyán is, szerette inni. Mit? A vért. Épp most bukkantam egy leírására. Idézem, mert a magyar irodalom egyik antologikus helyéről van szó, meg főleg azért, mert mintha az Elemér mondaná (gondoltam is arra, hogy Elemér szájába adom ezeket a szavakat, ezt a briliáns miniesztét, amelyeket Németh László *A kísérletező ember* című könyvének elolvasása után írt a szerzőnek):

Valami távolról hasonlót tán Montaigne olvasásakor éreztem. – S egy unokaöcsém jutott eszembe, Weöres Lajoska, aki 17 éves korában... meghalt. Egyszer, még 10-12 éves lehetett, alaposan felsértette a térdét, dült belőle a vér, élvezettel kortyolgatta. S egyszerre azt mondta nekem: Igyál belőle, finom, olyan, mint a likőr. – Mennyire más ez, mint a költők exhibicionizmusa, akik mutogatják, de féltik a sebeiket...

Még könyved érkezése előtt írtam a következő kis jegyzetet:

Nem ártana több ész nekünk. De a bennem rejlő butaságot is áhítattal nézem. Ápolom és öntözöm, mint egy virágot. Szelíd, tiszta, zavartalan, mint a kék ég.

Persze, van szűkös butaság is, amely őrmesteri, portási, erőszakos. Ez észnek hiszi magát... Bilincset csörget, és ha teheti, rácsatolja a szabad, táguló-tágító értelemre; és a szabad, jámbor, végtelen bujaságra is, mely minden teremtmény ős-alapja, életeleme és korlátlan lehetősége.

Sokszor elnézem okos – valóban nagyon okos, szikrázó-sziporkázó agyú – barátaimat, hogyan szenvednek. Ugyanis állandóan okosaknak kell lenniük, olyan ez, mint egy átok, egy pillanatra sem lazíthatnak, egy pillanatra sem lehetnek buták. És a nagy butaságukat is okosan teszik. Ez korunk egyik keveset tanulmányozott abszurduma...

Elnézést a nagy kitérőért, de van időnk, ugyanis a néprajzos hölgy és a gipszelt férfitagú figura csak nem jönnek. Úgy látszik, valóban tele van írva, egész eposz van rajta, a macedón gipszen, nem győzi lemásolni. Gipsy dörzsöli a kezét, érzi jó üzletet csinált. Tudtam, mondja, hogy baszatlan az öreglány.

Az okosság kopár csúcsairól szállj mindig alá a butaság zöldellő völgyeibe.

A butaság völgyeiben még mindig több fű terem a filozófus számára, mint az okosság kopár magaslatain. (Wittgenstein)

Mi az, Orbán: vándorköszörűs mászkál az alléokon?! Tán te is

kivitted a hatalmas bajonétot, amit még benn, a szabadkai ház nádfedelében találtál? Vándorköszörűs? Tűnődött el Orbán, valóban, akárha vándorköszörűs mászkálna... Meséltem már Regény Misuéknak: András fácánkakast tart a góréban. A tisztaszobában valójában. A Szűz Mária- és a Tito-kép alatt.

Pilisborosjenőn (Weindorf) Dér Andriséknál.

Andris földbirtokos nagyapja szabadkai volt. Az egyik gőzfürdő is az ő tulajdonát képezte, talán éppen a Fekete-fürdő. És verseket, drámákat is írt Andris nagyapja: Heisler Izsó, illetve Izsó Ottó néven:

Heisler Izsó

Halál

Drámai kép

1912

A gyűlölet

Dráma 1 felvonásban

(Budapest, 1915 március)

Frölich Margit kisasszonynak,

igaz tisztelettel ajánlja

HI

Izsó Ottó

Vágyak könyve

Budapest, 1919.

Hercka Árpád kiadása

Innen eredeztethető tehát Andris nagy szeretete a mi dolgaink iránt. Kezdetben nem értettem hihetetlen odaadását. Hajnalban kelt, hogy lefilmezze a még párolgó tavat, filmjeinek minden képén, mozzanatán érezni lehetett valami különös szeretetet, ragaszkodást stb. Valójában nagyapja szellemével társalgott. (Nagyapjáék különben '18-ban költöztek el Szabadkáról, Tolna megyébe.)

Andris felesége, a szlovák Denissa, határozottan hozzám lépett a Kisvendéglő növényekkel teli, tóra néző sarkában, miközben a másik asztaloknál szerb maffiózók lakmároztak, hangoskodtak, és miközben, ezzel kellett volna kezdenem, Andris filmezett: és Fannyként mutatkozott be, mondván évek óta kutat Wilhelm után, tudnék-e segíteni neki, szerették egymást, okvetlen találkozniuk kell. Teljesen zavarba hozott. Mert tényleg Fanny volt. Meg hát azért is, mert valamiféleképpen mégiscsak én lennék Wilhelm. Még akkor is, ha Vigh Vak Tibike is én vagyok. Igen, akkor az egész film alatt inkább Vak Tibikeként viselkedtem, motyogtam. Hogyan is nézhettem volna meg aztán a filmet – vakon, jóllehet érezni éreztem, simogattam. Még senkivel sem találkoztam, aki így ragaszkodott volna a Wilhelmdalokhoz, pedig hát Nagy József, Parti Nagy Lajoska is kötődött hozzájuk és Mikola Gyöngyi, Kun Árpád is szépen írtak róluk. Denissa le is fordított néhány dalt szlovákra. (Mondtam, küldje el Szigetinek. Elküldte, de Szigeti Tőzsérhez továbbította a kéziratot, ám valójában nem volt egyetlen biztató szavuksem, noha végül azt üzenték, a szlovák világirodalmi folyóirat érdekelt a dologban... Később Karolhoz, a pesti Szlovák Intézet igazgatójához irányítottam.)

Az igazság az – erről csak most kezdek tudni beszélni, egy évvel az eset után, most, amikor már a filmet is meg mertem nézni –, hogy akkor, Denissa fellépésével valami csoda történt. Egy az egyben előttem termett: Fanny, elfojtott vágyaim nagy tartományainak a megtestesítője (aki *Cápácskám apu* című könyvemben és némely prózámban is szerepel különben). Abban a pillanatban még nem vettem észre, hogy Andris filmez, és azt sem tudtam, hogy feleségéről, egy ismert szlovák-magyar színésznőről van szó, nem, ugyanis én valóban elhittem, hogy ő Fanny, én pedig Wilhelm. A dolog jobban sikerült, mint ahogy elképzelték, de azt már nem képzelhették el, hogy én az első pillanatokban, amit lehetséges, valami miatt meg is kellett ismételni, valóságosnak hiszem a helyzetet, s ezért ezt nem örökíthették meg, kivéve, ha zavarom nem mutat ebből mégis csak valamit...

Andris mutatja, lent, jobbról az egri vár makettje, ahol Várkonyi az *Egri csillagokat* filmezte. Ideális játszótér a gyerekeknek, én is kedvet kapok, hogy ott játsszak – hősködjek.

A különös az a dologban, hogy míg a makettet nézzük, Andris arról mesél, hogy az egri színházban rendez. Most az egyszer éppen nem Claudelt, mint mindig (Andris Claudel-rendező, Denissa Claudel-színésznő), hanem O'Neillt. Kérdem, az egri színháznál van-e még Venczel Valentin, az újvidéki színész (politikus, majd színházigazgató is volt egy időben)? Igen, mondja, szoktak együtt dolgozni. Valentin játszott a egyik főszerepet *Paripacitrom* című drámámban, ám egy-két előadás után, nagy megdöbbenésünkre, átköltözött Magyarországra. Mondom Andrisnak, majd elmegyek megnézni az O'Neillt, meg Valentint. Meg hát azért is szeretnék elmenni Egerbe, mondom a vár makettjét nézve, hogy folytassam kutatásaimat a csodálatos Gárdonyi-könyvtárban. Egy magyar írónak sem volt ilyen könyvtára. Például megnézni, mit jegyzetelt a nagy Nietzsche-tomusokba.

Az igazság az, én nem foglalkoztam Gárdonyi regényeivel, novelláival. Csupán *Az én falummal*, amelyet egyik előadásomban Turgenyev *Egy vadász feljegyzéseivel*, Bunyin *Arsenjev*-jével és Áprily prózájával tárgyaltam együtt, valamint részben a verseivel (*A próza fű...*); Kosztolányi csodálatos sorokat szentelt Gárdonyi verseinek, kijelölve egy költő, egy magyar Francis Jammes helyét, amit nem biztos, hogy teljes egészében betölt Gárdonyi költészete.

Én valójában két dolog miatt kezdtem el foglalkozni Gárdonyival.

Először is azért, mert Jutka nagyapja együtt járt vele tanítóképzőbe, s a családi hagyomány szerint, később is találkoztak Szegeden, darvadoztak Dankó Pistamuzsikája mellett. Jutka nagyapját különben Jászberényből száműzték Cserenkára, Oroszlámosra, Palicsfürdőre...

Másodszor azért, mert Pilinszky róla írta középiskolai dolgozatát.

Ám valójában én, mondom, könyvtárával foglalkoztam, valamint réz dzsezz-vájával, sámlijával, amelyen üldögélve a lábát áztatta. És mindenekelőtt festészetével. Gárdonyi festészetével.

Szemben a pomázi oldalon kigyúlnak a házak ablakai. Szép telihold. A meredek utcákon tejért megyünk, majd visszafelé megmutatják annak a román nőnek a boltját, akiről én, Denissa meséje alapján, verset írtam volt. Denissa panaszkodik a szlovákiai magyarok agresszív magatartására, elmagyarosító politikájára. Megdöbbenve hallgatom. Meséli, a pesti szlovák iskolába akarta adni gyerekeit, de azt tapasztalta, a pesti szlovák iskolában nem beszélnek szlovákul...

Azt is meséli, elment a *Jadviga párnája* próbafelvételére. De csak megalázta a rendezőnő.

A lakásban képek: V. Halas és M. C. Pál szamaras képei. Szobrok. Volt még sok jó kép, mondja Andris, de elvitte, eladta őket a bátyja. Mivel foglalkozik a bátyád?, kérdem. Teológiával, mondja. Mondom, Stockholmban én is megismerkedtem egy pesti származású képkupeccel teológussal. Szerb festők grafikáit továbbítottam neki, de a szerb festők nem láttak egy parát sem, és a képeiket sem látták többé viszont.

A kredencen egy fénymásolt fotóra leszek figyelmes. Nagyon ismerősnek tűnik. Végül a kezembe veszem. De hiszen, mondok, én már láttam valahol ezt a fotót, én is félretettem, soká gyönyörködtem benne. Igen, mondja Andris, megjelent a *Filmvilágban*. Persze, most már emlékszem: Ottlik egy szép hölgy kezét csókolja. Kicsit furcsán néznek rám. És csak akkor kapcsolok. Az a szép hölgy: Denissa. A *Hajnali háztetők* felvétele közben. Ottlik ígérte, ír neki egy szép szerepet, mondja Denissa, amikor a nagy író felől kezdem faggatni. Lám, még ő is ilyesmiket ígérgetett. Meg adott neki egy szem szaloncukrot is, amit Denissa so-kaig őrzött.

(Honnan az a szaloncukor? A film kelléke volt, vagy Ottlik direkt azért hozta, hogy megajándékozza vele a színésznőket?)

Andris meg akarja csinálni még előadatlan darabomat, a *Könyökkanyart*. (Közben előadták Szombathelyen, de még nem sikerült megnéznem.)

Krleža:

*Pánik alkonyatkor. Magától. Hirtelen. Ok nélkül. Soliloquium; valójában kannibálok-
okkal élünk együtt.*

A hegyekben filmezték. Valami balladás dolgot. A szervező Pest-ről, ő Jugoszláviából, a hangos fiú pedig Lengyelországból érkezett. A szervező minden éjszaka fenn aludt a hegyekben. Nála volt a pénz. Félték, pénztől meg-eszik a medvék. A hangos fiú éjjel-nappal dolgozott. Felvette a szellők motozását a fenyőtűk között, fel a rovarok percegését, ciripelését, fel a madarak olajos énekét, a baglyok sikolyait, fel a fekete bivalyok cuppanásait, heverközéseit a mély sárban, fel végtelen kérődzésüket, fel a mindent megropogtató szeleket. Külön kis műalko-tásként felvette, ahogyan egy varjú lyukat ütögetett, fúrt a zsugorított koponyafor-ma dióba, majd kiszedegette az agytekervényeket, nagy kár, hogy kameráinkkal nem tudtunk igazán közel félni hozzá a pózna tetején, noha végső soron én nem is sajnáltam, mondta. Nálunk annyi lerothadt, meglékelt, szétloccsantott koponyát volt alkalmam látni a középkor művészetével vetekvő televízióink adásaiban, hogy nekem egyáltalán nem hiányzott az a briliáns miniatúra, az a kis etűd... A kocsmá-ban már mindenki ismerte őket. Jó barátságok szövődtek. Nagyokat fürödtek a pizstránggal teli, hús patakokban... Amikor visszajött, két történetet mesélt. Min-den bizonynyal azért, hogy följegyezzem. És én följegyeztem – még csak majd meg kell írni őket. Jóllehet ő az én ún. megírásaimtól berzenkedik: szétírást, egyfajta émelyítő nemezelést ért alattuk...

Már elmúlt kétéves, talán már három is, amikor észrevették a szü-lei, hogy nem beszél. Nem is próbálkozik. Nem is igyekszik. Egyáltalán nem töri a nyelvét. Ismertek kétéves gyerekeket, akik már imádkoztak, versikéket recitáltak a sámlí tetején. Ő semmit. Még csak a sámlí sem izgatta. Még azt sem mondta, hogy: Mama. Valami nyugalom uralkodott el rajta, akárha fényesség is. Valahogy nem

volt szüksége a beszédre. Más módon kommunikált az emberekkel. Különben nagyon jó, szorgalmas kisgyerek volt. Segédkezett mindenben. De a legtöbbit a hátsó udvarban, a disznóólak között időzött. Ha tehette, odaállt az ól kerítéséhez. Mintha azokat a száz éve pácolódó deszkákat is szeretne volna. A disznók felváltva jöttek oda hozzá. Benyúlt kis kezével, simogatta, dörzsölte a nagy rózsaszín testek éles, fehér sörtéjét. Ötéves korától már ő is etette, gondozta a hízókat, kocákat. Ganézáskor ő is felhúzta kis gumicsizmáját, és derekasan kivette részét a munkából. Sosem is fintorgott. Drótozáskor, miskároláskor sem fordította el a fejét, csak egy-egy higanyyszerű könnycsepp gördült alá kis, szeplős arcán.

Hatéves lehetett, amikor egy napon az édesanyja a pityókahéjjal hátraszaladt a disznókhoz. És megpillantotta a gyereket. Amint a kétmázsás hízó homlokát kaparászta erős kis ujjával. A hízó apró szeme vérben forgott a boldogságtól. Dörzsölte a hízó rózsaszín homlokát – és beszélgetett vele. Édesanyja rövid csizmája megtorpant a sárban. Hirtelen magához ölelte a pityókahéjas kaszrojt. Nem akart hinni a szemének. Nem akart hinni a fülének. Mert a kisgyerek ajka szépen, szabályosan mozgott, képezte a szavakat. És azoknak a szavaknak semmi köze sem volt a gügyögéshez. Mintha ilyen különös, szép szavakat hallott volna, mint: makk, halina meg tengeri... Az asszony eldobta a kaszrojt, odaszaladt hozzá. Kisfiam, te beszélsz?! Mit beszéltél? Mit mondtál a hízónak? Semmit, mondta a kisfiú tisztán, metszetten. És az anyját végtelen boldogság öntötte el.

Olyan tanulatlan voltam, mesélte a kocsmában köréje gyűlt fiataloknak a fekete, aszalt szilvaként csillanó, kedves kis figura, hogy a nászéjszakán: keresztben feküdtem rá a menyasszonyomra.

Az asszony kezdetben azt hitte, vicces vagyok, aztán meg azt, hogy perverz. Mármost, hogy én általában is úgy keresztben szoktam csinálni. Azt, hogy olyan művészféle vagyok. Azért fekszem úgy rá, keresztben. De aztán gyorsan megértette, hogy egyszerűen tanulatlan vagyok.

Elmentünk győnni. Az asszony leült a sarokba, én meg közelebb húztam a széket a tisztelendő úrhoz. És elmondtam neki, hogy sehogy sem boldogulok az ágyban. Valamiért mindig keresztben fekszem rá az asszonyra. Keresztben?, kérdezte ámulva a tisztelendő. Keresztben fekszik rá az asszonyra? Igen, mondtam, keresztben. Az asszony nagyokat pislogott a sarokban, meg bólogatott is, kezével szégyenlősen keresztformát képezve az ölében. Tetszhetett neki, hogy nem beszélek mellé, nem oldalazok. A tisztelendő kicsit morgott, forgott maga körül. De aztán, ahogy többször végigmért bennünket, hozzálátott, hogy elmagyarázza a dolgot, elmagyarázza, hogyan kell csinálni.

Először is a lába közé bújsz. Majd felemeled, akár válladra is helyezheted a lábát. Ha alacsony a pallat, csak nyugodtan feszítse neki a talpát. Ha nagyon összejárkálja... Mit járkaál össze, tiszteletes úr?, kérdeztem. A pallatot, fiam. Járkaál a pallaton? Csak hadd járkaáljon, csak hadd futkosson! Aztán majd átmentek rajta a rádlival. Min megyünk át a rádlival, tiszteletes úr? A pallaton. Szóval, felemeled a lábát, kezdte előlről. Nagyon türelmes ember a tiszteletes, a hittan órákon is hajlandó volt mindent többször megismételni. És akkor, folytatta, vagy ő vagy te szépen megfogjátok és bevezetitek. Bevezetjük?, kérdeztem. Igen. De egyszerűen csak be is lökheted fiam, mondta a tisztelendő úr, aki megütközve

látta, továbbra is értetlenül bámulok rá. Hogy egy szót sem értek az egész járkálásból, pallaton való futkosásból, a rádlizásból, a bevezetésből. Semmit, habár a nagyanyám pingálóasszony volt, és amióta a mész kiégette a szeme világát, gyakran segítkeztem neki a rádlizásnál. De hogy az ágyban vagy utána is rádlizni kell, azt sehogy sem sikerült megérteni. Akkor végre nagy nehezen ismét megszólaltam.

Nem tudná véletlenül megmutatni nekem a tisztelendő úr?

Hirtelen összeráncolta a homlokát, ismét forogni kezdett maga körül, ismét ránk lesett, dohogni kezdett magában, majd ugyanolyan hirtelen meg is enyhült. Jól van fiam, jól van, mondogatta. És észrevétlen közelíteni kezdett a feleségemhez. Amikor már csak egy lépés választotta el tőle, megállt, felém pillantott. De amikor látta, hogy tátott szájjal várom a fejleményeket, szépen fölbillentette az asztalra. Így ni, mondta. Felhúzta az asszony rakott szoknyáját, felhajtogatta ropogós alszoknyáit, majd fellebbedtette a saját bakacsin szoknyáját, hogy a következő pillanatban egy fürge mozdulattal megoldja a jégerén csüngő madzag nagy masniját is. Én mindig belegabalyodok a gatyamadzag csomójába, gondoltam, feszülten figyelve, nekem mindig ráhurkolódik, de hát én sosem is tanultam meg masnit kötni. És a lábai közé feküdt. Az asszony jóformán magától lökte az égnek a lábait. Arra gondoltam, holnap majd elkérem a rádlit az öreganyámtól, és eljövök, kályhaezüsttel átszaladok a tiszteletes mennyezetén. Nagy vehemenciával kezdte adjusztálni. Az asszony aprókat sikongott, mint egyszer, amikor bőregeret tettem a blúzába. A tiszteletes úr lihegett. Finom, átszellemült arca verejtékezni kezdett. Álla az asszony melle közé bukkott. Amikor elcsendesedtek, leszállt róla, majd lesegítette az asszonyt is az asztalról. Köszönöm, mondtam. És megcsókoltam a kezét. Olyan vazelin illata volt a tiszteletes úr kezének. Zavartan fordult felém, de a hangja ismét határozott volt. Na, fiam, megfigyeltél mindent? Hát, mondtam, amennyire érkeztam. Olyan nagy vehemenciával tetszett csinálni a tiszteletes úr, mindjárt a harmadik sebességből, hogy nem győztem mindenre odafigyelni. Gondoltam, majd elkérem az öreganyámtól a rádlit, és holnap átfutok kályhaezüsttel a pallaton, egy helyen, ha jól látom, a csizma sarka be is lyukasztotta...

Feleségemmel megfoglaltuk egymás kezét, és távozni készültünk. De a feleségem az ajtóban hirtelen felém fordult. Te, jól szemrevételezted? Úgy csapkodott a tisztelendő úr bakacsin szoknyája, mint egy kalózvitorla. Feleségem kirántotta a kezét, visszaszaladt a tisztelendőhöz. Tisztelendő úr, ez még mindig értetlenül bámul, félrebeszél, bakacsin kalózzászlót emleget, meg a vak öreganyját emlegeti, a mennyezetet akarja tapasztani sárga földdel, rádlizni kályhaezüsttel, semmit sem érkezett szemrevételezni. Mutassa meg már neki még egyszer, hogy ne kelljen holnap is ide mászkálnunk. Kislibáink vannak, közben mind elhordja őket a sas.

A tiszteletes ismét fölbillentette az asszonyt az asztalra, hátracsapta a szoknyáját, az asztal szinte megtáltosodott a zsírszódával súrolt padlón. Borsónyi verejtékcseppek kezdtek gurigázni a nyakszirtjén. Az asszony aprókat sikongatott, szellentgetett is. Közben kinyílt az ajtó. A szakácsnő arca jelent meg az ajtórésben. Tisztelendő úr, kész az ebéd, mondta elvörösödve. Az asztalra mutattam, hogy a tiszteletes úr per pillanat el van foglalva. A szakácsnő tátott szájjal állt egy ideig az ajtóban, majd durcásan megfordulva azt mondta, hogy: mind el fog ázni a laska.

Amikor Jenő átolvasta a *Két történetet*, azt mondta, ő is szeretne elmondani egyet. Egy történetet. Orbán mesélte neki, halálra rémülve.

A Kisfenyvesen baktatott, a vasútállomás, a piac, a tó irányába. Naponta többször megtette ezt a relációt. Hol a szegedi vonatot ment megnézni, mármint, hogy lássa, mit svercelnek most a szegény menekültek, hol a piacra ment, hol meg a ragyogó tóra. Valójában mást már nem is csinált. Csak baktatott ezen a kis, 5-10 kilométernyi reláción, ennyire zsugorodott életének egykor végtelennek hitt átmérője. Baktatott. Ahogy elhagyta András, Palics utcaseprőjének gyönyörű, régi villáját, feltűnt az Orbán-kereszt, amelyről a fürdővároskának ez a csendes, idilli negyede, távol a nyaralók sávjától, a nevét kapta. És közeledett az állatorvos kis, behúzott rendelője felé, ami eredetileg halasbódnak épült, de nem volt rentábilis, kiadták egy fiatal orvosnak. (Azóta háztól árulják a NATO-s hallisztet, ugyanis magát a tavat is bombázták valamiért – talán azért, mert a Költő egyszer azt találta mondani, hogy tündéri, s a NATO-ban ezt úgy desifrizozhatták, hogy valami gyanús lények húzódtak meg benne, tündérek avagy veszélyes szerb békaemberek.) A fiatal orvost mindenki szeretete az alléban, segítőkész volt, közlékeny, mindenkinek hangosan előre köszönt.

Orbán mind nehezebben lépkedett. Úgy érezte, élőhomokon araszol. Amikor nagy sokára odaért (jóllehet 20-30 méterről van szó mindössze), maga is elcsodálkozott: a lába befordult a rendelőbe. A fiatal orvos boldogan mosolyogva üdvözölte. Orbán megállt előtte. Alig kapott levegőt. Az orvos hirtelen mögéje pillantott, hátha felbukkannak kötelező oltásra elővezetett kutyái. Amikor nem találta őket, az illatozva csipogó egynapos csibék felé mutatott, gondolhatta, egynapos csibékért küldte hozzá Orbánt a felesége. Orbán nem mozdult. Amikor végre levegőhöz jutott, halkan megszólalt.

Doktor úr, nagyon beteg vagyok.

Gorotvát, minden jel szerint, oldalba találta Orbán története. Hirtelen letette a légycsapót. De csak annyit mondott, hogy éppen Wittgensteinnel foglalkozik. Majd elővette hátizsákjából a *Filozófiai vizsgálódásokat*, és felolvasott belőle.

(Később, otthon majd én is előkeresem a puha kötetet.)

Miért nem képes egy kutya fájdalmat színlelni? Tán túlságosan becsületes?

... Melyik az én fájdalom?

Szanitter, lábait a kutyákon nyugtatva az asztal alatt, sokáig hallgatott. És Jutka már az asztalra helyezte a lencsével teli fazekat, amikor a mellette ülő Jonathánnak mesélni kezdett a fiatal állatorvosról. A lencse még forró volt, így lassan, kényszeredetten a többiek is feléjük fordultak.

Valahogy a háború kitörése körül történt. Azért tudok a történetekről, mert a nagynénim, a Katica tanító néni nyugdíjba menetele után takarítani járt hozzájuk, meg egy rövid ideig gondozta is az öregeket. Egyszer én is jártam náluk, segítettem levenni a függőnyt Katicának. Az apjuk kőműves volt, vállalkozó, épp akkortájt ment ki Németországba. Igen, emlékszem rá, mondta Orbán, ő is számításba jött a Homokvár adaptálását-restaurálását illetően. És akkor meghalt a nagyanya. És még aznap, ahogy közölték vele a hírt, a nagyapa is. Az

anyjuk kiment a férjéhez. A két gyerek itt maradt Palicsfürdőn egyedül. Kint, Németországban hamarosan meghalt az anyjuk is. Az apjuk újránősült, és Kecskemétre költözött, ahol nemsokára ő is meghalt. Az állatorvos megnősült, kislánya született. Megnyitotta itt, az allén a rendelőjét. Az öccse, aki még középiskolás volt, egy éjszaka kilopta bátyja kocsiját a garázsból, és tele gyerekekkel a diszkóba robogtak. Hajnalban hazafelé száguldva nekihajtott egy villanypóznának, és mindannyian szörnyethaltak. Gorotva, gondolván vége a felsorolásnak, felállt. De Szanitter folytatta. Az állatorvost nemsokára elhagyta a felesége. Akkortájt a vasárnapi *Magyar Szó* apróhirdetés rovatában egy bekeretezett, szép, hosszú (adys) szerelmes versre lettem figyelmes. A fiatal állatorvos írta-küldte feleségének. Orbán is felfigyelt a versre. Fejből tudja. Olykor könnyezve szavalja. Ha valaki netalán költőnek találja nevezni, tiltakozik. Sikít. Azt a verset mutogatja.

Meglátogattuk Ivanyos bácsit. Diólikőr, citromfűtea. Ültem az almafa alatt. Nekem a Homokváron kívül, akármennyire otthon is érzem magam lányomékné pesti manzárdjában, saját képeim, könyveim között, nekem csak ez az almafa alatti asztal adatott. Ültem, és amíg Sándor bátyám benn motyogott a konyhában, sírtam, hiszen már Ivanyos néni is két éve halott.

Ahogy végül Sándor bátyám is letelepedett mellém, kért, segítsék eladni képzőművészeti könyvtárát, nem tudja kifizetni a nyugdíjasoknál rendelt fát, a kis Renault javítását.

Egy hónap is elmúlt, már nem lehetett kinn ülni az almafa alatt, mire nagy nehezen sikerült rávennem a Vida Zolit, ugorjunk el az Ivanyos bácsihoz. Zoli gyűjti a képzőművészeti könyveket, Rühl, a Kosztolányi-unoka is mindig félreteszi számára az ilyen jellegű kiadványokat, a Buckagányó feletti kis könyvkereskedésében. Én, csak most döbbsentem rá, nem ismertem igazán Ivanyos bácsi könyvtárát. Egyszer, igaz, adtam már el egy könyvét. Veljko Petrović nagy kiadványáról van szó, a *Srpska umetnost Vojvodine*-ről, ami után megajándékozott Taine *Németalföldi festészetével* és Casou *El Grecójával*. Ezen kívül persze vetettem olykor pillantást könyvesszekerényei felé, de mondom, a könyvtár igazi dimenzióiról, értékéről, kincseiről nem volt tudomásom. Kissé ideges voltam, hogyan fog lejátszódni a dolog. Zoli könyörtelenül tud alkudni. Bojan Bemet is megsértette egy kicsit, amikor felhívtuk Párizsban, és Zoli alkudni kezdett a képre. Hallottam, amikor Bem azt mondja, neki ennyit érnek, semmi kedve alkudozni. De hát ez ilyen dolog. Háború idején képet még vesznek az úgazdagok, de ki vesz képzőművészeti könyveket, igen, ilyen időkben inkább tüzelni szoktak a hasonló kiadás, kalóriás könyvekkel. Ivanyos bácsi a szoba közepére készítette az eladásra szánt tomusokat. Igazi kis képzőművészeti könyvtár. Babić, a horvát Fülep Lajos művei, *A régi Dubrovnik építésze*, Bihalji-Merin első, testes esszékötet, pazar francia, német, szerb, horvát kiadványok... Ötven csodálatos könyv került végül is a kupacba. Ivanyos bácsi 500 DM-t kért érte. Zoli azt mondta, nagyon sok. Neki ládászámra szállítják a könyveket kupec barátai, akik könyvestől veszik meg a házakat, drága szekrényeket... Végül 350 DM-ben egyeztek meg. A Renault javítása 250 DM, mondta Ivanyos bácsi. Egy életen át gyűjtött szakkönyvtárának magjából, éppen csak, hogy meg tudja javíttatni a kocsiját, de a téli tüzelőt már nem bírja kifizetni. A kocsijavítás és a téli tüzelő

ára persze nem alku tárgya. Míg Zoli az egyik francia festészettörténetet lapozta, hirtelen a keze után kaptam. Várj csak, mondtam.

Jutka nővérének a vécéjében volt egy ezüstrámás kis kép. Valamiért nem dobtuk el a hurcolkodáskor. Egy bimbózó, hosszú, szőke hajú lány áll pőrén a vízben. Nem tudtam eldönteni, giccs újságkivágásról vagy valami családi örökség részét képező mázolmányról van-e szó. Mit szólnak a barátaim, hogy egy meztelen kislány képét tartom a vécémben?! Végül már megszoktam, mint a többi örökölt csendéletet, tájképet. Nem is tudnék meglenni nélkülük, barátaim új képei között élni valahogy nem az igazi. Az igazság az, egyszer sem vettem igazán szemügyre a fürdőző leánykát, valójában észre sem vettem. Problémává csak akkor kezdett lenni a kép, amikor egyik tehetséges ifjú költőbarátom, a dolgát végezve kifelé jövet a vécéből, meg nem kérdezte, ki festette azt a jó kis képet, ott a vécékagyló felett? Azt a kis képet, a kagyló felett? Zavartan makogtam valamit. Engem, mint képek közelében, képekkel bajlódó, műkritikával is foglalkozó lényt (ahogy Regény Misu szokta mondani: *stvor-t*) ismernek a barátaim, és nemigen szoktak, nemigen mernek képekről nyilatkozni a jelenlétemben. Költőbarátom is tett már hasonló kijelentést, hogy ő nem ért úgy a képekhez, mint én. Ám most nem volt figyelemmel rám. És most én jöttem zavarba. Hiszen ezek a képeket nem észlelő, majdhogynem vak emberek, valami fontosat tudnak. Amit én nem. És engem az a valami mind jobban kezdett izgatni. Azt is szeretném tudni, amit ők. Úgy is látni. Vakon. Mert olykor úgy tűnik, az lényegesebb. Műveletlen fiú, gondoltam. Tele a Homokvár jobbnál-jobb képekkel, és ő a vécében felakasztott, kis, kályhaezüsttel kent rájáú képet dicséri meg. Hihetetlen. De aztán elfelejtettem az esetet. Igaz, olykor hugyozás közben immár én is el-elméláztam rajta. Még meg is jegyeztem, amikor rajtakaptam magam: a nyugdíjas műkritikus hugyozik. Maszturbál.

És akkor most, Ivanyos bácsinál egy reprezentatív albumban megpillantottam a képet. Zoli és Ivanyos bácsi, az öreg képzőművészeti pedagógus is a kép fölé hajolt, kíváncsiak voltak, a szakértő mire is figyelt fel olyan feltűnően. Zoli azonnal a megvásárolandó könyvek közé csúsztatta az albumot, gondolván, valami nagyon fontos, nagyon ritka adat, kép található benne.

Megvettem, hazaszállítottam a kiszuperált öreg, kék-arany kaptaért, s be is helyeztem a fekete ikonosztázion (könyvespolc) közepébe, amikor kezembé került Maeterlinck könyve, ugyanis csak most, pakolgatás közben vettem észre, hogy nekem két kiadása is van *A méhek életének*. És alig hogy felütöttem a nagyobb formátumú, második kiadást, megakadt a szemem a szerző által először látott flandriai méhes leírásán.

Tizenkét szalmakaszából állott, melyek közül néhányat élénk rózsaszínre, másokat világossárgára, a legtöbbet azonban halványkékre festett, mert már sir John Lubock kísérletei előtt megfigyelte, hogy a kék a méhek kedvenc színe.

Míg újraolvastam a könyv aláhuzigált részeit, arra gondoltam, lám, már fiatal koromban is kerestem a hasonló (dogmamentes) könyveket, amilyen Bachelard könyve a *Gyertya lángjáról*, Valéry kagylós könyve vagy például Jean Grenier *Szigetekje*.

Roger Grenier Camus-könyvében olvastam, hogy Camus ifjúkorában egy meteorológiai intézetben dolgozott. Most, amikor közvetlen meteorológiai álló-

másunk lebombázása előtt felvázolt az *Egy lehetséges meteorológiai filozófia* jegyzeteit bányászom elő a határon közben pánikszerűen ide-oda hurcolt vulkánfíberből, ez az adat nagyon fontossá lett számomra.

Camus:

Füzetet kellene vezetnem minden áldott nap időjárásáról. A tegnapi szép, áttetsző napcsütés. A fénylő, remegő öböl – mint nedves ajkak.

Gisèle és a háború. Nem olvasok újságot. Engem csak az időjárás érdekel.

A szél a világ egyik ritka, tiszta műve.

Dragojević:

A sokféle gondolkodásmód közül a hozzám egyik legközelebb álló a meteorológiai. – Életem nagyobb része minapig Michel Montaigne esszéjének elutasításával telt. Valami lényegi elkalandozást hiányoltam nála, valamilyen bolondságot, ami által nő a fa, az állat, a kristály... Ma már tudom... hogy az ő toleranciája nélkül, az ő mindene és semmi-e nélkül, tehát a meteorológiai gondolkodás nélkül nem nőhetne a fa, az állat, a gyermek és a kristály... Valamely szent nézethez létezik megbízható lakmusz: lehetségesek-e benne gyermekek, hallhatóak, láthatóak, sejthetőek-e? Montaigne-nél minden lehetséges, szintűgy, mint Shakespeare-nél, még hozzá azért, mert teljes a bizonytalanság, mely vígasztaló változáshoz vezet bennünket. Solum certum nihil esse certum.

Meg hát Roger Grenier másik adata is felértékelődött, amely szerint: *Abban az időben, amikor Jean Grenier a mediterrán kultúrát tanítja az algíri gimnáziumban, a mediterrán szellem divatos fogalom. Paul Valéry Algírba jön előadást tartani „A mediterrán benyomások” címmel. Különös, ugyanis amikor a napokban Villányi, a Műhely szerkesztője megkért, gondolkodjak egy tenger-szám körvonalairól (előzőleg egy sivatag-számról váltottunk épp szót az *Átváltozások* főszerkesztőjével), első dolgom volt felírni Valéry előadásának a címét. Ha lesz ilyen szám, akkor ezzel indul, és hát végre a *Szigetektől* is fordítunk, meg lefordítjuk Krleža *Zára aranya és ezüstje* című nagy tanulmányát is.*

A minap, Pesten, a VIII. kerület egyik kocsmájában elmerészkedtem a vécére. A veszőhely budoár e helyiség mellett. Először is egy végtelen kőkockás folyosó. Kivert a halálverejték, amíg végiggyalogoltam rajta. Éreztem, többé nem fogom tudni vissza, a napvilágra verekedni magam. És már otthon, pesti manzárdomon jutott csak eszembe, hogy abban a vécében egy kép is lógott a falon.

Megálltam volt előtte. Talán egy hajléktalanná lett festőművész fizetett ezzel a kis olajképpel utolsó italáért (utána holtan bukott le az asztaltól, vagy leszúrták)... És aztán víz csorgott át a képen. Penész szötte be. Gomba verte ki. Majd valaki szépen áttörölte a tenyerével. Akkor meg lila kátrány folyt át rajta egy befalazott kéményből. Azt meg egy körmét lakkozó kurva törölte át tiszta alkoholos vattájával...

Elfelejtve visszarakni szerszámomat, mesélte Orbán a túlbarai képzőművészeti tábor előadójaként (miközben az öreg Bada, csöndben, hogy ne zavarjon, a Hobbi klub tagosodási úrlapjait osztogatta szét a hallgatóknak), soká ott maradtam. A kép előtt. Talán ha a nagy képtárakban is piszoárokat szerelnének a képek alá...

Eddig meg voltam győződve, Giacometti festette az utolsó almát (a '37-ben készült, 72 x 75,5-ös kis kép, amelyet a Musée d'Art Moderne-ben megrendezett

nagy, '91-es tárlaton volt alkalmam látni-látogatni, amely egyik legkedvesebb festményem, s valami olyan jelentőséget tulajdonítottam neki, mint Nietzsche kijelentésének: *Isten halott*), s most vacogva kellett látnom: létezik még egy alma, amelyet már Isten halála után festettek.

Pilinszky kritériuma jutott eszembe (persze már manzárdomon), amelyet minden bizonnyal Simone Weiltől kölcsönzött. Mármint, hogy az lenne a jó kép, amelyet nem zavarna egy halálraítélet a siralomházban.

Schusztér úr halála után (világoskék műanyag zsákban vitték ki a szőlőlugas alatt) egy szegény, fiatal, kétgyerekes házaspár került a házhoz, ők gondozzák Schusztér nénit. Valójában mindig is ő volt a beteg. Cukros volt, satöbbi. Az ő odaadó gondozásába szakadt, halt bele a szó szoros értelmében Pista bácsi is. Az ifjú házaspár azonnal nagytakarításba kezdett. És minden jel szerint szépen gondozzák a Schusztér nénit is. Mert máris kinőtt a haja. De a szomszédok (Olgica, Kopeczky néni etcomp) az ifjú házaspár ellen dolgoznak, gyakran hívják fel Svájcban élő lányát, panaszkodnak rájuk. Ugyanis a pedikűrös nő fiának szánták a Schusztérék házát. Az idős hölgyek társaságában a pedikűrös nagyhatalom. Mi, mivel Jutka édesanyja halála óta semmi kapcsolatunk a pedikűrössel, enyhén a fiatal házaspár felé hajlunk, mindent meg fogunk tenni, hogy ez a ház a Homokvár mögött, az övéké legyen.

Budapesttől Győrig két szombathelyi főiskoláslány: folynak egyfolytában. Biológusok. Az egyik tanár a búzáat számoltatta velük végtelen. Kicsit hallgatózom. És máris elképzelem, milyen szép foglalatosság is az: számolni a búzaszemeket. De ők csak úgy fejből írták be a számokat, mondják. A másik arról mesél, hogy azért bukott meg a vizsgán, mert nem tudta, hogy a madarak hörgői: hangsipók. Hátizsákomban turkálva rábukkanok az egyik Új T-llexikonos noteszre (*Lea zágrábi AIR FRANCE, 1984-es kis naptáráról van szó; valójában az ábécés telefonos részt használtam egy rövidke ideig, mert mindig gyorsan ráuntam, az Új Tolnaihoz, természetesen benne hagyva, benne az Új Tolnaiban, Lea néhány barátnőjének, barátjának, köztük ismert fotós barátjának, Zoran Filipovićnak a telefonszámát is; '84-ben lefényképezett a Goranovo prolećen – még mindig nincs igazán helyére téve Goran nagy verse, a Tömegsír, pedig immár tudjuk, ott a helye korunk nagy versei, a Puszta ország etc. mellett, hiszen a Tömegsír a XX. és a XXI. század egyik alaphelye, az országok még csak majd ezután lesznek pusztává, igen, tömegsírok lesznek és a modern civilizáció szemételei, ezért olyan fontos, az egyik legfontosabb a XX. században a Šejka inaugurálta Lerakat-Szeméttelep is...)* *Ampullás kocsi; Barnatörpe csillag; Célfény; Cigányarany; Hóhelyzet; Hóvakás; Főkefe; Gion* (a *Virágos katona* szomorúsága); *Gíttegylet; Gittlapát; Gumilapátos ventilátor* (csúzlíhoz kamionkerék-belső volt a legjobb, de a ventilátorlapáthoz mamut munkagép- vagy óriástraktor kerékbelsőt használtak); *Nemzeti zsák; Németh István* (a Baranyai-trió és Pilinszky Schubert-verse); *Éles kamra; Ólom* (a Rilke-família állítólagos ólomhányái; a Gliancourt-on turkálók az ólomkatonák között, az árus kezd ráunni, nem érti a logikámat, nem érti mit, milyen fegyvernemet, szériát keresek, végül, amikor már nagyon okvetetlenkedik, megmondom neki: olyan ólomkatonát keresek, amelynek húsát-ólmát a Rilkék bányáiból bányászták, uniformisát pedig Vajda Lajos, a nagy-nagy magyar festő festette volt – ez majd 10 évvel az EX

Ólomkatona-száma előtt történt); *Orvay* (az aranykező – pontosan lehetett tudni, hány tallérért mozdíttja a jobb, hány tallérért a bal kezét – hiéna szívsebész. Akárha saját széfjébe, beszorult a Wertheim-liftbe, és ott halt meg. A kommunista pék talált rá) *Rebarbara* (már a Pray-kódexben); *Szarfaszú*; *Széchenyi Ödön* (Londonban tűzoltónak képezi ki magát. Mint Konstantinápoly tűzoltóparancsnoka hal meg); *Szilvaüst*; *Szőrfű*...

Piros motor, hupikék bukósisak, hátul kályhaezüsttel festett koszorúvázak, koszorúabroncsok.

Talán azzal kellene kezdeni (ha másért nem, de ezért irigylem ezt a formát, jöllehet, mondd, nem töredékes, folyékony, hogy mindig előlről kezdheted): Kacsó Milán szőreszálán eltűnt. A fiúk előbb megszeppentek, azt hitték ő is behívót kapott, mint Simon gazda. De nem. Volt, aki még azt a feltevést is megkockáztatta, hogy önkéntesnek ment Koszovóra, mint ahogyan a Pub pesti születésű mindenese, Igor. Ki látta Kacsót? Senki. Elütötte az autót?, mint Elemért szokta. Nem. Szegeden, netán Pesten sertepertél, a szülőföldjüket gyáván elhagyók tömegével? Nem. Végül Gorotva és Szanitter beszélgetésre hívta Orbánt és Howard Jenőket a víztorony alatti CORLEONE-ba, amit Rózsa fia vezet, s ahol olykor Rózsa ki is állítja talált tárgyait, képeit, amelyek jöllehet leginkább giccs semmiségek, ám Rózsa érintésétől mégis mágikusan sugároznak, akárha a Louvre-ban kiállított egyiptomi múmiák, görög szobrok, spanyol vásznak, fekete csipkék. A megbeszélésről szinte semmi sem szívárgott ki. Csak az, hogy Kacsó eltűnéséről volt szó. És hogy Kafka Ferit bízták meg a nyomozás vezetésével. Neki, mármint Kafgának, bulldogfogsora (ezt ma már rotweilernek mondanák) van, mondta Howard. Ha valamibe belecsimpaszkodik, azt nem engedi el.

A szálak Szlovák borbélyműhelyéhez vezettek, ugyanis ott látták utoljára – nyíratkozni – Milánt. Kafka első dolga volt tehát megnyíratkozni. Ugyanis ő a szó szoros értelmében a szőreszálán akart elindulni. Szerencsére a nagytükör mögött Szlovák Istvánka éppen Rahmanyinovot gyakorolt.

A másik szál, Jonathán szavai szerint, azzal vette kezdetét, hogy az öreg Kacsó, kezében vadászpuskájával, amelyet már 20 éve nem használt, hálóköntösben kifutott a házból. Vércse!, kiabálta. Vércse! És futott a baromfiudvar felé. Ahol nagyban szállt a toll. De nem vércse volt. A felesége éppen kötötte össze egy pár rántani való fehér jérce lábait. Istenem, még csak az hiányzik, hogy a sok hülye után te is lődözni kezdj, förmedt rá az asszony. Az öreg Kacsó dolga végezetlenül, morogva fordult vissza, ballagott föl a gangra, hogy ledobja első fokhagymával ágyazott snapszát. Meg volt győződve, az asszony a piacra viszi a jércéket. Ám Kacsó néni Regény Mihályékhoz igyekezett a nyervogó jércékkel. Ajándékba vitte őket. És könnyes szemmel kérlelte Regény Mihályt:

Hassanak oda, hogy Misuka megkegyelmezzon Milánnak.

Regény Mihályné semmit sem értett, a ház előtt pipázó idősb Regény Mihály felé lesett, aki jelezte, ő sem ért az egészből semmit, de azért a kirántani való jércéket mindenképpen fogadja el.

Közben Kafka Feri tovább nyomozott, tovább elemezte az utolsó találkozás, nyíratkozás részleteit. És a következő felismerésre jutott. Szlovák épp pacsulit dörzsölt a Gorotva csúcsos koponyáján fityegő, török zászlóra emlékeztető valamire, a többiek Varkulya borát itták, ami Jenőke szerint savanyú, Szlovák és

Potya Ferkó szerint pedig a környék legjobb bora, amikor, senki sem tudja, mi okból, ezt még Kafka Ferinek sem sikerült kiderítenie, Misu a tükör elé ugrott és hatalmas mutatoujjával megfenyegette Kacsót:

*Milane, uči češ u moj roman!**

Igen, Kafka nyomozása szerint, azon az estén tűnt el nyomtalanul Kacsó Milán. Szanitter Tibike szavai szerint:

*Bez traga je nestao u Mišikinom romanu.***

Aztán még egy hétre volt szükség, hogy kitudódjon: Kacsó Milán Vendel házikójában dekkol, Vendel mesebeli házikójában, amit, mióta elvált, teljesen elrejtett, megközelíthetetlené tett a vadrózsa. Benőtte-beszőtte a nagykaput, be az ablakokat, a bejárati ajtót. Egyedül a konyhaablaknál metszett egy kis rést magának Vendel, az állatkert kertésze. Ott közlekedett néhanapján egy kimustrált oltárlépcsőn. Kafka Feri arcát, karját mind felsértette a rózsza, egyesek azt hitték Vendel orosz-lánkölyköket tart macskák helyett, mások pedig, hogy Elemér után ő is összeszűrte a leveit Egér Micivel (aki, mint tudjuk, akkor már fél éve halott), amikor előbb a nagykapun és a bejárati ajtón próbálta sikertelenül átverekedni magát.

A rozoga oltárlépcsőről (miután Bertram plébános mint oltárlépcsőt kimustrálta, említettük, még évekig szolgált a palicsi könyvtárban, mint könyvtári lépcső), kis híján kitörve a nyakát, Kafka végre belépett Vendel konyhájába. Noha voltak ilyen irányú sejtései, mégis megdöbbsent, amikor a gödrös dívány rozsdás rugói, tengeri fűcsomói, koszos lópokrócai között ott látta vacogni a halálra rémült Kacsót, aki tágra meresztette a szemét, tudta, meg vannak számlálva a percei, a következő pillanatban Kafka nyomában Misu tűnik fel a konyhaablakban. Ami azt fogja jelenteni, hogy ő, Kacsó Milán, akárha egy végtelen oltári, illetve hát ez esetben éppen hogy könyvtári lépcsőn: be fog vonulni Misu *romanjába*.

Kacsó fájdalomosan felüvöltött. *Neć u u Mišikin roman!**** (Egyesek szerint valami olyasmit is mondott, hogy: *Umreću tamo.***** Mire mindannyian Koszovóra gondoltak, jöllehet ő Misu *romanjára* gondolt.)

Alig bírták lefogni. Egy lópokrócba kötözve szállították ki az oltári lépcsőn, a sűrű vadrózsa dzsungelén át, haza Kacsó nénihez. Attól kezdve az öreg Kacsó puskával őrködött a ház előtt.

Gorotva megmutatta Orbánnak a *Fájdalom*ról készült kivonatait. Nagy meglepetésére az *Athenaeum Kézi Lexikon*ában nem találta a *Fáj* községet (különösmód a *Fájdalom* sem szerepel, csupán, teljesen váratlanul, a lexikon stílusától elütően, a *Fagyapjú*, *Fagyurma*, ami minden bizonnyal a mi pozderunkkal, farosttunkkal azonos, a *Fahuzal*, illetve hát pontosan a *Faj*, *Fajankó* és a *Fajd* [többnejűségben él, násztánc közben vadásszák, mert önnön dürrögésétől: siket, *Siketfajd*] után, mintha csak valami nagyon fájt volna a szerkesztőnek, se szó, se beszéd, egy szócikké alakított Arany-idézet: *Fájdalom a boldogságnak Egyik alkatrésze.*), ahogy később a *Pallas Nagy Lexikon*ban sem. Orbánnak úgy tűnt, Gorotva szívesebben írta volna újra a *Tolnai Fáj* címszavát, valahogy úgy,

* Milán, bekerülsz a regényembe!

** Nyomtalanul eltűnt Misu regényében.

*** Nem akarok Misu regényébe!

**** Meghalok ott.

hogy a kis község leírása magának a *Fájdalom*nak a leírása legyen (Orbán máris elképzelt egy városkát, amely a kubisták első mediterrán városkaira – a festésszettörténet tán legszebb képeire – emlékeztetett valamiféleképpen, azzal a különbséggel, hogy a falai, házai éppen nem rózsaszínűek lennének, hanem még nem tudta eldönteni, milyen színűek is, mert hát milyen színű is a *F.?*) mint-hogy a lexikonok fád (különös, a *Fád* sem szerepel az egyikben sem, jöllehet az *Athenaeum* még olyan hülyeségeket is felvett, mint a *Fájn, fájntos*, jöllehet mi úgy mondjuk, hogy fájntos) *Fájdalmával* kínlódjon...

Kisétáltak a férfi strandig. A vörösre festett kabinsor egyik ajtaja kísértetiesen nyitva állt. Benn a kabin padlóján egy hatalmas, gyermeknagyságú hal (busa) tetem hevert. Megdőbbenve álltak. Orbán, hogy oldja a pillanat borzalmát, azt mondta (Mándy kabinszűnyogja nyomán minden bizonynyal): kabinhal (*Kabinhal*). De mintha: kabinhalált (*Kabinhalál*) mondott volna.

Lea itthon a két kislánnyal. Bújj a SVAŠTARÁ-t: járókát akar venni Pankának. Ilyenkor én is belefeledkezem a SVAŠTARA olvasásába. Nagy Ernő indította néhány éve. Egy időben a 7Nap igazgatója volt, aztán, a háború alatt Szegeden élt, csak hétvégeken járt haza édesanyjához. A Matkovics Tibi bácsi mesélte, Ernőék kertjéből ellopták a hegyi gyopárt, ugyanis Palicsfürdőn köztudottan csak az Ernő édesanyjának volt hegyi gyopárja, átugrottak a kerítésen, ez is még a háború alatt történt, Ernőék odaát voltak Szegeden, csak az édesanyja volt idehaza, átugrottak a kerítésen, és ellopták a gyopárt, minden bizonynyal a menekültek voltak a tettesek, de hát minek a menekülteknek gyopár, amikor a kietlen karsztról jöttek szegények, ahol még számárkóró sincs, nemhogy selyembárony gyopár, amit először egy halinakötésű könyvbe préselve hozott volt neki, mármint Ernő édesanyjának, Erdélyből a vőlegénye...

Stradivárit kínálnak egy mobiltelefonért (gyorsan értesítenem kell Félixet, épp tegnap volt itt Lévaival, Szabít keresték, ki akarják adni CD-n a *Nyári mozi* zenéjét). Dobó- és Hangya-képeket (1000 és 800 DM).

Ijesztő, akárha Palicsi P. Howard vagy Szerb György feljegyzéseiből másolták volna ki ezeket a hirdetéseket. Valóban nem értem, mi történik velem.

● Menjam peč za centralno grejanje za stoku ili po dogovorui Tel: 024/567-277.
● Menjam violinu Stradivari za mobilni Nokia 3210-61-10, auto 128 (87-88), Zastava za Yugo 55-65 (dvogled mašinu za šivenje noviji tip za razno ili mobilni. Tel: 021-814-860.
● Mercedes 200D ('80.), registrovan do 10.2000., za oranicu u široj okolini Sebešića i Ljutova. Tel: 024/24-464.
● Motokultivator F 400

ANTIKVITETI, NAKIT, KOLEKCIONARSTVO

● Antik radioaparati, ispravni ('60, '64, '67) i pumpa za CG 1". Tel: 024/546-877.
● Dobro Tihomir, ulje na platnu 71 x 50, Tisa-pejsaž, 1.000 DEM.
● Handa Andraš tempera 23 x 28, slika editovana u monografiji, Na terasi, 800 DEM. Tel: 024/21-266.
● Dve umetničke slike od Delmiša, udžbenik iz medicine za studente, pisani romani, kao i lampa za kvarcovanje marke Philips. Tel: 024/29-866.
● Dve vucijsa kože-krzna, uštavljenе, glave preparirane, zimska dlaka-krzna, izvanredni trofeji, može ukras stana, restorana ili lovačke kuće. Cena: 2.000. Tel: 024/37-111.

● Umetnička slika ili je menjam za auto, zastavin kombi ili teretni kombi ili nešto drugo po dogovoru. Tel: 024/754-384.

● Umetnička slika od Milića Vuksanovića, ili menjam za novi mobilni telefon sa karticom. Tel: 024/30-557.

● Video kasete, 300 kom, originali i pirati, pola-pola. Cena: 600 DEM. Tel: 024/552-551.

● Vilerov goblen Mostar (Stari most), neuramljen, dimenzije 60x48. Još rakija od više vrsta šljiva (7 DEM). Tel: 024/43-118.

● Vilerov goblen original, urađen u Petit Point Tajna večera. Cena: 2.500 DEM. Tel: 021/747-098.

● Vilerovi gobleni, veoma povoljno, sitan bod, uramljeni, Pastirska idila, Kosovka devojka... Ovaj oglas je nepotpisan - Redakcija.

● Wlehierovi gobleni Zaljubljeni par u proleće (1.200) i Devojka sa jarcom (1.000), još nisu bili u ramu. Tel: 024/562-031.

ODEĆA, OBUĆA

● Crna astragan bunda, kratka (30), mantil (20), kaput (20), kabanica (15 DEM). Tel: 024/44-366.

● Crna kožna jakna rokerica, polovna. Cena: 60 DEM. Tel: 024/558-946.

● Crna rokerica, dobro očuvana, nije čista koža, može i muško i žensko, broj 40, iz Italije, Žoržet svila, ženska bluza sa tufnicama. Tel: 024/46-024.

● Dobro očuvana bunda opd nerca, izuzetno lepa, br. 38-40, može zamena. Još nenošen elegantan ženski zimski kaput. Tel: 024/29-866.

● Dres Real Madrida - Mijatović 8. Cena: 30 DEM. Tel: 024/553-621.

● Dugačka bunda od žute lisice (600) i dugi crni kožni mantil (500). Tel: 024/29-215.

2000.

24413 Palić
Konjički put 56
MARKETING
Tel /fax:
024/753-547
www.radiopalic.co.yu
e-mail: radio@radiopalic.co.yu
Studio:
Tel: 024/754-222

● Kavezi za koke nosilje, 3 komada po 120 koka, amlo korišteni. Tel: 024/782-676.

● Vilerovi gobleni, neurađeni, sa šemama i koncem, vage za kuhinju i za kupatilo, mašina za mlevenje mesa broj 10... Tel: 024/42-886.

Viler gobelinek: *A régi mostari híd, A koszovói lányka...*

Nerc, asztrágán és sárga róka (500 DM) bundák, Mijatović 8-as számú dressze a Real Madridból (30 DM; meg kellene venni, Magyarországon 100 DM-t is meg lehetne kapni érte)...

Két Gyelmis-képet is kínálnak (informálódnom illene, hiszen tudtommal mégiscsak ő az egyetlen palicsfürdői festőművész, aki az olasz pavilonban állított ki a Velencei Biennálén, meg hát írtam is róla – folytatásokban: ahogyan már elaggottan a Spliti sétány egyik platánját festi a nagy télben, hogy pénzhez jusson, és leutazhasson hűgához az Adriára), orvostanhallgatóknak tankönyvet, írott regényt (*pisani roman*). Tényleg fel kellene hívni őket (024-29-866), és megkérdezni, mennyiért vesztegetnek felénk manapság egy írott regényt. De

különben is le kellene ellenőriznem, hátha Regény Misu adta fel a hirdetést, jól-lehet ő inkább nemírott (ami minden bizonnyal nem megíratlan) regényt (*nepisani roman*) árulna...

Egy harkály már több napja kitartóan dolgozik a Bartók utca őstölgyének antennaszzerű (még jó, hogy a NATO nem rakétázta) száraz ágán. Akárha valóban a kis ezüstemberke gyakorolna a szomszéd utcában napról-napra. Ha így, ilyen megszállottan kopácsol, nincs kizárva, jövőre: kizöldül. Miközben vilá-gunk, az egész világ tönkremegy: itt egy ág kizöldül.

Az idén (2000) Palicsfürdőn több a balkáni gerle és a szarka, mint a feketerigó. Palicsfürdőn még egyetlenegy sárgarigót sem láttam. Minden bizonnyal ki-zárják egymást. Az idén (2000) vörösbegy is több van, mint szokott lenni.

Én imádom a balkáni gerlét, hamulénye, nyakán a szép fekete selyemzsinór (az akasztófáról levágottak nyakán marad hasonló nyom, az akasztófáról élve levágottak énekelnek hasonló tónusban, lásd: *Akaszta még élélhettem volna* – a *Legyek karfiolnak* eredetileg ez a sor kellett volna, hogy a címe legyen). Ám csak az a zavaró e gyengéd lény kapcsán, hogy mi otthon, Ó-Kanizsán (de Jutkáék itt, Palicsfürdőn sem) neveztük soha balkáninak, mindig csak gerlének, gerlicének mondtuk. Ergo, különös elszaporodásukat, hiszen sosem is mocskolódnak el, mint például a nagyvárosi vadócok, semmiféleképpen sem hozhatom összefüg-gésbe (majdhogynem végzetesnek és immár visszacsinálhatatlannak mondha-tó) elbalkanizálódásunkkal. Igen, ez a nemes nüansz, a langy hamut idéző ne-mes nüansz semmi esetre sem balkáni, noha végső soron mégiscsak a vég tónu-sát (*Feljegyzések a Vég tónusához*) meghatározó valami.

A nagy szél elől behúzódtak a felüljáró lépcsője alá. Olyan, mint a mi kosa-vánk, akarta mondani, de ő egyre csak azt ismételte: felöltözve szép.

Misu kiment a kertbe a gyerekekkel, épp robbant, akár egy kis, pozitív atom-bomba (ilyesmiket kellett volna feltalálni a Szilárd Leóéknak, mondta Gorotva egy éve, éppen ezekben a napokban): a magnóliafa. Április 4-e volt, feljegyez-tem egy hányódó levélborítékra. Mire Kafka kihasználta az alkalmat. Ha nem kíséred, mondta, Elemért, Szlovákot meg Gorotvát, mint a XIX. századi regé-nyekben ahogyan szépen kíséretik a regényhősöket (ne feledd, az *Ulysses* is még egy XIX. századi regény), a kritikusok nem tudnak mit kezdeni a kéziratod-dal – amit én, mondanom sem kell, hiszen fel-felbukkanok benne, felettébb él-veztem. Talán csak azt jegyezném meg, hogy én a helyedben jobban profilíroz-nám, jobban elkülöníteném (jóllehet emlékszem, valahol azt írod, te nem vagy egy markáns figura, két markáns figurára meg akkor hogyan telne belőled, és hát foglalkozásod is: *árnyalatkutató*) P. P. Howard-i és T. Orbán-i éned...

Izé nincs? Akkor veszek kockalevest.

Elfogták Momčilo Krajišniket (2000. április 3.)

A SFOR tagjai hajnali fél négykor berobbantották a palei Krajišnik-ház ajtaját, kamasz gyerekeit valami finom műanyagszíjjal megkötözték, a szülőket bezárták a konyhába, Krajišnikot pedig pizsamában és mezítláb ismeretlen irányba elve-zették. Én nem kívánok senkinek semmi rosszat, mondta Szanitter Tibike, csak azt szeretném, ha minden háborús bűnöst: gatyában, mezítláb vezetnének el Hágába. Én is jártam Hágában, szólt közbe Jenőke, a Vermeer-képeket mentem megnézni, sokat üldögéltem azon a pamlagon, a *Delft látképe* előtt (különben ne-

kem a kékturbános lány a kedvencem a hágai anyagban, az amerikaiban pedig a *Gyöngymérő hölgy*, mert Amerikába is elmentem megnézni a Vermeereket), ahol Proust hőse rosszul lett. A NATO-bombázást is úgy képzeltem el, hogy senki sem hal meg, semmi sem dől össze, hanem csak majd gatyában, mezítláb szaladgálnak fejtellenül le-föl a háborús bűnösök, de egyetlen háborús bűnöst sem láttam gatyában, mezítláb fejtellenül le-föl szaladgálni...

Pamat (mely a hiúz fülét díszíti – igen, a palicsi ZOO-ban unokáimmal mindig éppen a pamat miatt megyünk a hiúz kissé félreeső ketrecéhez; megkérdezni Mirkót: hiúz *P*-ból miért nem készítenek pemzlit); *Pacsuli*; *Papírmasé* (krétával keverve: kőpép, kőtábla papír – Jovánovics reliefjei valójában kőtábla papírok avagy papír kőtáblák); *Papmacska-lepke* (mivel még mindig nem ismerem Zombori Lajos dolgozatát Csontváry első, jóllehet Párizsban is kiállított festményéről, amelyben rendszertanilag is meghatározta a kis deszkára applikált lepkéket, nem állíthatom határozottan, hogy *Papmacska-lepke* is szerepel közöttük; valóban látta-e Nabokov Csontváry deszkáját, igaz-e, hogy lemetszette róla az eredeti lepkéket, s amit ma látunk, az főleg a restaurátorok, Pethő és Ispánki hímpora? – megkértem Lábos doktort: gyűjtse ki nekem az eredeti Csontváry-pillangókat, s ragassza őket egy hasonló, régi, sötét kis deszkára...); *Paradió* (fejnagyságú tok, mely éreskor hirtelen fölreped); *Pasolini* festészete (a Maria Callasról rózsával, vörösborral festett széria); *Pécs* (lám a Rácvárost még mindig nem jártam körül, csak hallgatom a Koszta Gabi történeteit, amelyek, igaz, sokkal izgalmasabbak, mint a lombikirodalom kvázitörténetei, nem jártam körül, ahogyan a toronyban sem voltam még, ahol Csorba Győző a Faustot fordította, pedig hát a Csontváry után mindig oda kellene járulni, az kellene, hogy szent helye legyen a költőknek, szót váltani erről Kalász Marcival, Bertókkal); *Pi* (mivel T. öregkori verseinek egy részét éppen a *Pi* cím alatt gyűjtögeti, a következő szócikk minden bizonnyal költészetének erre a korszakára is vonatkozik); *Pitizés*; *Prérirőzsa* (Orbán megdöbbenve látta a Rapaicsban, hogy valójában a futórőzsáról van szó, amely akkorra már a szó szoros értelmében megfojtotta Vendel házát) – minden jel szerint ez lenne a tíz utolsó palicsfürdői karton az Új Tolnaihoz.

2000. április 6-án délelőtt Budán, fenn a várban, a Ludwig Múzeumban, Hegyi Lóránd Bécsből áthozott kitűnő, valóban átfogó: *Nézőpontok/Pozíciók. Művészet Közép-Európában 1949–1999* című tárlatán. Sok-sok jól kelene mondani erről a tárlatról. Minden bizonnyal a legfontosabb, legtanulságosabb tárlata ez az ezredfordulónak. Például azt is mutatja, hogy ez a közép-kelet-európai művészet izgalmasabb, fontosabb, mint az, amit nagyrészt utánózni szeretett volna, hiszen akiket viszont azok utánoztak mind európai volt: Klee, Duchamp, a festő Giacometti, Picasso, Wols, Moholy-Nagy... Noha igaz, valahol mégis egy elvétett koncepcióról van szó, hiszen az ezredvég legjellemzőbb és legnagyobb közép-európai művészeinek le sem írták a nevét a hatalmas katalógusokban. Danilo Kiše gondolok. Egyedül Danilo tudott autentikusan írni korunk két kruciális problémájáról. És Danilo festőnek készült, képzőművészeti kritikákat írt, s a térség legfontosabb jelenségének: Šejkát tekintette, akinek viszont, igaz, mintha felbukkanna a neve valamelyik szövegben... Szerepel Lu-

barda, Dado, Ćelić és Stupica stb. is, ám nem szerepel az a festő, aki egyedül mérhető Kišhez: Mušić... Nekik ketten, illetve hárman kellene a centrumban állniuk: Kiš, Mušić és Šejka. Šejka *Lerakatai* (Ilma Rakusa mondta, most írt ró-luk), *Vulkanikus zónákat* ábrázoló térképei, melyek, mint a láva, lefolynak a fal-ról. Ők testesítik meg Közép-Európát. Nem szerepel az elmúlt időszak egyik legfontosabb képe, a Stupica-tanítvány koszovói albán festő, Dzaffa feketeezüst szőttesre applikált kis gumibocskora (amit felénk: *baletannak* neveznek) sem, ahogy nem vesz tudomást a kiállítás a kitűnő Feriről és a többi koszovói albán festőről sem, vagy Ács és Petrik képei sem szerepeltek (pedig Denegri már tudomást vesz Ácsról és Petrikről!), mert akkor felbillenne a periodizáció, fel minden, hiszen Jugoszláviában, Koszovón és Vajdaságban majdnem minden megtörtént – még időben (és ezt a Közép-Európát egy magyar nyelvű folyóirat teljes egészében fókuszolta-befolyásolta volt 62-től, persze ennek a folyóiratnak sincs megemlítve a neve...) Nem látom a fotóját Andrićnak, Krležának, Konstantinovićnak sem, csak az államfők arcképei szorgalmaztatnak, mintha csak izmusok és politikusok – jóllehet a lényeg, éppen ez a tanulsága számomra e rendkívüli tárlatnak, közöttük történiült – lettek volna, pedig hát e három (összesen akkor tehát: hat) hatalmas jelenség nélkül sokáig nem lesz még érthető, egydimenziós, napi, publicisztikai kategória marad ez a most éppen Közép-Európának nevezett valami: Andrić, Krleža, Mušić, Konstantinović, Kiš, Šejka...

A tárlaton sétálva eszembe jutott az egyik nem régi bécsi kisjugoszláv ellen-zéki találkozó (a Diplomatische Akademie-n): mint a leckét tanuló kisdíákok, jó tanulók úgy festettek a vezető osztrák politikusok, Karl Bilték. Nemrég kezembe került szerbül írt felszólalásom vázlata. Azt kérdeztem: elképzelhető-e, hogy Rilke részt venne-e egy ilyen értekezleten (Valéry, persze, igen). Rilke a hallgatásról, sírásról beszélt. De hát a sírást nem tanítják a Diplomatische Akademie-n. Tudtommal nincs ilyen tantárgy. (Igaz, más főiskolákon, akadémiákon se.) Rilke azt mondta a háború (a mostani háborúkra és a következő évezredre is nyugodtan vonatkoztathatjuk) előtt, hogy csak a nagy öregek, Cézanne és Tolsztoj tudott volna méltóképpen sírni felette, de ők korunk kezdete előtt gyorsan fejükre húzták a koporsó fedelét...

Šejka különben nagy Holbein-elemzésében – időben lefordítottuk abban a bizonyos folyóiratban: a *Symposion*ban – a *Diplomaták* közötti glóbuszon – erről is készültem beszélni a bécsi Diplomatische Akademie-n, de ahogy a vezető politikusok elmondták szövegeiket, már össze is hívták a sajtókonferenciát, be is reszgettették az összejövetelt, minket pedig kiraktak a szállodából – Šejka felfedezte: Szerbiát...

Mangelos után, Tót alatt: megálltam Martin Stilinvić munkája előtt. Asztal-forma vitrin. Három, kábé 15x20-as egyszerű tükörlap. Az elsón sok használt íróeszköz, színes golyóstoll, filc. A második tükrön használt, kicsit használt fehér radírgumik halmaza. A harmadik tükrön egy sárguló papírlapon ceruzával felfirkantott horvát ábécé:

ABCCDD

.....

.....ZZ

A három tükörlap mellett, akárha Mallarmé dobta volna el, egy 2x2-es fe-

hérré festett kis fakocka – jöllehet még '78-ban készült – minden oldalára ceruzávalírva:

BOL

Most meg már az András mellé, Vécseiékhez jár Jutka mézért – gesztenyemézért. Ma én is megyek vele, hátha találok nekem való kiszuperált kaptárt. (Eddig csak Beuys zsírhoz való viszonyával foglalkoztam, most lassan áttevődött a hangsúly a mézre, jöllehet az én zsíros és mézes korszakom Beuys-tól függetlenül merült fel.) Két szép nagy citromfa, tele terméssel. Nézem alul, akárha valami dísz, a dézsákba libatollak vannak dugdosva. Mutatom Jutkának, nekünk is van egy szép, már évek óta termő citromfánk, de nem értjük, mi féle tollak ezek a földbe döfködve. Akkor a néni elmagyarázza, hogy minden egyes virág közepét tollal kell kefélgetni, igen, meséli mosolyogva, neki egy öreg rendőr magyarázta el, hogy a citromfák is keresik a férfit. Hosszan muto-gatja, szinte végigkefél minden virágot. Nagyon szép asszony lehetett fiatal korában, mondja Jutka.

Különös dolog történt, olvasom a *Stavban*, a belgrádi ellenzéki tüntetésre vonuló újvidékiekkel. Egy fekete Mercedesben utazó idős házaspár boldogan integetve, dudálva üdvözlí őket. Karlócánál nagy akadály tűnik fel, gondolják, ott húzta meg a vonalat a hatalom, tovább egy tapodtat sem engedi őket. De hamarosan látják, valami borzalmas közlekedési szerencsétlenségről van szó. A Mercedes valami miatt áthajtott az út túlsó oldalára, és frontálisan összeütközött egy vontatóval, mire odaérnek, a férfi már halott, a nő mintha még életjeleket adna.

Jutka fémsöprűvel vonul a ház (Homokvár) elé, a kutyák után (pedig Nusika minden pillanatban megfiadzhat, mély gödört ásott magának a puszpángbokrok alatt, a homokban, hiába terítettem be tegnap egyik kedves fekete pulóveremet a kutyaólbá), amikor kérdőleg nézek rá, azt mondja:

Holnap virágvasárnap; majd hozz újságot, hogy alágyújtsunk a fenyőtűnek...

A vasútállomásnál, ahogyan át akart kelni a síneken, T. Orbán ráfutott Vad Jocóra, aki a szegedi sínóbuszra várakozott. Ilyenkor, ünnepnapokon van amikor szinte szinte senki sem száll fel Palicsfürdőn. Orbán lelassított, megállt, talán mert Vad Jocó Aranka nevű nővére felől szeretett volna hallani valamit. Akármít. (Egyszer, még középiskolás korukban, nem jött össze vele a dolog, pedig Aranka már a bugyiját is levetette...) Megállt, és csak a számarként üvöltő sínóbusz megérkezése után baktatott tovább a Spliti sétányon a tó felé, majd vissza a közben benépesedett Pubhoz. Előbb semmiségekről beszélgettek. Az állomás előtti kis liget gesztenyefáinak betegségéről, a bombázó molyokról, mert nemcsak a NATO bombáz, mondta Vad Jocó. Majd a vasútállomás feliratára terelődött a szó. Orbánt nagyon zavarta a felirat, mert az egyik műrostos üdítő címkéjének betűivel volt azonos. Minden bizonnyal ugyanaz az ember írta-tervezte... Akkor Vad váratlanul feltette a kérdést: írogatsz valamit? Orbán megszédült. Jobb kezét hirtelen köpenye lyukas zsebébe rejtette. Hát igen: persze. Mit? Semmit, mondta Or-

bán, ugyanis nem gondolta, hogy most Vad korán reggel meséltetni kezdi, hiszen már fél éve is van, hogy találkoztak utoljára, és akkor sem irodalomról beszélgettek. Akkor nem úgy kérdezem: miről írogatsz?, ráncolta össze homlokát Vad, hanem úgy, hogy: kiről írogatsz? Egy fiúról, mondta Orbán, a végtelenbe futó síneket követve tekintetével. Egy piktorinasról. Aki a tó melletti park padjait festi hajnalonként fehérre.

Valóban, Orbán egyik hajnali sétáján látta a piktorfiút. Aztán másnap is megfigyelte az üres parkban. Nyolc órakor már átviszik egy nagy építkezésre, mondta. Ott ablakkereteket fest egész estig. Aztán sörözni megy egyik barátjával, akivel együtt szolgált Koszovón. És hajnalban kezdi előlről. Festi nyolcig a padokat a tó melletti üres parkban.

Tehát róla szól a műved?, kérdezte Vad. Talán nem is. A fiú sok zsebkendőt, bugyit, óvszert talál a hajnali padok körül. Persze, mondta Vad, különösen ilyenkor tavasszal... De hiszen, ha jól értem, más szereplője nincs is a történetnek. Az egyik hajnalon, mondta Orbán még mindig a síneket követve, egy vékony, óvszer finomságú gumikesztyűt talál valamelyik padon. És hát erről az úriemberről szól a történet, ahogy mind az öt ujjával kielégíti a kislányt... Közben, szerencsére befutott a valóban számárként üvöltő sínóbusz. Vad görcsösen ragadta meg Orbán karját. Nem akarta elengedni, húzta volna fel magával. Úgy tűnt belepusztul, ha nem hall még legalább egy aprócska részletet a kesztyűs úriemberről és a lánykáról. Orbán érezte, Vad a vonat ablakából is követi. Sőt az sincs kizárva, az utolsó pillanatban még leugrik.

Orbánnak most már nem csak a piktorinas képzelgéseinek kell gondolkodnia, valamiféleképpen Vad Jócó is beszótte magát, az is foglalkoztatni kezdte Orbánt, Vad hogyan fogja most a határig továbbgondolni a történetet.

Orbán különben a napokban találkozott a lánnyal, egy lánnyal, akiről mintázni szándékozta a frissen festett padon, mint valami ginekológiai asztalon, kesztyűs kézzel kielégített lánykát, ami viszont az úriembert illeti, ahhoz, gondolta, valamit magából is kölcsönözhetne...

Ahogy a *Pub* teraszához ért, Orbán hallotta, Gorotváék Varjú Márta cikkét olvassák a *Magyar Szóban*. Orbán már átfutotta az újságokat, így sejti miről is van szó. (Szombaton nem a *Stavot*, a *Danast* veszik, amelyben Filip David szerkeszti az irodalmi rovatot.) Márta kérdésére Kasza, Szabadka polgármestere, a magyarok képviselője, a következőket mondja a belgrádi ellenzéki nagygyűlésről, ahol az Újvidékről gyalogló fiatalok aktivistája (Vladimir Pavlov) megeskette az ellenzéki vezéreket, amíg Milošević hatalmon lesz, nem fognak egymás ellen acsarkodni: *Belgrád talpra állt, és megmutatta európai arculatát*. De hiszen nem először, mondja Regény Misu, a Sétálás nem csak hogy európai, hanem: világi szám volt! Aztán Szanitter Tibike egy emberjogi harcosnőt, Nataša Kandicót idézi (akit a hollandok az albán Veton Suroival együtt kitüntettek): *A civil szféra olyannyira megerősödött, hogy a változások után nem fogja elismerni a pártpolitikán alapuló országvezetést*. De hiszen a Sétálást is már a civil szféra csinálta, morog tovább Regény Misu, akit nem csak regények, az újságok is idegesítenek, jóllehet látszott rajta, örül, amikor egy kis cikk jelent meg a *Palics és környékében* zománcképeiről.

A péktől jövet Jutka tapogatózva kérdi, nem lenne-e kedvem ki-

menni vele a galambpiacra? Boldogan készülődöm máris, nem is faggatom, mit fundált ki, hiszen magam is látom, jócskán kihalt a baromfiudvar, négy-öt kopasznyakú tyúk szédeleg mindössze benne.

Nagy kár, Istenem, milyen nagy kár, hogy kitelepítették a felújított Népkör elől a galambpiacot. Publicisztikát kellett volna írni, talán írtak is valamit pro és kontra a kitelepítés ügyében, át kellene olvasnom, kivonatolnom, igen kivonatolnom kellett volna már rég a szabadkai galambászat egész irodalmát. Emlékszem, a 70-es években PVP szép kisfilmet forgatott a szabadkai galambpecérekről, biztosan könyveiben is jócskán van nyoma ilyen jellegű ismereteinek. Én csak verseimben szoktam említeni a galambpiac még fennmaradt kis bircuzát (Pilinszky-Kurtág-versem, amelynek egyik helyszíne éppen ez a kis bircuz, megjelent a *Pannonhalmi Szemle* zene-számában, és mivel Balla Laci bácsit is megemlítem benne, Kurtág felolvasta neki a verset Párizsból telefonon...) Nagy kár, mert ott, a Népkör előtti zárt kis téren valami még nem látott isteni közelség, sűrűség keletkezett minden vasárnap délelőtt. Olyan nevezetessége volt az a városnak, mint a Reichel-palota, a városháza vagy Palicsfürdő ZOO-ja.

Le kellett volna védeni, mondja Gorotva, aki egyik ősének a neve is ott van a Népkör alapítói között azon a nagy márványtáblán, abban a teremben, ahol a Kasza a polgármesteri bálakat szokta tartani. A különös az, ámukok el minden alkalommal, hogy az isteni közelség, zsúfoltság ott, az új, nyitottabb helyen is azonnal létrejött. A galambászok, kezükben egy-egy galambbal, kis zsákkal, ketreccel szinte egy tömbbé válnak. És csak valami titkos jeleket váltanak egymással. Körülöttük a madarászok, nyulászok és tyúkászok már másfajta emberek, jöllehet sok a rokon vonás közöttük.

Mint útközben kiderül, azért megyünk valójában, hogy két kislibát vegyünk. Hogy majd kísérgessék Jutkát, hogy majd legeljenek körülöttünk, amíg mi üldögelünk hátul, a Homokvár falusi fertályán, a juhar alatti kispadon. Szép a juharunk. Mi ültettük, hat éve. Igaz, ha így nő, néhány év múlva ki fogja dönteni a kerítés Monarchia-sárga betonoszlopát...

Megvettük a két kislibát. Már itthon, Palicson (18 kilométer, benzinhiány etc.) fedezi fel Jutka, hogy az egyiknek nem zár pontosan a csőre. Kocsiba vágja magát, száguld vissza. A nő, akitől vettük, még ott árul, de a kislibái már mind elkelték, és különben is meggyőzték Jutkát, hogy semmi baj a kislibával, hiszen látszik, nem maradt el a többitől, rendesen tud enni ferde csőrével is. De közben bevásárolt krédliból. Mert már pusztá a baromfiudvar, mondja. Vett egy fekete törpetyúkot, 10 kiscsibével, egy kendermagos gatyás, rózsástarajú kakast és egy plussz szabad fehér tyúkot, ne molesztálja a feketét... Máris aprítja a vizes darába a zöldhagyma szárát. Szép izgalom borzolja a baromfiudvart. A szomszédok kakasai is mind rikoltozni kezdenek. Immár nem András fácánkakasa – a vándorköszörűs – dominál. Ám alig ebédelünk meg, máris mutatkozni kezdenek a problémák. Ugyanis a Homokvár előtti feketefenyők egyikén épp a napokban repültek ki a kisszarkák. Eddig csak macskabaglyokkal voltak tele, mókusok surrantak át egyikről a másikra, szelíd balkáni gerlék, feketerigók népesítették be őket. Valójában örültem volt a szarkáknak, szép madarak. Ám máris megtörtént az első berepülés. Abszolút radarjaik vannak.

Jutka keze nyúl be szobám ajtaján. Tenyerében: egy kis formátumú tojás.

Máris megtojt a fehér krédli! A négy kopasznyakú is nekilendült, magyarázza, egyszerűen meghúzták őket a törpék, nem kell tojást vennünk húsvétra, ezeket az apró tojásokat félre fogom rakni, ki fogom keltetni őket.

Nem messze Piskétől, mondta az ismeretlen, sovány úr. Mire T. Orbán felkapta fejét (ez Kistelek és Szeged között történt valahol, amikor a lumbágó már majdnem négykézlábra, pontosabban a hátára kényszerítette – lefekszik a székek közé, az autóbusz mocskos padlójára, gondolta verejtékezve), hiszen ők, kisjugoszlávok is (van-e kisjugoszlávság?, van, gondolta, míg a jugoszlávság – hiába pusztult bele Danilo Kiš, hiába ítélték el T. Orbánt – egyfajta nagyképűségként lett elkönnyelve, vagy pedig Nagy-Szerbia fedőneveként használták, van tehát kisjugoszlávság: hiszen T. Orbán is annak vallja magát, éppen csak a kisjugoszlávsággal járó mártírom-szerepet nem preferálja túlságosan): a piskei papírgyár (CREPTO Piskei Papír RT) termékét (4x30 méter 4x250 lap 1 réteg/1 ply) használták seggtörlésre. Azzal a megjegyzéssel, hogy valahol már a piskei toalettpapírost is hamisítják, akár a whisky, cigarettát (az égvilágon mindent), legalábbis a palicsi piacon olykor hamis piskei papiros is megjelenik. S az ember valójában az ujjával törli a seggét. Mint ahogyan a Balkánon (nekünk kisjugoszlávoknak) végső soron illik is. Igaz, T. Orbán pontosan sosem is tudta elsajátítani ezt a tudományt. Bámulta persze. De megtanulni egyelőre még nem sikerült neki. T. Orbán talán már úgy is fog meghalni, hogy nem tanulja meg: a mutatóujjával törölni a seggét. Ugyanis csupán a vécfalra kent nyomokat, ujjlenyomatokat (különös, hogy a rendőrség nem használja ezeket a dokumentumokat) tanulmányozza, magát az eljárást még egyszer sem sikerült meglesnie. Pedig hát szarik a nép minden irányban. Nem messze Piskétől, folytatta a sovány, kiszáradt, ismeretlen úr: van egy isteni kis csehó, akárha egy második világháborús bunkerből alakították volna át:

BETON BÜFFÉ

Hol van Piske, kérdezte a másik ismeretlen úr, aki Kecskeméten szállt fel. Lábatlan mellett, mondta a sovány, száraz (hiába öntözi már magát a BETONban, gondolta Orbán, ő már nem hajt zöld ágat) úr: Komárom és Esztergom között. Esztergom hallatára T. Orbánnak egy észbontóan virágzó japán (kínai?) cseresznyefa mutatkozott a Babits nevét viselő esztergomi könyvtár előtt.

Homokfúvó gép; Kekszkukac; Fürdőtitkár; Kishajó bútor-készítő; Pincelövőtér; Porfúvó mester; Szamárzsír...

T. Orbán már Palicsfürdőn, a Pub teraszán próbálja összeírni-fércelni a zsebeiből előkotort cetlik szavait, mondatait. Piske vagy Lábatlan benne van-e a Tolnaiban? Ahogy átmásolja az egyik plakát-szöveget (*Betonnak kemény csapás a BOSCH*), azonnal megérti, valójában még mindig Egér Mici halála foglalkoztatja. Azon a fejezeten (jóllehet nem tagolja szövegét) még dolgozni szándékozik. Otthon mindent átvezet egy *UBI BETON* feliratú füzetbe.

Terepszín bálákat cipeltek, valahonnan a Mester utcából, át a Ferenc körúton. A főnök is izzadt, jóllehet látszott, nagyon kímélte volna az anyagot. Azt mondta a háta mögött lihegő, számárként felmálházott figurának, hogy ha lesz valami újság a sötétkék zserszé ügyében – de nem hiszi, hogy lesz, mert nagyon megy, fut fel a terepszín, végső ideje, hogy végre valami nekünk is bejöjjön, szóval, ha lesz valami újság sötétkék zserszé ügyben, azonnal jelentem nektek, de mondom, készüljetek fel a még nem látott: terepszín bummra...

Az első barázdabillegetőt 2000-ben, Ráckevéről jövet (Orbán fia ott vett házat; Jovánovics, a szobrász, szülei ráckeveiek, jöllehet ő már kissé odébb, Csepelen született. És most fogódkodj meg, mondja Orbán P. P. Jenőkének, amikor egyszer majd ismét visszatérnek a témára: Bojan Bem festőbarátom Hönig-Sercer nagyanyja lánykorában Ráckevén – Srpski Kovinban házitanítóskodott egy német családnál!): Szigetszentmártonon (Sank Marton) láttam. Benn a Dunán hattyúk. Nem kérdeztem Jovánt a hattyúk felől. Talán éppen onnan vonzódása a fehérhez?

A többiek ott, a *Pub* teraszán az eget kémlelték, mint vakok matattak ujjajikkal a kockás terítőn poharaik után, mert az egyik kis pincérlány azt mondta, most fog átrepülni a főnök (a *Pub* tulajdonosa), aki köztudottan szenvedélyes sárkányrepülő, a tó felett. Kihúzzuk, ha belezuhan, mondta Gorotva. Orbán nem nézett fel, még mindig a Pesten felgyülemlett szavakat, mondatokat írtá-fércelte (éppen egy új füzetlapra akadt:

Puffog a szűz pina.

Szép, mint az árva porolóállvány a kútmély udvar mohás fenekén.

Nem fizet tartásdíjat a volt férjem, de én nyugodt vagyok, nagyon nyugodt. Megátkoztam volt ugyanis a tökeit. Rohadjanak le! Azóta, kérlek alássan, már kétszer operálták prosztatáról. És a rablók is jártak már nála. Mind elvitték az aranyát. Szemben, láttad már biztosan, a Hitler lakik. Felettünk átellenben: az álszentek. Srégen fenn, nálatok: a Dalma néni. Neki legalább szép neve van. És a férje zombori származású.), ugyanis jócskán felgyülemlettek: három napig az osztrák és az olasz konzulátus előtt rostokolt. Az idén is meghívták ugyanis Lanába. De az osztrákok, ahol szegény románokkal tülekedett (ám a románoknak sokkal nagyobb tapasztalata van a sorban állást illetően, mi kissé el voltunk kényeztetve, átgázoltak Orbánon), elzavarták, durván el a kultúrattasé titkárnője is, pedig Orbán szinte sírva kérlelte, mutogatva neki meghívólevelét, segítsen neki. Az olaszok sem értettek semmit. Nem értették, mi az, hogy: *Bücherwürmer*?! Nem értették, osztrák kisebbségi ügyben miért fordul hozzájuk. Honnan német utcanév Lanában?! Az olaszoknál már nemcsak románok, moldovaiak is voltak. Az új fal már felépült. E konzulátusi tisztviselők durvasága az valójában. Foghatjuk a csákányt, kezdhethük előlről bontogatni, tűnődött Orbán, de aztán eszébe jutott a lebombázott újvidéki hidak látványa, a bombával teleszórt tündéri Palicsi-tó, és összeakadt a bokája... Az igazság az, Orbán nem készült fel jól Lanából. Legalább a *Lloyd útikönyvek* Németh Andor által szerkesztett *Felső-Olaszország* című kötetét a zsebébe csúsztathatta volna. (Annál is inkább, mivel a vaskos kis kötetbe valaki belekötötte Németh Andor korai Kafka-könyvét is...) Orbán összeomlott. De a lanaiak még mindig nem álltak el. Kapcsolatba léptek a belgrádi olasz nagykövetséggel. Ha biztosítást köt, s igazolja, hogy művész, azt ígérték Alma Valazzának, megadják a vízumot. És Belgrádból Bolzanóba repülhet, onnan pedig majd kocsin-vonaton Meranóba, Lanába viszik. (Végül majd ez a próbálkozás sem sikerül.)

Jöllehet Orbán még mindig nem tudta megkülönböztetni Lana-Postalt, Lana di Soprától, amely egy magaslati fürdőhely. (Alma Valazza ott volt Bécsben, amikor felolvasták Orbán *Palics* című novelláját. És a Deréky Géza fordította *Briliánst* is olvasta, a másik kitűnő fordító, Buda szerint innen a ragaszkodása,

ezzel magyarázható Orbán újfenti meghívása.) *A város közvetlen határában fekszik Tirol falu, a tartományi grófok XII. században épült várkastélyával. Ez az ősi kastély a tiroli grófok rezidenciája volt a XIII. század végéig, amikor a család férfiága kihalt. Utolsó örökösük Margarete Maultasch, a csúnya hercegnő – akinek alakját Lionel Feuchtwanger regénye tette népszerűvé – a Habsburgokra hagyta birtokait...*

T. Orbán a határsávok specialistájának, írójának tudta magát (némi friss tapasztalata is volt, tavaly Lipicán, Vilenicában járt, ahonnan átvitték őket, igaz, Orbánt levették a buszról a határon, a sok költő mint gyanús, bűnöző figurát bámulta, sokáig silabizálták útlevelét, de végül is nem tudtak ellenállni az útvezető csábjának), Cividadéba, ahol irodalmi matinét rendeztek számukra a friuli szlovén írók ám most kissé elbizonytalanodott. Vannak még furcsa határok által szabdaltszerű részek, jóllehet, hogy most éppen a mindig példaként emlegetett Tirol legyen az a reszli, azt nem hitte volna, az teljesen ellehetetlenítette. Osztrák–olasz kisebbségi ügyek egy kisjugoszláviai magyar kapcsán, ez egyszerűen sok volt számukra. Olykor már Orbán is fel-felpillantott, megszeppent, mi lesz, ha Laci, a *Pub* tulajdonosa a szemük láttára száll, csapódik neki a víztoronynak. De azért inkább barátait vizsgálta. Jó volt ismét közöttük üldögelni. Orbán tekintete: Regény Misun állapotodott meg. Kis híján kinyúlt, hogy megérintse Misu könyökét. Egyáltalán valós figura-e Regény Misu? Vagy ő is csak egy hasadt paci, mint Elemér és P. P. Howard Jenőke. Eddig inkább Zománc Misi alakja, nagykarimájú fekete kalapja kísértett vele kapcsolatban, most pedig teljesen váratlanul egyik magyarkanizsai barátjára, Deszkára kezdte emlékeztetni Orbánt... Közben újabb papírdarabkák (szemét) kerültek elő. Ezt a férceletet (gyerekkorának első öltönye jutott eszébe, pontosabban az első próba, amikor a zöldpepita öltöny még csak nagyjából volt összefércelve, és csak fél karja volt, de már fel kellett öltöztetnie, sétálnia kellett benne egy óriás, szívforma tűpárna körül, a szabó szigorú tekintete előtt, aki erős vágásokat eszközölt rajta zsíros krétájával, ma is érzi testén azokat az intervenciókat) T. Orbán valójában a végére szánta. Mindig csinált valamit: a végére. Mert félt. Igen, T. Orbán félt. (Hogy meghal?)

Tengervíz

Tolnai Ottó Pécssett

*Mintha forgó korongon akarna
megállni, folyton lépeget, hogy
talpon maradjon, néha-néha
a szárnyait is kitárja, de
nagyon közel a hegy, akkor is
beleakad, ha a lábai
egyre szaporább kapkodásával
hirtelen a levegőbe
emelkedik, s mindenki látja,
ahogy a Széchenyi tér
tetői felett köröz, s lassú
mozdulatokkal megigazít egy
tétova kéményt, egy röpké
tévéantennát, összeszedi a
szakadt drótvégeket, a köhögő
csavarokat, fölemeli az
ereszcsatornába esett
galambtetemet, s mintha arra
lenne kíváncsi, véres-e,
megérinti ujjával a dzsámi
félholdas keresztjét, s mikor a
tér sarkán álló Hunyadi-szobor
lovának kantárját fogva
beúszik a Művészetek Háza
nyitott ablakán, s megáll, valaki
nem bírja tovább, kifakad:
„Mit cirkuszol itt?! Vízen járni,
röpülni akárki tud. Álló
tehervonat alatt átmászni...
Azt próbálja meg!”, s
elsírja magát, bár lehet, hogy
csak a szemébe fröccsent
tengervizet törölgeti.*

A képernyő vak halszeme

Tolnai Ottónak

*A Fekete, az Adria,
az elveszített tengerek,
a rongyolt országdarabok
ahogy fölötted lengenek,*

*míg egymást látogatjuk: át
szétnyílt fogú határokon;
két dolgavesztett őrnaszád –
kifúlt delfin a homokon.*

*Előfolyik a só, a szél,
a szétnyílt testből elpereg –
bent fő a szív, a lágy tojás,
pulzálnak fúvó tengerek –*

*s a hártvaszoros, hólyagos
lélegzet szájamra tapad.
Látom: a kacsalobbanás
ég-víz közt résnyi napdarab.*

*Amire születél, a fény
vakít el, és rajban libeg-
zümmög fejed körül a zaj,
a dróton futkosó hideg.*

*A képernyő vak halszeme
ránk néz – a hírgödör, a folt.
Nyálzó kagyló falja, ami
a helyszín édessége volt.*

Egy interjú helye(tt?)

Van egy interjú, egy majdnem 20 órás, súlyosan kanyargó, roppant bonyolult, ugyanakkor nagyon emberközeli szöveg, amit *beszélgetésnek* legfőljebb a körülményei és a bensőségei felől nevezhetek, hisz az eredménye egy valódi, hamisíthatatlan (és hamisíthatatlan) Tolnai Ottó-mű, írásos beszédmű, hogy pontos legyenek. Ez az interjú Tolnai Ottó komputerében található Palicson, továbbá az enyémben itt Budapesten, de ez most nem érdekes.

Az eredeti tervek szerint belőle, mármint e beszédműből, a *Jelenkor* ezen ünnepi oldalain legalább egy „önálló” részletnek állni illene. De hát nem áll, hanem csak ez a helyette-beszéd áll, mint valamely múzeumi emlékeztető-cédula, hogy itt és itt ennek és ennek a műtárgynak kéne állnia, ha. Ha például elkészült volna. Ha beszédműből mű-beszéddé tudta volna formálni gazdája és tulajdonosa. Ha ez olyan egyszerű lenne.

Sajnálom ugyan, hogy nem készült el, de tulajdonképpen nem bánom, egyrészt azért, mert én a magam (kevése) dolgát az adott tárgyban elvégeztem, másrészt és főleg azért, mert az idő annak a hallgatag, bár egyáltalán nem néma beszédfolyamnak dolgozik, melynek létrehozatalában segédkeztem. Bizony, az idő, ami *különben* ilyen vicceket csinál, hogy például Tolnai Ottót egyszer csak hatvanévesnek nyilvánítja. Ha ez igaz, akkor a világ legvirgoncabb dolga hatvanévesnek lenni.

A beszédfolyam, amiről beszélek 1998. március 24. és 30. között készült, történt, zajlott és bonyolódott Palicson, Tolnai Ottó házában, dolgozószozájában. Ragyogó üvegcserep-tavas volt, villogott a Palicsi-tó, a villák császársárgája, a kertek barnája, apácafeketéje. Villogott a platánsor egyik foltos törzsén a fába nőtt közös palicsi sörnýtő.

Előkelő helyen, ama gyógyszállóban laktam, ahol '13-ban Csáth fürdőorvosi rendelője volt. Minden délelőtt, tíz óra tájban a magnóval, a zsinórokkal és kazettákkal, a szétágazó papírjaimmal átballagtam a Pionirski 13-ba, az abszolút legendaképes Homokvárba. Felvettünk öt-hat órát, ebédeltünk, aztán hazamentem a szállodába, aludtam egyet, belehallgattam a délelőtti felvételekbe. Kora este sétáltunk, sétáltattuk Ottó kutyáit, vendégségbe jártunk, beszélgettünk, Jutka főzött. Hat ilyen munkanap volt, épp befejeztük, amikor hirtelen el kellett jönnöm.

Gyönyörű hét volt, rajta kívül nem ismerek senkit, akinek ilyenfajta kisugárzása van, és akinek a közelében beszélővé, sugárzóvá válnak a tárgyak, s szinte tobzódni kezdenek a saját múltjukban, sejtetések és jelentések sokaságában. Ha Tolnai Ottó rájuk néz, ha kézbe veszi őket, gyöngyözni kezd rajtuk a jelentés, de „tárgyon” tessék nagyon sok mindent érteni, egy libaszárnyat éppúgy, mint Ady Endrét, a postástáska csatját éppúgy, mint Csáthot vagy Pilinszkyt.

Mondhatnám, és igaz lenne, hogy a Magyar Rádió számára készítettem a beszélgetést, de pontosabb, hogy a rádió megbízásából és Tolnai Ottó számára, valamint a magam öröme. A „hanganyagból” Jósvai Lidia összevágott egy tíz részes, tízszer ötven perces nagyszerű életút-interjút, ezt sugározta is a rádió, mindazonáltal a szöveg igazi története az én szándékaim vagy reményeim szerint csak ezután kezdődött vagy kezdődött volna. Fog kezdődni.

Ugyanis én kezdettől úgy képzeltem el, úgy terveztem, hisz egyedül annak láttam értelmét, hogy a segítségével, a közreműködésemmel jöjjön létre egy halmaz, egy lazán kronologikus szöveg-halmaz, egyszerűen szólva „életúti” avagy „önéletrajzi”, egy élőbeszéd-nyerseségű és frissességű dolog, amit aztán, mint alapanyagot, Tolnai Ottó munkába vesz, át- szét- és újraír, teszi vele azt, amit amúgy is, és akkor ebből létrejön egy könyv, egy „Ottó könyve”, ilyesmi lenne a műfaja is, szóval egy könyv, amely időközben ledobja magáról, legalábbis lábjegyzetté kicsinyíti a kérdéseimet, kommentárrá, belebeszéddé legfőljebb, különben éli a maga életét tölem, sőt bizonyos fokig alkotójától függetlenül. Mondjuk egy különös önmonográfia, kanavász a Tolnai-lexikonhoz, melyre a címszavak, későbbiek és korábbiak ráapplikálhatók.

Továbbá úgy képzeltem, hogy ebben az én szerepem alig legyen több, mint azé a 13-as számot viselő tömzsi és fekete rádiós-mikrofonállványé, például, mely ott állt közöttünk hat napon át abban a beretvakék palicsi tavaszban. Hogy álljak ott közöttünk, esetleg kérdezzek közbe, ha muszáj, netán tartsam fejben, hogy mi az, amiről még beszélni – értsd: monologizálni – kéne. Legyek szekundáns, hallgassam és bólogassam ki a másikból, amit magától talán nehezebben mondana. Így képzeltem (s képelem), persze könnyű nekem, nem vagyok riporter, nem ez a hivatásom, nem kap el tehát ahev olykor, hogy tűzőn-vízen-riportalanyon keresztül „megvalósítsam magamat”.

Lehetek őszintén, de nem naivan kíváncsi. Olykor talán nem is az „információra”, hanem arra, testközelből, in statu nascendi, hogy hogyan dolgozik egy ilyen különös és egyedülálló írói agy, mint Tolnai Ottóé, hogy válnak a pillanat, az épp kínálkozó valóság legapróbb tényei műtárggyá, hogy kerülnek át pillanatok alatt a mű valóságába, a műébe, amelynek legfőljebb csak a körvonalai látszanak, olykor még azok sem.

Ezt figyelni, netán elősegíteni roppant izgalmas foglalatosság, s csak azért nem nevezem munkának, hogy e szóval itt az ő, az „interjúalany” tevékenységét illethessem.

Azt szerettem volna, hogy Tolnai Ottó nyugodtan, kényelmesen, formai és terjedelmi kötöttségek nélkül beszéljen magáról, az életéről, hogy mindeközben nyugodtan kalandozzon el, komponáljon, ejtsen el és vegyen föl szálakat, azokat csomózza be és bogozza ki. Minden pátosz nélkül azt gondoltam, hogy ennyivel és sokszor ennyivel tartozom neki, annyival legalább, hogy kerüljön oda be, az ő gépébe egy ilyen nagy és bonyolult önszöveg, s ha más nem is történik vele, dolgozzon ott, sugározzon.

Mert ha hozzá sem nyúl ehhez az interjúhoz, akkor is ez történik, mondanom sem kell, hogy odabent, abban a bonyolult digitális sötétben, különféle művek, kész, félkész, munkában lévő és elfelejtett dolgok között ott dörgölözik, fog és ereszt, ott sugárzik ez az interjú-test, anélkül, hogy „gazdája” hozzányúlna,

átáramlik más szövegekbe, és felvesz új és új szövegrészeket. Dolgozik. Momentán nem a nyilvánosságnak és a nyilvánosság előtt, de hát van idő.

Még az is lehet, hogy lassan elfogy, a motívumok, futamok, áriák és monológok megtalálják a maguk helyét versben és prózában, s amiről én azt hiszem, hogy ott van, és „munkára” vár, az már rég elillant, felszívódott más művekbe, motívummá vált, hogy idővel, netán egy későbbi beszélgetésben ismét élettényként jelenjen meg, és újra előről, az emberi élet végső határáig. S bár van idő, kívánni mégsem lehet mást, mint időt, sok-sok nyugodt palicsi délelőttöt, és New York-it, párizsit, berlinit, budapestit.

Bevallom, ez az írás, ez az interjú-helyettes *azért* belenyúlt volna eme beszéd-folyamba, úgy terveztem, kiveszek részeket, mondatokat, én vettem fel, mért ne tehetnék közé néhány mondatot, néhány improvizált tökéletes tolnaiádát libaszárnyról, hattyúról, tiszavirágról, mért ne tehetném én ezt, gondoltam köszöntésképpen, de nem. Nem tudok. Nem tudhatok Tolnai Ottó helyett belenyúlni a saját szövegébe. De olvasni valahányszor boldogan olvasom. És köszöntésképpen nem tudok mást, mint köszönteni. S kívánni újabb hatvan évet.

Hullámgyűrűk

Tolnai Ottónak

Az erdő szélére kitétek egy táblát: „A gombaszedés megszűnt.” A tó partján, a leeresztett rozsdásodó sorompó mögött reggel óta bontják a horgászházat. Óvatosan kell bontani, tégláról téglára, mert a téglák még újrahasznosításra kerülnek. Ezek régi, kisméretű, tömör téglák, nem olyanok, mint a mostaniak, hogy alig nyúlsz hozzájuk a csákány hegyével, máris kettéhasadnak.

– Elnézést, ez itt a Palicsi-tó?

– Nem, ez természetvédelmi terület.

A horgászok türelmesen üldögélnek a tűző napon. Ők egyelőre még békén vannak hagyva.

– Te román gyerek vagy?

– Ne tagadd le, úgyis látszik rajtad.

– Akkor meg miért kérdezed, hogy miféle tó? Horgásztó, és kész.

– Úgyis be fogják temetni.

– Mihelyt ideér az autópálya. Már ki van jelölve a nyomvonal. Nehezen megy a bontás, nagyon erős a habarcs. Alig lehet szétfeszegetni. Egy ilyen csehszlovák gyártmányú dózer egy pillanat alatt szétbaszná az egészet, amilyen a Tolnai Ottónak van.

– Ki az a Tolnai Ottó?

– Akinek az a csehszlovák gyártmányú dózere van. Az a sárga. Csolnokon lakik.

– Na meg még Csolnokon nem lakik.

– Akkor Kesztlőcön.

– Hát Kesztlőcön tuti, hogy nem.

– Akkor Piliscsén.

– Majd pont Piliscsén fog lakni a kedvedért!

– Piliscsén aztán végképp nem lakik az égvilágon senki.

– Csak az anyósod, aki esténként bekészíti a párnád alá a pálinkásüveget!

Azért a piliscséieknek mázlijuk van, hogy nem rajtuk fog az autópálya keresztülmenni, hanem Csobánka mellett. Mondjuk, ott a Szirtes-tető meg a Nagy-Kopasz. Azért az nem piskóta.

– Na ne hülyéskedj. Ma már olyan műszaki adottságok vannak, hogy odamennek a gépeikkel, felvonulnak, aztán fél óra alatt szétbasszák az egészet. Nekik tök mindegy, hogy szirtes vagy kopasz vagy nem kopasz.

– Hé, te! Figyelj csak. Hozzad beszélek!

– Verekedtél? Mert úgyis látszik az arcodon.

– A birkásokat keresed?

– A birkások odafönt laknak a régi katonai bázison, ahol a légvédelmi rakéták voltak.

– Azelőtt rakéták, most birkák.

– Nő miatt verekedtél? Ne tagadd le. Nem szégyen az, hanem dicsőség.

– Tele vagyunk birkával, még a Linkának a pinaszőrében is birkák legelnek, mégis tavaly szeptember óta be van zárva a húsbolt. Mehetsz a Janóhoz fagyaszott csirkecombot venni. Csökkent értékű, zúzódott, véraláfutásos, jónapot!

– Te ismered a Linkát? A Katalinkát?

– Ne tagadd le, úgyis láttuk.

– Itt egyelőre még mindenki mindent lát.

– Majd ha megcsinálják az autópályát, akkor nem mondom. Lesz bekötőút, jönnek a befektetők. Tudod, mit nem látunk? Pénzt!

Kapás, az nincs. Ebben a melegeben akkor sem harapnának a halak, ha volnának a tóban. De hát a horgászat, az nemcsak a zsákmány miatt van. Sokkal egyszerűbb, ha az ember busszal bemegy a Széna térre, és a Fény utcai piacon vesz egy pontyot. De akkor hol marad az élvezet? A fokozottan védett természetvédelmi élmény? A várakozás? Az odafigyelés?

– Azt ugye tudod, hogy a Linka már nem fiatal. Annak ellenére, hogy szépen tartja magát.

– Nagyon egy kis virgonc.

– Akkora fia van, mint te vagy. A Krisztián.

– De már totál ki van készülve a mája. A Krisztiánnak. Fekszik a napon, sárga, mint a citrom. Mint aki csecsemőkora óta alkoholist. Pedig csak májgyulladása volt.

– Van két kisebb fia is. A Géza meg az Albert. Ne mondd nekem, hogy még nem láttad őket! Mindig a Szitkó-gyerekekkel vannak együtt.

– Irtani kéne őket. Géppisztollyal.

– A múltkor az iskolában a Göndöcs Ferinek eltűnt a vadonatúj dzsekije. Aztán egy óra múlva megtalálták a Fekete Bárányban a biliárd alatt.

– De azért így is kirakták a dzsekit szellőzni. Merthogy szerintük már beleivódott a szag. Nem akarom itt hangosan kimondani, hogy miféle szag.

– És tudod, ki volt a Krisztián apja? Megmonddjam neked?

– A Fazekas Bálint volt!

– Aki felakasztotta magát!

– Mert azt hitte, hogy nem is tőle van a gyerek.

– Ugyanolyan sárga volt, mint most a Krisztián.

– Most meg azért akasztaná fel magát, mert annyira hasonlít rá.

– Tisztára az apja.

Késő délután van. A horgászházból már csak a beton alapozás maradt. A téglákat el kell szállítani, nehogy ellopják. Milyen gyorsan eltelik az idő!

– Biztos, hogy ez nem a Palicsi-tó? Mert én úgy hallottam a rádióban, hogy itt van valahol.

– Miért, mit akarsz? Verekedni akarsz?

– Mindjárt hozzád baszok egy féltéglát!

– Fürödni akarsz?

– Itt nem lehet fürödni!

– Na jó, mondjuk a legvégén, ahol térdig ér a víz, ott még éppen hogy nem zavarasz. De azt nem szeretném, ha beúsznál.

– Tudod, hogy mivel hizlaljuk itt a halakat?

– Nekem ne gyere azzal, hogy nincsenek halak, mert attól még lehet hizlalni őket. Nem igaz?

– A perbáli húsfeldolgozóból kapjuk a hulladékot, azzal hizlalunk.

– Aztán a húsbolt mégis be van zárva. Mert a Jocónak meg a Gyurmikának nem éri meg. Az önkormányzat meg úgy, ahogy van, egy nagy nyuszi. Képzeld csak el egy nagy sárgaságot, ami csupa szőr!

– Képzeld el, hogy ott jön a Krisztián!

– A legvégén, ahol térdig ér! És egyre beljebb!

Mint amikor egy szőrös citrom sodródik a vízen, úgy kell képzelni. Ilyenkor sokáig fent van a nap, de azért előbb-utóbb mégiscsak lemegy.

– Hé, fiatalember! Heló! Nem fél, hogy belefullad?

– Májgyulladás volt, és mégis beúszik?

– Két és fél méter szennyvíz, nekünk az meg se kottyán? Hat méter? Tizenkét méter?

– Hé, te! Figyelj már! Hozzád beszélek! Nem szeretem a különleges embereket.

– Aztán ha belefulladsz, majd evezzünk be érted?

– Nem fogok bevezni, nehogy azt hidd.

– Fulladj meg a kurva anyáddal együtt!

– Állj már meg!

– Na megállj csak!

– Ahhoz mit szólnál, ha odabasznék hozzád valamit?

– Mondjuk ezt a fenekező készséget?

– Vagy ezt a fapapucsot?

– Vagy ezt a féltéglát?

– Vagy ezt a másikat?

– Vagy ezt a harmadikat?

Csendesen gyűrűznek a hullámok a part felé. Negyedóra múlva lemegy a nap. Sugarai csaknem vízszintesen hullanak a fehér festéssel jelölt vízparti fákra, abból az irányból, amerre a forgalom fog hömpölyögni két vagy három év múlva.

Csantavéri Orlandó

Karácsonyi Petra (neve természetesen álnév, a szülők kérésére) 1966-ban született Szabadkán. Az általános iskolát Csantavéren, a középiskolát Szabadkán végezte. Az Újvidéki Bölcsészettudományi Karon diplomázott 1991-ben, majd az ELTE-n hallgatott néprajzot. 1999 tavaszán autószerencsétlenség áldozata lett. Diplomamunkáját (*Csantavéri népi emlékezet*) és a két, fekete fedeles füzetet az édesapja küldte el e sorok írójának. A füzetek érdekessége, hogy történeteinek többsége eredetileg is a versbeszéd technikáját követi. A címet, *Csantavéri Orlandó*, magam adtam. (A közreadó: Bozsik Péter)

*Matuska szilveszter 1892-ben született csantavéren
 apja papucsos anyja háziasszony
 kántortanító lett szülőfalujában
 majd az első világháborúban megsebesült
 egy ideig kiképzőtisztként működött majd ismét frontra küldték
 többször került kórházba maláriával trachomával
 egyiptomi szemgyulladásal
 és kankóval
 nagy szoknyavadásznak számított falta a nőket
 nem válogatott
 a háború után lánckereskedéssel foglalkozik
 csantavéren a csempészés hagyománya igen ősi tehát
 mindenkiben ott rejtőzik egy picinyke hermész
 magam is foglalatoskodtam ilyesmivel
 svercernek hívják ott az ilyet
 ebből gazdagszik meg
 meg abból hogy tudja
 sejtí csantavér jugoszláviához fog kerülni
 így vagyona egy részét dinárra váltja
 mezőtúron pedig százhatvan hold földet vásárol
 fehérgárdista múltja nem bizonyított
 kapcsolatot tart fenn gömbössel
 (az újvidéki szerb gyerekek gembesnek csúfolták a magyarokat
 a szerbben nincs ő hang)
 tagja a tartalékos horthy-tisztek titkos társaságának
 a fáma szerint melyet bizonyos történelmi tények is alátámasztanak
 itt ötlötték ki a merényletet
 melynek kivitelezőjéről sorshúzással döntöttek
 matuska húzta a rövidebbet*

1931. szeptember 12-ről 13-ra virradó éjszaka
 fölrobbantja a biatorbágyi viaduktot
 huszonnégy ember meghal
 matuska állítólag tehervonatra számított
 felsőbb hatalmak cselszövését látja a személyvonatban
 bevezetik a statáriumot
 hamarosan elfogják és kivégzik főúrist sándort és sallai inkrét
 a két kommunista vezetőt
 (matuska édes matuska drága
 robbantsa fel a mi iskolánkat
 énekelte egy ország gyerekhada a harmincas években
 mint azt heller ágnesztől megtudtam
 egy előadása után)
 matuskát bécsben fogják el
 az osztrákok csak akkor hajlandók kiadni ha nem ítélik halálra
 (matuska szilveszter 1892. január 29-én született csantavéren
 magyar állampolgár nyelvismerete
 magyar német szerb
 más okiratban tót
 r. kath. vallású nős kereskedő
 volt tanító részvénytársasági igazgató
 170 cm magas zömök széles vállú
 gyorsan beszél szeme szürke szája rendes
 egyenes orrrel füle rendes lefelé keskenyedő arcú
 keze rendes haja barna a fejtetőn kopaszodó
 szemöldöke barna bajusza szakállja borotvált
 legutolsó ruházata szürke kockás térdnadrág
 sportharisnya sárga cipő világosszürke trencskó
 sportsapka) olvasom a pest vidéki királyi törvényszék
 a külföldön tartózkodó terhelt elleni
 elfogatóparancsának hivatalos másolatában
 a bíróságon bohócot csinál a bíróból
 hasonlóan viselkedik mint a másik elhíresült bácskai
 magda marinko
 (vagyis megfordítva)
 életfogytiglanra ítélik
 vácon fetteget filmforgatókönyveket ír
 matuska sylvester merénylet aláírással
 vácott a börtönben külön szoba őrzi emlékeit
 ahol képei és találmányainak tervei láthatók
 mikor az oroszok felszabadítják vácot
 matuska csantavérre megy
 a partizánok vagy az oroszok hurcolják el
 1944 októberében
 később azt hallani felőle
 kínában él

ha regényíró lennék csantavér–nagyfény
közti pusztán öletném meg
azzal a tizenvalahány szerencsétlennel
(erről magam is nemrég hallottam maris
nénitől apámék kertszomszédjától)
akiket a partizánok lőttek gödörbe
bosszúból az újvidéki vérengzésért.

*

Hideg és vértelen vagyok
mint egy hering
csak ha a nyakam csókolgatják
mindegy hogy nők vagy férfiak
csak akkor tudom elhinni nem csak
egy mélyen nőies pletykafészek vagyok
így fetrengem az érzéki gyönyörökben
miközben fogalmam sincs róluk
fél vagyok
ezt mondtam annak a szépkészű fiúnak
aki a krumppli közt kefélt meg
hogy úgy mondjam ahogyan ő mondaná
sellő
deréktől lefele nulla
mondtam volna tovább
de féltem kinevet
goromba volt
részeg is talán
máskor kedvesen csókolgatta a nyakam
sokáig
azért gondoltam
hátha most fölengednek bennem a
jégcsapok
sokszor megposhadtam már a szerelemben
de mindig volt erőm folyógyógyulni
az ember sohasem önmagával marad magára
hanem valami mással a mindenségben
gondoltam kedvenc idézetemre
megalázottnak érzem magam
és szomorú vagyok
mint vasárnap délutánokon
a tárgyak körvonala körül rezgő káprázat
azon morfondírozom
milyen jó lesz
ha majd egyetlen zöld hullámváz lesznek
a temető gyepén.

*

Különös körülmények között
került vékony dokihoz matuska szilveszter levelezésének
egy cipősdoboznyi része
matuska csantavéri lányt vett el bizonyos dér irént
a későbbi dér doktor jóval idősebb nővérét
szilveszter rendszeresen tájékoztatta a családot
hogylétük felől mind budapestről mind bécsből
egyik ilyen egyébként bécsből írt
levélből derül ki hogy felesége tüdőbeteg
(a levelet vékony doki olvasta föl nekem
mert én nehezen olvasom mások kézírását
szilveszter mellesleg csak a tüneteket írta le
igen részletesen ékes magyarsággal
ebből következtetett a doki
matuska szilveszterné tüdőbajban is hunyt el)
történt aztán hogy dér doktor felesége
rákapott a kábítószerre
morfinista lett mint csáth
dérnét a férje halála után
mivel gyermekük nem született
egykori barátném anyja vette gondozásába
cserébe a házáért és a vagyonért
aki foglalkozására nézve ápolónő
az állandó felügyelet
unalmas lehetett merthogy ő is rákapott a morfiúmra
később dérné halála után
vékony doki segített neki a leszokásban
hálapénzt nem fogadott el
de azt mondta hogy ha nincs szüksége dér doktor
orvosi szakkönyveire azt szívesen elvinné
mikor elment hozzá szabadkára a könyvekért
elmenőben a tornácon
mintegy ösztönösen
megemelte egy kissé már megázott cipősdoboz fedelét
ahonnét egy fekete tintával írt levél hullott ki
a doki megnézte az aláírást és a dátumot: szilvi
wien, 1928. március 12-én
rögtön tudta mit talált
a levelet el sem kellett olvasnia
s mint a csantavért érintő dokumentumok szenvedélyes gyűjtője
elkérte azokat is
a nő meg odaadta mondván úgyis kidobta volna
azóta vékony doki
vékony hatalom és dicsőség
azaz lúszló
rendezgeti a leveleket

egyik polcra a másikra
mintha attól rettegne hogy
illetéktelen kezekben
pokolgéppé válik az elrongyolódott cipősdoboz
tartalma.

*

Így emlékszem
arra a lányra, aki a kezembe szeretett bele.
A férfiaknál a kéz a legfontosabb,
mondta mindig. A kecses ujjak, a tenyér hosszúkás vonulata,
a körömök ovális formái, a bütykök hiánya stb.,
mind-mind fontos tényezője annak, hogy tessen neki egy kéz.
Ha ilyeneket mondott, a kezemet simogatta,
és mi tagadás, fölizgatott.
Máskor meg falfirkákon üzentünk egymásnak.
Fölért ez egy szerelmi vallomással.
Rossz emlékezetű kefézésünk egy házibuli alkalmával történt meg.
Hálósákokat vittem a kert végébe, és a krumplici közé heveredtünk.
A nyakát kezdtem el csókolgatni, azt nagyon szerette,
pontosabban nem is igazán szeretett mást.
A csókolózást magam sem kívántam,
mert általában eszembe villant a két első, egymásra nőtt
és romlott foga, amelyeket sehogyan sem volt képes megcsináltatni.
Mintha állandóan egy légpuskagolyó állt volna ki a fogai közül,
úgy nézett ki. Szóval lázasan csókoltam a nyakát,
ám ha lejjebb merészkedtem, megmerevedett.
De nem hagytam annyiban a dolgot:
lába köze szűk volt és száraz,
alig tágult, alig se nedvesedett.
De belégyötörtem a félpuha faszt,
ahogy a költők mondanák.
Kicsit finomabban is bánhatnék vele, mondta.
Nem ment, de nem is nagyon igyekeztem.
Mikor elélveztem, annyit mondott, hogy ő fél.
Én fél vagyok, így mondta. Bambán bámultam rá.
Nem értettem.
Frigid nő állítólag nincs, csak balfasz férfiak.
Így emlékezem.

*

Matuskával való foglalatosságomhoz
nagyban hozzásegített macsek
alias matuska zoltán

(anyácska fejedelem nevének jelentése)
aki a társaságunkban a füstbombák
és különféle petárdák szakértőjének számított
amikor egyik éjjel a templom mögötti parkban
fölrobbant kezében a petárda amelyet a disco 57-ben
akart aktivizálni
megkérdeztem tőle nem rokona-e matuska szilveszternek
(erdei anyácska szabad fordításban)
az meg ki
kérdelte
egy igazi robbantó magyarországon pontosabban biatorbágyon
robbantotta fel a vasúti hidat és csantavéri születésű
mondtam neki
az anyját csodálkozott
és én akkor egy pillanatra elhittam a génelméletet
azaz hogy a vér nem válik vízzé
különös tűz fénylett a szemében miközben
az artézi kútnál lemosta kormos arcát
majd megkérdezem apámat mondta
az apja is kereskedő volt mint szilveszter
és idegbeteg
meprobáman nevű igen erős nyugtatót szedett
macsek sokszor lopott belőle
sörrel és pelinkováccal kellemesen elbódított bennünket
egyszer alig találtam haza
mert azt hittem egy lakótelepen bolyongok
csingágóban
ahol még kétszintes házak is alig vannak
aztán kiderült hogy macsek nagyapja
első unokatestvőére szilveszternek.

*

A varjak csapongva
keringtek a lilás őszi felhők között
sejtettem hogy rossz napom lesz
mintha az ősztarka levelei
egészen befedték volna a lábam
a szerelem akkoriban abból állt nekem
hogy gyorsan kibújni a szoknyából
és mielőbb elfelejteni a történeteket
(bár ritkán hordtam szoknyát)
akkor gondoltam arra
sosem megyek férjhez
elmegyek apácának inkább
amikor az a férfi

nincs jobb szó rá
megdugott
a buli után vettem észre
lekéstem az utolsó buszt
a barátnőm
akinél aludni szoktam
elutazott a rokonaihoz
sejtettem
hogyan lesz a vége
nem is bántam volna
ha legalább egy kicsit kedvesebb
de aztán azt gondoltam
minél gyorsabban legyen vége
láthatóan nem vágyott többre
pedig ha egy kis ész szorult volna belé
nem is értem mért mondtam neki
mért kérdeztem meg tőle
mit csináltál velem
úgy éreztem magam
akár egy sebzett seregély
aki a szemét között a szakács szőrszálait csipegeti
hajnalban osontam el
akár valami besurranó tolvaj
arra gondoltam
már kinn az utcán
miközben egy nyárfa levele
virgoncul arcomba csapódott
ha meghaltam volna
sem lenne másként.

*

A csantavéri korzó
olyan gondolom
mint más falusi korzó a központban
van szemben a templommal
lerombolt régi épületek
neoparasztbarokk és eklektika
helyén a szocializmus modernnek hitt
áruházai üzletei bankjai postája könyvtára trafikjai stb.
ezek előtt korzózott az ifjúság még gyerekkoromban is
megnézték a magasított kecskelábakon álló fémkeretben
a moziképeket milyen film lesz
még volt mozi
aztán ahogy megszűnt a mozi
rövidesen az öreg gulyás aki állítólag egyenesen

new yorkból szerezte be a filmeket
a szabadkai lifka fivérektől tanulta a szakmát
akik a mozi meghonosítói voltak a környéken
és aki
mármint az öreg gulyás
ezerkilencszáznegyvennégyben látta szilvesztert
miután hazaérkezett a váci börtönből
mint azt unokaöccsétől legutóbbi csantavéri
tanulmányutamon megtudtam
de az unokaöcs nem nyomozta ki
hogyan hurcolták el szilvesztert a partizánok
vagy az oroszok
szóval az öreg gulyás nyugdíjba vonulása vagy halála után
nem is tudom de jó régen az biztos
megszűnt a korzózás
az önmutogatásnak
a figyelemfelhívásnak
ez a mondhatni állati
műformája
a le-föl sétálgatás a csantavéri nagy
(tito marsall)
utca központi részén
sokan visszasírják a korzózást
mint fotórudi
aki az újonnan indított csantavéri újságban
egyenesen megrója a csantavéri polgárokat
amiért elmulasztják ezt a tevékenységüket
fotórudi
(dicső farkas, a fényképész)
az igazi neve nem jut most eszembe
pedig együtt színéskedtünk
a képzelt riportban
a popfesztiválban ahogy néhányan neveztük
ezért lehet majd megsértődik
hogyan nem jut eszembe a neve
de a fotórudi jobb
mindenki így ismeri
valamikor pünkösdistá volt
ezért a prófétai hajlama
hogyan megrója honfitársait
bár őt sem igen látom mikor
fiainkkal a rókaluk nevű kocsmá teraszán
üldögelünk és mesélem nekik
hogyan az emeletes házak helyén valamikor
a tűzoltólaktanya állt
toronnyal meg minden

és annak udvarán tanultam meg motorozni
valami kolibri nevű szörnyűségen
műszaki ismeretek órán.

*

Így emlékszem
arra az oromi lányra,
aki egyszer legényszobám vendége volt.
Pontosabban kétszer,
de másodszor csak mint szemlélő vett részt az eseményekben,
de ez másik történet, amiről vagy beszélek máskor, vagy nem;
majd ahogyan úri kedvem diktálja, úgy lesz.
Az oromi lány, nevét elfelejtettem, enyhén nyúlszájú volt,
ha szopott volna, mintha egy nyúllal szeretkezne az ember,
sokszor gondoltam erre később is, ha láttam
vagy nagy ritkán rá gondoltam. De nem szopott,
legalábbis engem nem.
Lekéste a buszt, nem tudott hol aludni,
vagy mi volt a gondja. Én nagylelkűen fölajánlottam
(nem minden hátsó szándék nélkül),
hogy alhat nálam. Szobámban értelemszerűen csak egy ágy volt,
amin meg kellett osztoznunk.
Merev maradt a teste, amikor elkezdtem simogatni,
de nem tolt el magától. Egyre bátrabb és bátrabb lettem,
ahogy azt arrafelé mondják. Csak kigomboltam az ingét
(melltartót nem hordott), és letoltam a nadrágját,
végül rámásztam, de a bugyiját nem engedte lehúzni,
így csak félrehúztam az útból, hogy finoman fejezzem ki magam.
Kezdetben valami „ne ne, nem szabad”-félét nyögdécselt,
de nem törődtem vele, ez is a játék része,
gondoltam, a teste csak a vége felé ernyed el egy picit,
és akkor talán kicsinykét hangosabban is szuszogott.
Végig az járt az eszemben, akár egy élethű gumibaba.
Hosszan és jólesően élveztem el (érdekes mód),
mikor leszálltam róla, annyit mondott, jaj, mit csináltál velem.
Hallgattam. Azt hiszem, vannak országok,
ahol ezt már nemi erőszaknak hívják...
Így emlékezem.

„VAGY HÁT VALAMIKÉPPEN MÉGIS”

Tolnai Ottó két elbeszéléséről

Az alábbiakban Tolnai Ottó két elbeszéléséről szeretnék írni, két olyan novelláról, melyek egymás párdarabjainak tekinthetők. A maga módján mindkettő igazi antológiadarab, meggyőződésem szerint a kortárs modern magyar irodalom, az elmúlt két, két és fél évtized magyar prózájának legkiválóbb szövegei közé tartoznak, s tapasztalataim szerint ehhez képest általában kevés szó esik róluk.

Legyen tehát ezúttal róluk szó.

A *Briliáns* (1987-es a szerzői keltezése, ám a szöveg 1986 őszén már biztosan készen állt) és a *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?* (1992) között számomra a legkézenfekvőbb közösség az, hogy annak idején elsőként mindkettő a *Jelenkor* hasábjain látott napvilágot, mindkettő úgy, hogy igen röviddel, illetve két esztendővel a folyóiratbeli megjelenés után bekerült Tolnai soron következő, reprezentatívnek tekinthető novellaválogatásaiba (az 1987-es, Forum Kiadónál megjelent *Prózák könyvébe*, illetve a Kortárs Kiadó által 1994-ben közreadott *Kékítőgolyóba*; az előbbi ezeken kívül az 1993-as *Jelenkor-antológiában* is olvasható). Ezen a talán nem túlságosan jelentőségteljes filológiai apróságon kívül viszont sok olyan komolyabban tekintetbe veendő tematikai–stilisztikai–megformálásbeli–narratív hasonlóság van a két elbeszélés között, melyek a *Briliáns* és a *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?* párdarab-mivolta mellett érvelnek. Szinte önálló korpuszként jelennek meg Tolnai terjedelmes életművében, elsősorban hasonlóságainak köszönhetően, részben azonban azért is, mert Tolnai többi prózájától sok mindenben eltérnek. Kettőjük közül a *Briliánst* nyugodtan tekinthetjük „főműnek” a kifejezés leíró–monografikus értelmében, ha ugyan lehetséges, hogy ebben az értelemben egy írónak több főműve is legyen (mert más érvek alapján például a *Wilhelm-dalok* is tekinthető Tolnai Ottó főművének, vagy a *Virág utca 3* című önéletrajzi jellegű próza is, vagy a *Vidéki Orfeusz* című 1983-as retrospektív versválogatás – ez volt Tolnai első, magyarországi kiadónál megjelentetett kötete –, ami bizonyítja, hogy az író látszólagos stilisztikai egyneműsége valójában sokoldalúságot, változatosságot és fordulékonytságot, és bizonyosan sokműfajúságot takar, aminek pályája első felében nagy jelentősége volt); ám ha igen, ha beszélhetünk több főműről, akkor a korábbi elbeszélés erős párhuzamaival lényegében ugyanebbe a körbe vonja a később írtat is. Szorosan ide tartozik, hogy véleményem szerint az említett gyűjteményes elbeszéléskötetekben mindkét darabnak központi szerep és jelentőség jutott, laikus és szakszerű olvasatban egyaránt mindkettő kimagaslik közvetlen környezetéből. Említést érdemel, hogy a *Briliáns* a nyolcvanas évek közepén, a magyar prózájának abban az emlékezetes nagy korszakában született, melyről máshonnan sokat tudunk, és sok tekintetben igen szorosan kapcsolódik is e korszak nagy műveihez (például sajátos önreflexiós rendszere vagy szabadság-felfogása révén), ugyanakkor eltérései, különutai is nagyon tanulságosak (például hogy a hallgatás, az elhallgatás, a csend helyett végeredményben programszerűen a beszédet, a kibeszélést, a túlbeszélést választja). A két mű arra mindenestre feltétlenül alkalmat ad, hogy felhívjuk a figyelmet Tolnai Ottó írásművészetének alapvető fontosságú párfogalmaira, spontaneitás és megszervezettség, folyékonyság és intencionáltság az író más munkáiban is messze menően jellemző kapcsolódására.

Emlékeztetőül hadd idézzem fel a két novella rövid szinopszisát. A *Briliáns*nak az ezerkilencszázhatvan-as-hetvenes évek táján vendégmunkásként Németországban dolgozó főhősnője visszaemlékszik az elvégzett munka körülményeire, és miközben megismerjük ennek a tevékenységnek sokszor igen képtelen, elborzasztó vagy ironikusan leírt részleteit, utalásszerűen feltárul egy teljes, hasonlóan képtelen családtörténet, amelynek legfontosabb jellemzője, hogy benne a főhősnő felmenőinek élete-sorsa rendre tragikomikus módon félbemarad vagy váratlan fordulatot vesz a huszadik század történelmi fitorai vagy épenséggel furcsa események következményeképpen. A *Briliáns*ban a német munkatábor mint szimbólum, mint az embertelen és lealjasító munka jelképe a főhős számára ugyanúgy felsejlik, mint ahogy az egyik történet-számban az elbeszélő megidézi nagyszüleinek orosz hadifogságát. Nem ennyire erőteljesen, de utalásszerűen helyenként a *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?* is felvillantja a század történetének egy-egy mozzanatát (a főhősre például az első világháborúban rálő egy orosz katona, és a testében maradt puskaagolyó vándorlása úgyszólván archetipikus összefoglalása egész életének, saját bolyongásának és eredménytelen keresésének), jóllehet, sem ennek az elbeszélésnek, sem a másiknak igazából nem célja a történelem közelebbi ábrázolása. A *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?* beszélője, az élete végén járó öregember elmeséli öt házasságának–párkapcsolatának szintén meglehetősen képtelen és a legtöbb ponton abszurdba hajló történetét.

A két szöveg terjedelme hozzávetőlegesen azonos, mindkettő a klasszikus novella mértékével mérhető: mindkettő meghaladja Tolnai rövid írásainak, az ő kifejezésével, „kis semmiseinek” hosszúságát, és ugyan egyik sem áll kevés karakterből, az elbeszélés tempója, ökonómiaja és arányai miatt mégsem sorolnám őket Tolnai nagylélegzetű prózái, hosszú novellái vagy kisregényei közé. Mindkét darabra jellemző a klasszikus-szabályos kerekesség (az említett gyűjteményekben a *Briliáns* és a *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?* e vonásával is kiemelkedett szertelenebbnek tűnő környezetéből), más-más módon ugyan, de a történet elmesélését, illetve a beszélő helyzetét tekintve mindkettőnek van a hagyományos fogalmak szerint felfogható csattanója, ugyanakkor narratív technikáját illetően mindkét elbeszélés valahol az események közepe táján kezdődik el, mindkettő lezáratlan és némiképp rejtélyes marad, s mindkettő körülbelül ugyanazon a ponton ér véget: a szövegekből egyik helyen sem derül ki, hogy valójában vagy a valóságban végül mi történik a beszélővel, csupán elmúlásuk közvetlen közelébe, önnön egzisztenciájuk legvégére jutnak (a később írt darabban éppen az életerőnek ez a kifáradása-kihunyása az az alap, amire az egész konstrukció ráépül). Mind a két elbeszélés egyes szám első személyű, a múlt, a megtörténteke visszatekintő monológ, mindkét monológ tárgya egy-egy élettörténet, s mindkét beszélő körülbelüli életkora, a világgal való viszonya, szociológiai helyzete is hasonló: a *Briliáns* vendégmunkásnője a *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?* öregemberéhez hasonlóan egzisztenciális értelemben szélsőséges helyzetben, magányosan, a lepusztultság és az elmúlás közelében, az értelmes emberi élet szélén van. Életük menete hiábavaló társkeresésként, állandóan ismétlődő helyzetekkel és kudarcokkal könnyűszerrel leírható. Feltűnő az is, hogy mindkettejük szexuális kiszolgáltatottsága, illetve ennek a szexuális kiszolgáltatottságnak az emléke az elmondás során időnként különösen erőteljes hangsúlyt kap. A *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?*-ban ez a hangsúly itt-ott a nyelvhasználat élességében, egyértelműségében, a dolgok néven nevezésében is megmutatkozik – a *Briliáns* e tekintetben szemérmesebb és finomabb talán, a szexus, az erotika azonban ott is olyan elem, amit egyáltalán nem lehet megkerülni. Mindkét novellára jellemző a kihagyásos elbeszélésmód és technika, ám az ellipszist a két szöveg másképpen alkalmazza: a *Briliáns*ban ez közvetlenebb nyelvi-retorikai alakzat, a szöveg legszembetűnőbb formai vonását megteremtő eszköz, a *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?*-ban a kihagyás inkább átfogóbb gondolatritmusként érthető, a beszéd túlsordulásait és feltorlódásait szükségszerűen kell ellensúlyoznia az elmondhatatlanság felismerésének („Az életemről nem lehet simán, folyamatosan mesélni” – mondja egy helyen a beszélő). Az

olvasás során mindenesetre mindkét elbeszélésről kiderül, hogy egyikük sem szimpla, egyetlen kulcsra járó képlet, a fentiekből látható, hogy a felszíni alaptörténet mögött mindkettőben rejlik valamilyen átfogóbb nézőpont, a történetnek és az epikumnak egy szélesebb értelmezése, ahonnan ugyanaz az anyag sokkal többnek látszik. E tekintetben, a két elbeszélést egymás mellé állítva, a kihagyásosság–elliptikusság–rejtélyesség eszközt is szem előtt tartva, a *Briliáns* abban különbözik párdarabjától, hogy itt mintha az egy sokasodna meg: a felszín – a németországi vendégmunka képtelenségeinek a megjelenítése – mögül, ahogy említettem, lassanként kibomlanak a szülők és a nagyszülők apró utalásokkal érzékeltetett, a főszereplőével egyenrangú történetei. A *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?*, ha úgy tesszük, ezzel éppen ellentétes utat jár be, hiszen ott a sok apró elemből lesz egyetlenegy: a sok kis szerteágazó történet-darabból, töredékből, rövid részletből áll össze a szereplő hányattatásainak, egy emberi élet kilátástalanságának rajza.

Mindezek a vonások messzemenően reprezentálják a prózaíró Tolnait, hiszen sok minden erőteljesen kapcsolja a novellákat Tolnai egyéb írásaihoz. Ilyen a *Briliáns*ban benne lévő „Gastarbeiter”-tematika például, mely életforma alighanem elválaszthatatlan volt a hatvanas–hetvenes évek Jugoszláviájának mindennapjaitól; ez a téma jellegadó módon kap helyet a *Prózák könyvében*, ahol maga a *Briliáns* is a *Gastarbeiter Story* című ciklusba került (a másik két ott szereplő írással azonban kizárólag tematikus rokonságban áll). Jellemző egyébként, hogy korszakonként mindig megtalálható egy vagy több motívum, esetenként motívumháló Tolnai pályáján („gipsz”, „liszt”, „fehér”, „rózsaszín”, „azúr”, „hattyú”, „flamingó”, „lepke”, „homokvár”, „tó”, „vértó”, „Csáth”, „Kosztolányi” stb.), mely legtöbbször igen feltűnő módon különböző műnemű–műfajú művek összetartozó csoportját generálja, hogy aztán, átmenetileg vagy véglegesen odahagyva, az író később visszatérjen hozzá vagy újakra akadjon – úgy tűnik, a „Gastarbeiter”-ség ezeknek a motívumoknak az egyike volt a nyolcvanas évek közepe táján. Tolnai Ottó írásai között továbbá igen sok olyat találunk, melyeknek tárgya egy-egy képzőművész, egy-egy műalkotás vagy éppen valamilyen művészeti jelenség – ez a típusú figyelem lényegében a kezdetek óta alapul szolgál a szépirodalom Tolnai tevékenységéhez, és hol áttételesebben, hol közvetlenebbül hat írói munkájára. Ennek fényében külön is figyelmet érdemel az a szövegből egyébként ki nem derülő, alkotáslélektaninak nevezhető tény, hogy a *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?*-at kiváltó motívum egy műalkotás, Camille Claudel kis grafikája lehetett, mely a végső megjelenéskor, az említett *Kékítőgolyó* című novelláskötetben ugyan nem kapott helyet, ám az eredeti megjelenés helyén, a *Jelenkor* 1992. októberi számának 784. oldalán, a szöveg legvégén azonban látható (a szerző kérése volt, hogy a novella a folyóiratban ebben a formában jelenjen meg), s egy egymásnak háttal, négykézláb álló, hátfelével érintkező emberpárt ábrázol. Mindkét novella bőven felidézi Tolnai más írásainak külső keretét, az író sajátos világát, a vajdasági falusi környezetet, ahol a város vagy a nagyváros szinte utópikusan vagy a negatív utópiára jellemzően képtelen, idegen és absztrakt helyé válik a szereplők számára, s mindkét novella főhőse olyan félnótás-szerű, közvetlen környezetéből is kirívó, onnan kitaszított vagy ott be nem fogadott kisember, akiknek otthona, valóságos élettere a falu, s akikhez hasonló figurákat más Tolnai-írásokból jól ismerünk. A *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?*-ban ez a jellegzetes panoptikum többször név szerint is előbukkan (Kosztolányi doktor, Vak Vigh Tibike stb.).

Mindkét novellában jelen van a folyékonyságnak és a spontaneitásnak egy olyan foka, amely alapeleme Tolnai Ottó irodalmi munkájának, és amely egyrészt alighanem a már említett anyaggazdagságból következik, másrészt a beszédszerűségből: elég talán utalni itt a *Wilhelm-dalokra* vagy az utóbbi időkben folyamatosan írt és alkalmi szerűen publikált szabadvers-ciklusára, mely Pilinszkyt állítja virtuális középpontjába, de folyékonyság és spontaneitás jellemzi szűkebben vett önéletrajzi tárgyú szövegeit vagy említett nagy számú képzőművészeti érdeklődésű írását (mi több, nem elsődlegesen szépirodalmi jellegű meg-

nyilatkozásait, nyomtatásban olvasható beszélgetéseit, rádióban hallgatható interjúit, élő-beszéden alapuló rádiós jegyzeteit is). Az olvasónak első nekifutásra könnyen támadhat az az érzése, hogy Tolnai szövegeiben az esetlegességek és az asszociatív elemeknek általában nagyobb szerepe van az átlagosnál, amit megerősít, hogy ezek a szövegek a kezdetek óta mindenkor formátlanabbak és szabálykerülőbbek az éppen fennálló normáknál (1969-ben közreadott *Rovarház* című „kísérleti regénye” a normaszegésnek bizonyos értelemben a modern magyar irodalomban a mai napig meg nem haladott foglalatja). A *Briliáns* és a *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?* esetében a monológ-forma és a monológokat megalkotó apró kis történetek látszólagos rendszertelensége és áradása, a bennük is jelenlévő, az átlagosnál intenzívebb és érzékletesebb beszédszerűség miatt ez az asszociációra-alapozottság talán még inkább szembetűnő. Ide tartozik, hogy a *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?* tipográfiaiilag tördeletlen, az olvasó menet közbeni orientációját kiemelésekkel nem segítő, egybefüggő szöveg, s a *Briliáns*nak is van egy bizonyos típusú, az olvasó rekonstruáló kedvének nagy teret engedő tagolatlansága: különböző alkotóelemei az írói szándék szerint nivelláltak, nincsen kézenfekvő alá-fölérendeltségi viszony aközött, ami a beszélővel történik meg, s aközött, ami hozzátartozóival, amihez hozzájárulnak a kisebb és nagyobb ugrások a cselekmény átfogta különböző idősíkok között.

A folyékonysággal és a spontaneitással szemközt azt látjuk, hogy a közvetlen felszín alatt mindkét elbeszélés a végsőkig megszerkesztett és tudatosan végigvezetett, minden pontján uralt, igazi modern kompozíció. Mindkét darabban az emlékezés, a végigmondás és a leírás egyidejűsége az alapja a megalkotott szerkezetnek, végső soron pedig az, hogy az idő linearitása kikerülhetetlen, és ennek a realitásnak valamilyen formában artikulálódnia kell a történet elmondásában is. A szövegek retorizáltsága, az elkalandozások, a kitérők, a kiszólások mind-mind ezt az artikulációt segítik elő vagy arra világítanak rá, néhol nagyon szembetűnő pontossággal, egzakttsággal és teltséggel. A *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?*-ban maga az emlékezés folyamata is érzékeltetve van, a szöveg különböző helyein lépten-nyomon kiderül, hogy a beszélő elmeséli valakinek a vele megtörténtekeket, valakinek, aki végighallgatja őt – ezek a megszólító szöveghelyek az elbeszélés vége felé megszorodnak, s legvégül a beszélő köszönetet mond hallgatójának, hogy történetét (döccenőkkel, megállásokkal, újrakezdésekkel: „Illetve hát nem. Vagy hát valamiképpen mégis.”) végigmondhatta, hogy az elbeszélés nehézségei ellenére végre talált valakit, aki először végighallgatta őt és élete fontosnak tartott eseményeit; de az olvasónak nem véletlenül támad az az érzése, hogy a *Briliáns* főhőse is beszél valakihez, mondja a magáét valakinek. A *Briliáns*-ban is és a *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?*-ban is a rövid kijelentő tömondatok dominálnak, ám fontos különbség, hogy az utóbbiban a rövid mondatok elsősorban a beszélő helyzetének leírására, e helyzet realitásának-valóságosságának megérzékítésére szolgálnak (ahogy a beszélő kifárad és közeledik mondandójának végéhez, megsokasodnak és eluralkodnak a rövidebb mondatok, és ez egyúttal élete végét, az élete folyásának felhajtóerejét jelentő szexuális teljesítőképesség elmúlását is jelenti), az előbbiben viszont a szöveg rejtélyességének és titokzatos nyitottságának, a rá- és felismerésre alapozott motívumrendnek a hordozóelemei. A két elbeszélés összetéveszthetetlenül egyedi nyelvhasználat, a szövegükben előforduló meglepő szavak, furcsa megnevezések, önálló szóalkotások, ezek konzekvens ismétlődései és belső rímei, a rendhagyó tárgyi világ, a már említett különös emberi panoptikum felvezetése, az emberi sors iránti kitüntetett fogékonyság is logikus, végiggondolt, megalkotott és uralt rendről árulkodnak – ezek kötik és rögzítik ezeket a szövegeket, és szükségszerűen ellenpontozzák azok természetes folyékonyságát és áttetsző spontaneitását, az írói alkat működését. Szükségszerűen – hiszen a nagy művek, noha tényleges alkímiájukat igazából sohasem tudjuk kiismerni, valójában mindig valahogy így, „valamiképpen mégis” így, formátlanság és szabály, rendszertelenség és rend, káosz és elrendezés összjátékából kerekednek ki.

A NAGY KONSTELLÁCIÓ

„Dagály
fésüli össze,
köréd,
algáidat.

Gátak közé szorítva
burjánzik, amid maradt.

Fehér homlokszilánk
megy át a határon érted.”
(Paul Celan: *Dagály*)*

„...a csontgolyók állásából, akár az égitestekéből, általánosabb összefüggések is kiolvashatók.”
(Tolnai Ottó: *Rothadt márvány. Jugoplasztika*)

Tolnai Ottó az egyik legkönnyebben olvasható írónk, szövegei a szó szoros értelmében maguktól értetődőek, maguk igazítanak el saját intenciójuk és keletkezésük felől; és egyúttal az egyik legnehezebb szerző is, művei egész különleges módon döntenek romba irodalomelméleti kategóriáinkat és olvasói elvárásainkat. Ráadásul Tolnai önmagának a legjobb, mi több, kritikus olvasója. Saját műveihez fűzött (fiktív) kritikai megjegyzéseinek példája *A gyönggyel töltött browningból*: „fiatalkorában írt már egy hasonló témájú kisregényt / látszott rajta, hogy nem őslakó / csak azt egy kicsit elbonyolította”,¹ vagy a *Polgár Baba és a függőleges fakír* című félig fiktív naplóból: „Igen, mestereim az irodalomban, Koncz és Danilo Kiš is mindig óvtak a játéktól, számtalanszor jelezték, mennyire csodálják az én fluiditásomat, líraiságomat, diszperzív, többivarú esszéizmusomat, jóllehet csak később, már keserves haláluk után érttettem meg, dicséretükben valójában kemény bírálókat rejlett...”² Vagyis szemben áll azzal az irodalmi mítosszal, hogy a művész nem képes vagy nem illetékes saját művének megítélésére, persze ugyanígy azzal is, mely szerint senki más nem értheti meg őt, csak ő maga. *Valami* című versében Danyi Magdolna egy majdnem átlátszó radírról szóló képeslapját idézi, mint visszajelzést, hogy „némileg tényleg sikerült megváltoztatnod az emberek szemléletét”,³ vagy egyik cikkében⁴ beszámol arról, hogy ismerősei láttak Pesten egy műholdas felvételt a palicsi tóvidékről. „És azonnal rám gondoltak. ...Azért, mert – képzeljem el –, a tavak onnan, fentről: isteni kékek. Akárha maga írta volna. Akárha én? ...Igen, onnan fentről: olyan kékek.”

E szokatlan mértékű és rétegzettségű, szinte permanens önmegfigyelés és önreflexivitás következtében a Tolnai-művek kijelentéseinek státusza felől sohasem lehetünk egészen bizonyosak, nem lehet megállapítani, hol húzódik a határ képzelet és valóság között. Ahogy Thomka Beáta is megállapította a *Kékitőgolyó* című prózakötet kapcsán: „Ebben a rendhagyó

* Lator László fordítása

¹ Tolnai Ottó: *Versék könyve*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1992. 168. o.

² *Élet és Irodalom*, 2000. január 7. 20. o.

³ *Versék könyve*, 32. o.

⁴ Tolnai Ottó: „Palics és környéke. (Vezércikk helyett)”, in: *Palics és környéke*, 1998. október 2. 21. o.

világteremtésben áttekinthetetlen fonadékot alkot empíria és imagináció, léttörténés és látomásos fantázia.”⁵ Tolnainál a naplóírás és a regényírás közben hangsúlyozottan ugyanaz a tudat működik, nincs hierarchia vagy fontossági sorrend a megfigyelés, a valós eseményekre történő visszaemlékezés és a képzelet tudati működése között, mindegyik folyamat egyenrangú összetevője a gondolkodás munkájaként fölfogott alkotásnak. És természetesen ezen komponensekkel egyenrangú az alkotásban az olvasás és a más művészetekkel, különösen a festészettel való foglalatosság is. Csáth vagy Pilinszky művei éppúgy reális, munkába vehető (játékba vonható) tárgyak Tolnai számára, mint Bojan Bem képei vagy Mušić opusai. Úgy tűnik, nincs is lényeges különbség a közvetlenül szerzett és a közvetített tapasztalat között. A természeti képződmények és emberi kéz alkotta tárgyak egyéni megfigyelése, szemlélése és a róluk szóló különböző tudományos, filozófiai vagy művészeti ismeretek, információk összefonódnak, sajátos új univerzummá ötvöződnek a művekben. Mindez pedig olyan gondolkodói alapállásra utal, amely nem ismeri el a világnak szubjektív és objektív dimenziókra történő felosztását, szétszakítását, vagyis a descartes-i dualizmust. A művészet számára az idealizmus is és a materializmus is egyformán téves alternatíva.

Tolnai persze nem számolja föl a fikciót, hanem radikálisan kitágítja a határait, próbára teszi lehetőségeit. A nem-fiktív elemek (önéletrajzi momentumok, citátumok, napi hírek, kommentárok, tervek, anekdoták stb.) beépítésével rendszeresen megtöri a fikció kényelmes, magától értetődő egyöntetűségét. Nemcsak az ünnepélyesen zárt szerkezetet, a kész művet látjuk, hanem a munkafázisokat, a nyersanyagokat, a dilemmákat is, legalábbis ezeknek egy részét. E komponálási mód révén (ugyanazon szövegben ötvözni a művet és formálódásának történetét) az olvasó állandóan szembesül a költői megnyilatkozás (elméleti, metafizikai) megkérdőjelezésével, illetve azokkal az erőfeszítésekkel, melyek a megszólalás alapjainak megteremtését kísérik. A mű, a ház láthatóan homokra épül (Homokvár), vagy Emerson Montaigne-esszéjének metaforájával kifejezve a tengerre: „az ember formájához alkalmazkodónak kell lennie hajlékunknak, mint ahogy a kagyló a tengerre épült ház mintáját szorgalmazta.”⁶ A talaj a ház alatt nemcsak mozgékony és bizonytalan, hanem adott esetben romos, terméketlen: „e szörnyű vakvágányon fektettem le / lapu meg puffadt disznódögök alá / az azúr expressz csillogó sínparját”.⁷ Műnek és alkotójának egyaránt hasonlatossá kell lennie Rilke tiszta üvegéhez, „mely cseng, bár maga összetörött”.

Ricoeur szerint „Hogy lehetséges olvasás, az azért van, mert a szöveg nem zárul önmagára, hanem más dologra nyit”.⁸ E megállapítást parafrázálva azt mondhatjuk, hogy ha lehetséges művészet, az azért van, mert az univerzum nem zárul önmagába, hanem más dologra nyit. A ricoeuri elméletben egy szöveg megértése valamely alany önértelmezésével tetőződik be, a szöveg megértése nem a szöveg vége, hanem „annak az alanynak az énhez (a soi) való viszonyát közvetíti, aki a spontán gondolkodás rövidzárlatában nem találja élete értelmét.” A reflexív hermeneutikában „az én és az értelem felépítése egyívásúak”.⁹ A kérdés, hogy miként lehetséges a művészet, immár úgy hangzik: mit ért meg az, aki létrehozza a szöveget a nem-spontán gondolkodásban.

A *Szerzetes és a Gyerek. Utószó a KÉKITÓGOLYÓHOZ* című esszében (?) az elbeszélő elmeséli, hogyan vásárolta meg egy emigráns festő, Nikola Petković opuszát, melyből váratlanul előkerült egy kis kép, s ennek ihletésére született meg a kötet címe: „Gondoltam,

⁵ Tolnai Ottó: *Kékitőgolyó. Új prózák könyve*, Kortárs Kiadó–Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1994. (fülszöveg)

⁶ Ralph Waldo Emerson: *Esszék. Az emberiség képviselői. Angolok*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 49. o.

⁷ Tolnai Ottó: „A potya selyemgyár”, in: *Versek könyve*, 27. o.

⁸ Paul Ricoeur: „Mi a szöveg?”, Jeney Éva (ford.), in: uő.: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Szegedy-Maszák Mihály (szerk.), Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 25. o.

⁹ P. Ricoeur: id. kiad., 27. o.

majd a Szerzetes, mert máris így kezdtem hívni magamban Nikola Petkovićot (máris ijesztoően azonosulva vele...)”.¹⁰ Az elbeszélés szerint a szöveg alanya már azelőtt azonosul a festővel, hogy képeit tüzetesen áttanulmányozta volna, így amikor a kép előkerül, a felismerés, a ráismerés szinte sorsszerűnek hat. A saját arcképét pillantja meg, „a Gyerek a fényes tábornoki sapkával a fején” az ő alteregójává válik, művész-szimbólummá, s a továbbiakban az elbeszélés már ennek az alteregónak imaginárius történetébe vált át. A könyv címének megtalálásáról szóló nem-fiktív elbeszélést, esszét szinte észrevétlenül lendíti át szerzője a mesébe. Kiderül, hogy a Gyerek valójában vak, üvegszeme van: „Mert azt senki sem állítja, a szülők sem, hogy a Gyerekek nem üveg, nem ibolyaüveg (vagy íbisztójásszín?) szeme van. Csak ezek a szemek, szemben más üvegszemekkel, nem vakok. Éppen az, hogy túlságosan is élők. Életveszélyesen: látók.” A kép megértésének folyamata maga is műalkotást eredményez, egy történetet, melynek magja, hogy „én vagyok a képen”. Ez az önmegértés egyúttal egzisztenciális esemény is: *ijesztő* azonosulásról, *életveszélyes* látásról van szó. Egy korábbi konstellációban az üvegszemű művész motívuma a kulisszatologató legényke (szintén önarckép) gondolatvilágában bukkan elő: „Mi a tragédia, Léda néni, kérdeztem. Az kisfiam, simogatta meg az arcomat vazelinos tenyerével, amikor a főhős saját kezével vájja ki a szemét. Akkor nálunk sosem fognak tragédiát játszani, morfondíroztam, ki az a hülye, aki kilökné a saját szemgolyóit (kivéve persze, ha nem üvegszemű az illető).”¹¹ A szimbolikus vakság történetei mellett a látás elvesztése mint közeli, valós lehetőség is többször megjelenik, mint például a *Polgár Baba és a függőleges fakír* vak műtész-motívumában.

A költőt Nietzsche hasonlította ahhoz a mesebeli szörnyhöz, aki „megfordíthatja a szemét, és önmagát nézheti”, aki „egyszerre szubjektum és objektum, egy személyben költő, színész és néző”.¹² A Tolnai-írások rendre végrehajtják ezt a fordulatot, a szem megfordítását. Ezért is írhatja a *Polgár Babában* félbemaradt vállalkozása vagyis állandó játéka, az *Új Tolnai Lexikon* kapcsán, hogy „Valójában egyfajta identitászavarról volt szó. Egy napon többé már nem tudtam eldönteni: én vagyok a *TOLNAI*ban, vagy a *TOLNAI van énbennem*.”¹³ Az „Én írom a művet, vagy a mű ír engem?” kérdést úgy is át lehet fogalmazni optikai metaforákkal, hogy én nézem-e a világot s benne önmagam, vagy általam nézi magát a világ. Az első esetben, tehát ha az alkotó elme a magasabb rendű, a vezérlő entitás, akkor abból az következik, hogy nincs kitüntetett helyem: a világot bárki nézheti, bárki filozofálhat rajta, a Tolnai egy név, egy megközelítés, egy változat a sok közül. Ha viszont a mű határoz meg engem, akkor léteznie kell valamilyen tervnek, melynek végrehajtására rendeltettem, s amelyet ennél fogva csak én tudok megvalósítani. Ebben az esetben a Tolnai ennek a tervnek a (fedő)neve, s akkor kitüntetett helye van, különleges médium, kiválasztott, áldott és átkozott egyszerre, mivel a kiválasztottak sohasem lehetnek teljesen biztosak afelől, ami vagy aki kiválasztotta őket. Valószínűleg erre a dilemmára megy vissza, hogy Tolnai művész-alteregói állandóan két végpont között hintáznak, ingáznak: a válasz jeleit keresik, lehetséges jeleit teremtik: „én / az ilyesmitől rákosodtam el / a semmiségekből mint elhagyott / kereszthuzatos egerlyukakból lesni / morzsák morzsájával csalogatni elő / [(az istent)]”.¹⁴

Innen eredeztethető továbbá a művész-alteregóknak a kicsinyítése, esendőségük, kiszolgáltatottságuk hangsúlyozása (Wilhelm, a félnótás falubolondja, aki viszont éppen ezért sohasem lehet udvari költő), és – ellenkezőleg – nagyítása: „...a dánokat próbáltam

¹⁰ Tolnai Ottó: *Kékitőgolyó*, 389. o.

¹¹ Tolnai Ottó: „Ó! avagy Éva háttere”, in: *Kékitőgolyó*, 347. o.

¹² Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus*, Kertész Imre (ford.), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. 54. o.

¹³ *ÉS*, 1999. december 22. 17. o.

¹⁴ Tolnai Ottó: „Vérző raszter”, in: *Versek könyve*, 47. o.

megtanítani / koppenhágát nézni”,¹⁵ vagy „...az elmúlt két évtizedben én szépen bevezettem őt, mint ahogyan Királynőt vezetnek be a bálterembe, be az egyetemes magyar irodalomba, ha nem egyenesen a világirodalomba mint olyanba.” (Ó! *avagy Éva háttére*)

S e paradox kérdés következménye minden bizonnyal a sokat emlegetett műfaji változatosság is, az állandó hintamozgás fikció és valóság között. Az egyik változat (én vagyok a műben) alapformájának az esszé tekinthető, személyben kifejezve Montaigne, a másodikként (a mű van bennem) a dal, személyben kifejezve Orfeusz. Az esszé esetében, mint azt *The Observing Self*¹⁶ című monográfiájában Graham Good írja, egy nyitott személyiség áll szemben egy nyitott realitással. Az esszében az esszéista személyisége „univerzális partikularitásként” jelenik meg, a mindenkori aktuális létező példájaként tapasztalatainak nem rendszerezett „teljességével” áll előtűnk. Adorno szerint¹⁷ pedig az esszében egyfajta szellemi erőter jön létre a diszkrét elemek konstellációja révén. Ez a konstelláció azonban nem önkényes, hanem az esszé tárgyából fejlődik, és egyensúlyra jut benne a tárgyra bevándorolt elmélet és a tárgyról szerezhető tapasztalat. Az esszé Adorno szerint nem teremtés, nem művészet, hanem kritika, amely leleplezi a magukat objektívnek mutató igazságok szubjektív berendezkedését. Míg az orfikus hagyomány a létről való tudás közvetítésének hagyománya, a közvetítés, mely maga is teljes világot hoz létre, az esszé épp e teremtő közvetítés kritikája, az erre adott reflexió. Good és Adorno egyaránt az emberit és az aktuálisat hangsúlyozza az esszé esetében, szemben az abszolúttal és az absztrakttal. A diszkrét pontok között létesíthető összefüggések sokféleségét, szabadságát az egyszer s mindenkorra rögzített vonalakkal szemben. A XX. század művészetében ez a két génusz gyakran együtt áll, (különösen szembetűnő ez a regény és az esszé esetében, melynek genetikai hasonlóságát – Goodon kívül is – a legkülönbözőbb aspektusokból többen kimutatták már), ám kevés esetben tapasztalhatjuk a kétfajta szellemi irányultság oly mesteri összehangolását, ugyanazon művön belül finoman kimunkált (csipkézett) konstellációját, avagy ellenkezőleg: kölcsönös kioltódásukat egy (azúr felszabadulásával járó) pozitív robbanásban, mint éppen Tolnai esetében. Annál is feltűnőbb Tolnai alkotásmódja, mert a magyar irodalomban manapság többnyire aggályosan megkülönböztetjük és elválasztjuk egymástól a szépírói (fiktív) műveket – A Műveket – minden más írói vagy interpretátori megnyilatkozástól (esszé, publicisztika, kritika, tárcsa, tudományos értekezés stb.). Tolnai viszont nem él a diskurzusok ilyesfajta megkülönböztetésével sem a saját művei, sem másokéi esetében.

Sőt Tolnainak imagináció és reflexió analóg pályáin túl éppen egymással szembefeszülő aspektusaira van szüksége, éppen a szellemi műveletek drámai ütköztetésére, a közhöz csapódó hullám erejére. Nem dönti el a kérdést, hogy „én írom-e a művet, vagy a mű ír engem?”, de nem azért, mert megválaszolhatatlan, hanem azért, mert valójában téves problémafelvetés – „az én és az értelem egyívásúak”. Mindinkább úgy látszik, hogy az ilyen kérdések is a játék részét képezik nála, hasonló dualisztikus problémákkal elindítja olvasóját a gondolkodás megszokott sínein, aztán észrevétlenül átállítja a váltókat. Szimulálja a fiktív kijelentéseket is, és a közvetlen megnyilatkozást is. Egy szövegen belül, sőt egy bekezdésen belül is akár több, a fikció avagy a reflexió különböző szintjén álló mesélő, fiktív író, és e fiktív szerzők által „teremtett” regényhős is fölbukkan, és úgy beszélgetnek egymással, mint ha mindannyian a valóságnak ugyanahhoz a dimenziójához tartoznának. A beszélőnek ez a megsokszorozódása a műben az „én rendszeres illanékonyásával” függ össze, melyet Gilbert Ryle oly szemléletesen érzékeltet *A szellem fogalma* című könyvében: „Amikor valamilyen elméleti vagy gyakorlati módon magunkkal foglalkozunk, akkor egy magasabb rendű tettet hajtunk végre éppúgy, mint amikor valaki mással foglalkozunk. Amikor pél-

¹⁵ Tolnai Ottó: „Mi volt kérdés a legszebb Dániában” in: *Versek könyve*, 112. o.

¹⁶ Graham Good: *The Observing Self*, London, 1988.

¹⁷ Theodor W. Adorno: „Az esszé mint forma”, Hegyessy Mária (ford.), in: uő.: *A művészet és a művészetek*, Zoltai Dénes (szerk.), Helikon Kiadó, Budapest, 1998.

dául megpróbáljuk leírni, hogy mit csináltunk vagy éppen mit csinálunk, akkor egy olyan lépéshez fűzünk kommentárt, amely ön maga (...) nem kommentálás. (...) Egy magasabb rendű cselekedet nem lehet az a cselekedet, amellyel kapcsolatban végrehajtják. Ennélfogva a tevékenységemhez fűzött kommentárom egy tevékenységről, nevezetesen önmagáról mindig és szükségképpen hallgat, és ez a tevékenység csak egy másik kommentár célpontja lehet. Az öngúny, az önkomentálás és az önkorholás logikailag van arra kárhoztatva, hogy örökké az utolsó előtti legyen. (...) Még ha a személy sajátos spekulatív célokból az adott pillanatban éppen az »én problémájá«-ra összpontosít is, akkor sem sikerül, és jól tudja, hogy nem sikerül elkapnia többet, mint az üldözőbe vett dolog frakkjának lebbenő szárnyát. Zsákmánya maga a vadász.”¹⁸

Az elbeszélő-alteregők szóródása a műben tehát egyre magasabb szintű kommentárokat tesz lehetővé, azaz egy történet-csírából (rizómából) elvileg végtelen számú narratív réteg vagy reflexív héj növeszthető. A prózák szerkesztéselvének analógiáját találhatjuk a hosszúversekben, vagyis – Thomka Beáta pontos terminusával – esszéversekben is. Tolnai, tehát a szerző neve, illetve alteregóinak nevei (T. Orbán, a Gyerek, Palicsi P. Howard stb.) maga is motívum, metafora, természeténél fogva plurális képződmény, változásra és változékonyságra képes, attól függően, milyen kontextusba kerül, milyen konstelláció elemeként jelenik meg. Minden név őrzi saját történetét, etimológiáját, polivalens, és jelentésének maximalizálására törekszik: mint a rizóma, kifejlészthet magából, vagy mint a homokszem köré a gyöngy, kifejlészthető köréje egy teljes mű, sőt egy egész irodalom.

Ugyanakkor azonban a prózák és versek bonyolult tükörrétegeik, „fluiditásuk”, „többivarú esszéizmusuk” ellenére is, pontosabban éppen e sajátosságuk következtében rendkívül szilárdak. Kettős természetűek, mint a folyadékkristályok, melyek molekulái, bár relatíve könnyen elmozdulnak, a szilárd anyagéhoz hasonló elrendezettséget mutatnak. E fizikai hasonlat összefüggésében szinte törvényszerű, hogy a folyékony prózák Tolnainál gyakran rövid, töredékszerű versekké „fagynak”, költői kategóriáit pedig esszévé, esszéisztikus elbeszéléssé oldja.

Tolnai művei egyre magasabb szinteken ismételik önmagukat, s ebben a folyton megújuló önértelmezésben a nevezetes mallarméi–nietzschei kockadobásra ismerhetünk, melyet Deleuze elemez nagy Nietzsche-kommentárjában. (Deleuze rizóma-elmélete miatt is fontos szerepet játszik Tolnai gondolkodásában.) A kockadobást, a gondolkodás művészetének mint örök visszatérésnek Mallarménál és Nietzschénél analóg szimbólumrendszerét Deleuze négy lépésben mutatja be. Az elsőben a kockadobás a gondolkodással azonos. „Az elvetett kockák olyanok, mint a tenger és a tajték (vagy ahogy Nietzsche mondaná: mint a föld és a tűz). A visszahulló kockák létrehoznak egy konstellációt, melynek pontjaiból alakul ki a »csillagszám«. A kockadobás táblája tehát kettős, a véletlen tengere és a szükségszerűség égboltja, éjféldél.” A második lépésben megértjük, hogy csak a gyermek elég tiszta ahhoz, hogy játszani tudjon. (E stádium metaforakészlete rímelt *A Szerzetes és a Gyerek* című novella befejezésével, ahol a Gyerek „már kissé a föld fölött, elindul a tollraktárak felé.” Deleuze Mallarmét idézi: „Egy »gyermek-árny«, toll vagy szárny tapad a felnőtt kalapjára, »picinyke sötét termet, amint sziréni csavardásban áll«.”) A harmadik lépés annak belátása, hogy a kockák elvetésének aktusa tragikus kísérlet: ésszerűtlen és irracionális. A negyedik lépés a kockadobás eredményének összekapcsolása a műalkotással, a létezés esztétikai igazolásával: „A számkonstelláció lenne vagy lehetne egyszerre a könyv, a műalkotás és a világ befejezése és igazolása. (...) Márpedig a végzettszerű csillagszám újra lehetővé teszi a kockadobást, olyannyira, hogy a könyv egyszerre egyetlen és változékony. Értelmek és értelmezések sokféleségét Mallarmé határozottan állítja; de ez egy másik állítással áll megfelelésben; a könyvnek vagy

¹⁸ Gilbert Ryle: *A szellem fogalma*, Altrichter Ferenc (szerk.), Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 241., 244. o.

szövegnek az egységével, amely »megvesztegethetetlen, mint a törvény«. A könyv a ciklus és a változásban jelenlévő törvény.”¹⁹

Tolnai csillagszáma, legutóbb megjelent nagy esszéverse, visszavonás-költevénye címben jelenik meg: π : (pilinszky az IN MEMORIAM CELAN-t készül meg-nemírni).²⁰ Ez a vers enciklopédikusan megismétli, visszavetíti s egyben eltörli, fölfüggeszti, idézőjelbe teszi, a csönd ítélőszéke elé állítja művészetének eddigi folyamatait, következtetéseit. A mű szövegében nemcsak a címben megidézett két költő, Pilinszky és Celan költészetének egyes motívumai szóródnak, keverednek Tolnai saját motívumaival, költői kategóriáival, hanem a költők sorstörténetei is beleszövődnek a versbeli (egyik) alteregó Palicsi P. Howard történetébe, a róla szóló mesébe. De Tolnai ennél is továbbmegy a reflexivitás bonyolult tükörijátékában: a szövegben hosszabb szó szerinti idézetek szerepelnek irodalomtudományi munkákból, kritikákból, valamint utalások történnek megírt, de meg nem jelentetett (visszavont), valamint tervezett, de meg nem írt művekre is. A megidézett költők, festők, zeneszerzők, írók, filozófusok (valós és lehetséges) művei és sorsmotívumai rendre egymásra vetülnek, egymásra másolódnak. S e nagy konstelláció, önmagába csavarodó szöveglabirintus állandó eleme, konstansa a π : a π mint alliteráció a költők és alakmások neveiben, a π mint vita tárgya egy lágerből előkerült matematikakönyv kapcsán, a π mint sokszoros jelentésű költői kategória.

A π (3.1415926535...), mint tudjuk, a kör területének és átlójának hányadosa, valós, irracionális szám, a tízes számrendszerben leírt alakja nem véges és nem periodikus. A vers maga is végtelen törtet imitál, töredékekből szerveződő végtelen monológot, mely magába olvasztja a művészetben, a művészetről és a művészettel folytatott párbeszéd sokféle lehetséges formáját, egészen az utolsó előtti, az örök utolsó előtti pillanatig, amikor a nyakon megszorul a hurok. A művészet végtelen beszédének – „belebeszélhetek mindenbe / bele a mindenségbe / bele ahogy a homorú kagylóba beszél a sós víz / beszél bele végtelen”²¹ – az Abszolúttal folytatott küzdelmének körét, és az elnémulás körét, a pusztá létezésért, lélegzetvételért folytatott küzdelemét – az emberi beszéd s az emberi lét legtágabb és legszűkebb körét ugyanazzal a valós, irracionális számmal határozhatjuk meg, ugyanazzal a „végzetszerű csillagszámmal”. Ilyenformán a létezés és műalkotás változékonyságának, változatainak, folyton újraíródó konstellációinak konstansa. A π ebben a mélyebb összefüggésben tehát valóban rizóma, (nemcsak a szójáték kedvéért íródik a „JAK-osoknak felolvasott PI-RIZÓMA” címében egy szóban, és nemcsak azt jelenti, hogy a „pi-ciklus gyökere, hagymája, térképe”), a deleuze-i „sokféle” azonossága. A π ebben az értelemben Pilinszky vasgolyóját is jelöli: „...szabadságunk megfelelője itt és most egyedül tehetetlen gurulásunk fölismerése, elfogadása és föltétel nélküli szeretete lehet. Vagyis: földi halandóból egyedül így válhatunk azzá, amiről mindannyian tudunk, de amit percenként elfelejtünk és megtagadunk.”²²

A matematikai szimbólum ugyanakkor a műalkotásnak a pontosságra való igényére is utal. A pontosság törvénye a művészetről való megnyilatkozásokra is érvényes, érvényes kellene, hogy legyen: „találkoztam már olyan műtétessel / aki nem tudta megkülönböztetni / a rádliezüstöt a kályhaezüstitől”.²³ E törvény mindenekelőtt tehát a szemlélet érzékenységeben gyökerező formakövetelmény, kérlelhetetlensége és szigora azonban gyakran ironikus formában jelenik meg (ellenpontosodik) a Tolnai-szövegekben.

¹⁹ Gilles Deleuze: *Nietzsche és a filozófia*, Moldvay Tamás (szerk.), Gond Alapítvány Kiadó–Holnap Kiadó, Budapest, 1999. 58–60. o.

²⁰ In: *Jelenkor*, 1999. 1., 2., 3. sz.

²¹ Tolnai Ottó: „Tapéta”, in: *Versek könyve*, 52. o.

²² *Beszélgések Sheryl Suttonnal. Egy párbeszéd regénye*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1977. Kilencedik fejezet.

²³ „ π : (pilinszky az IN MEMORIAM CELAN-t készül meg-nemírni)”, in: *Jelenkor*, 1999. 1. sz., 6. o.

Visszatérő figura például a tanítványával elégedetlen mester. „Nem vérszint kértem, üvöltötte a részeges piktor, különösen nem a forró, gőzölgő vér színét! Hanem: *hajnal-pírt!*” (*Ó! avagy Éva háttere*), vagy a *Polgár Babában*: „Egy óriás padlizsánt kellett festenem, miközben állandóan azt üvöltötte: Indigó! Indigó! Indigó! Maga vak, angyalkám?! Mélyebb indigót! Mélyebb indigót!” Az észlelés, megfigyelés képessége adottság, illetve részben elsajátítható tudás, de hogy mitől lesz valaki művész, az már bonyolultabb kérdés, és nem kis részben az adott kultúra kontextusától függ. Attól a kritikai gondolkodástól tehát, mely (ryle-i értelemben) magasabb szinten reflektálja és értelmezi, művészetként tételezi a létrejött szöveget avagy képet. Tolnai esszéizmusa részben arra irányul, hogy megtalálja, kijelölje a maga számára ezt a kontextust, kánont, mely ily módon maga se más, mint konstelláció, ahol a kockákat mindig újra lehet dobni, igaz, megfeszített koncentráció árán és a szemlélet állandó megtisztítása, iskolázása révén: „teljesen új alapokra fogom helyezni a költészettel való időtöltésemet, stúdiumaimat, ezután csak azokat a költőket fogom olvasni, akiktől eddig semmit sem olvastam, annál is inkább, mivel a festészetben már rég átálltam a minoris kismesterek, az elhasznált, félredobott senkik, a félévszázados magányban piszmogó, büszkén duzzogó, avagy már gutaütött marginálisok tanulmányozására (ugyanis mindinkább az a meggyőződés: ők, és nem a trendeket, divatokat követő nagymenők, az azokat opponáló kórusa a titok, a keserves lét titkának letéteményesei)”.²⁴

Az evidencia és a semmi nagyon közel állnak egymáshoz. „Önmagukban a szimbólumokat állandóan fenyegeti hol a képzeletbelibe való belefúlás, hol az allegóriává párolgás veszélye” – mondja Ricoeur.²⁵ A pluralitás, a poliszémia végsőkéig vitele a szimbólum kiüresedésével jár: a jelek nem a hallgatásban számolódnak föl, hanem azáltal, hogy elérik lehetséges jelentéseik maximumát, abszolút telítettségét – így tapogatva le az elmondhatóság határait. A meg-nemírt vers épp e határon van, és nem teljesen néma: nyomait benne hagyja a megírt szövegekben. A meg-nemírt vers az a vers, ami azért nem hallatszik, mert összeomlott a közeg, a kontextus, amiben jelentett, jelenthetett valamit, avagy ellenkezőleg, még meg sem született: „azért mesélem mindezt / mert háborúnk kritikus pillanatában / hol a szerbek hol a horvátok / mészároltak a deltában / ha ők nem akkor minden bizonnyal a bosnyákok / halil azzal állított be hozzánk / ... / cseréljük el a virág utcai házunkat... / az ő neretva-deltai műtermével / ... / mondom mindezt csak azért mesélem el / mert egy figyelmetlen pillanatomban / ifjúkorom központi költői kategóriájával találtam élni / pilinszky az IN MEMORIA CELAN-t készül nem- / megírni című versem / készülve írni / jóllehet még fogalmam se volt / hogyan kell megírnom hogy ne írjam meg / annál is inkább mivel a kezdetektől / megíratlan verseket írtam”. A rezonáló közeg hiányára, eltűnésére, egyfajta szellemi vákuumállapot beállítására utal a versben Máté Gábor egykori *Marat/Sade*-beli sírásának és jelenlegi Kosztolányi-alakításainak összevetése, kritikája: „hallgatom nézem gabit naponta / de azóta még egyszer sem sírta el magát”.

S hogy mit érthet meg az, aki létrehozza a szöveget a nem-spontán gondolkodásban? Maga sem tudja, épphogy kiteszi a pontot, már el is veszítette a fonalat, el a mértéket. Visszafele indul a saját nyomain.

„Visszafele, visszafele:
a legszebb minden teremtmény között
oldalra dőlve készül földet érni.”

(Pilinszky János)

²⁴ „Polgár Baba és a függőleges fakír”, in: *ÉS*, 2000. január 7. 21. o.

²⁵ Paul Ricoeur: „Struktúra és hermeneutika”, Vajda András (ford.), in: i. m., 70. o.

*Janus Medvevárban**

A halottas ágynál állók

*Vegyes társaság vagyunk van itt közöttünk
a haldoklónak jó barátja kísérője
szolgája s az itteni várszemélyzet
néhány tagja
Mit látunk? Egy sovány izzadt fejet a párnán
két csontos kézfejet a takarón
Hát bizony ez az ember sem sokáig húzza már
Toluló könny
kíváncsiság
sajnálkozás
sőt itt nevezhetnénk is: hogyan elvész
a rengeteg ágynemű közt a szakállas gyerek*

*A halott szigorú
az élők a halott parancsait általában teljesíteni szokták
(eltemetik kívánsága szerint végrendeletét
végrehajtják stb)
Ha életében nem is adtak rá nagyon
ilyenkor különféle indítékokból respektálják
Azt mondjuk hogy ez a szegény itt verset írt*

Kései utód

*Az előbbi szöveget néhány történeti
tény alapján elképzeltem csupán
A Mecsek oldalán járó napfény köd pára szél
a Mecsek tövében a szőlők
s a Mecsek maga és a táj egyáltalán
valamiképpen egy-egy túlélő tanú
Néznek rám kitartóan szótlannul
Többek közt azért volt ez az elképzelés is*

* Az itt következő összeállítás Csorba Győző kéziratos hagyatékából származik, melyből Bertók László válogatásában és gondozásában a közeljövőben jelenik meg a *Hátrahagyott versek* című kötet a Pro Pannonia Könyvkiadónál.

*A költő csak önkéntes jelentkezőkhöz kvártélyozza be magát
Jelentkezőket véltem toborozni
úgy gondoltam hogy a különbség kudarcot valló élet
részvétet érdeklődést kelt némelyekben
s a költő élő szívekbe-agyakba települhet*

1972

Csokor

A hatvanéves Weöres Sándornak

III

(Dal)

*Fönt a Mecsek oldalán
sétáltunk egy délután
te is lánnyal én is lánnyal
mekkorával? iskolással*

*Néztem egyszer körbe én
nincs leány és nincs legény
mintha az a sok bokor fa
testetek beszívta volna*

*Másnap tudtam meg: veled
majdnem lánykérés esett
vagy bajodra vagy javadra
nem hajoltak bájszavadra*

*Néhány versed őrzí csak –
Hol a könnyű lány-alak?
S te is nőttél közben égre
beleférsz-e még szívébe?*

1973. II. 22.

Költő-halálhír költők között

Így látszik majd az arcokon
akkor is ha a hír enyém lesz?
Fürkészgetek csodálkozom:
akkor is így ülnek evéshez?
Lesz aki felsóhajt: „Szegény!”
Ám sokkal több hévvel morogja
hogy nem jön a pincér-legény
hogy kilyukad – hajaj a gyomra?
Lesz aki váltig válogat
a gyatra étlapot gyalázza
közben nyálat nyel tátogat
iszonytató éhség csigázza
S kezébe adják verseim
akármilyen szép gyűjteményét
az étlap rejt-jelzésein
találja kedvenc költeményét
Vagy boldogtalan lesz mivel
kabátját nagy foltban leette
s firtatja lázasan: mivel
próbálkozhatna hogy kiszedje –
Igen hát akkor is ha én... én...
Kicsit rosszízű lesz a szájam
Az én zöldborsóm is kemény
Meghagyjam? Rágjam? Hogy csináljam?

1982. IV. 26.

[A két ágyék...]

A két ágyék mely égve egybeforrott
két telt pióca egymásról leesnek
amik tovább kötnek nem foghatók már
s nem láthatók és többek mint a testek

Ó nagy csalás – sajnálom aki sajnál
a teljesülés mily mély üreget hagy
legyek-e nedveim szolgálja inkább
vagy lassan megnyugvó éhes maradjak?

*Szegény szegény szegény csalattatottak
ha majd a nagy csaló megunja őket
s más játékbábukat keres magának
hogyan néznek szemébe az időnek?*

1981. XI. 1.

[Most bölcs leszek...]

*Most bölcs leszek: belátom
hogy ostobán csinálom
mert azzal ellenkezik
ahogy mások teszik*

*Suba subához
guba gubához
öreg öreghez:
a rend ez*

*Szemem ha céllal akarna
szegződni fiatalra
jobb lesz inkább kicsúsznom
mint szégyentől pirulnom*

*Orrom ha zsenge
nő-illattól remegne
jobb lesz levágnom
mint forrására vágynom*

1983. III.

[A tényállás...]

*A tényállás: egy már-már sírba lépő
s egy névtelen vágyaktól égve égő
természetellenes szövetkezése
tisztázódott
kajának örömére*

*

Nem mindjárt más ölébe
ha külön út elébe
hogy szemükben hasonló
fészket rakván a holló
előbb gyötrődjenek meg
mint kit betegre vertek
csak aztán még riadva
keljenek új utakra
a régit nem gyalázva
mert elveszett varázsa
inkább köszönve szépen

*

„Van valakim” – szólt – és szemében
nem volt se kímélet se szégyen
s hogy a másik miként fogadja
köpött rá – állat nő alakba

*

Ha egy valaki – régi nóta
régi szöveg és régi kóta –
ha egy valaki vén továbbá
lesz a világ mind pusztasággá

A kerékből kihullt a tengely
kerül a zűr szemközt a renddel
szem fül ujjbegy – tenger galambja –
nem szállhat biztató talajra

A hiány olykor csak a mellett
olykor világot is betölthet
s úgy hogy minket is kiszoríthat
magunkon kívül is taszíthat

*

Nem úgy mint ahogy kettőbe szakad
mert más-más célok szabják az utat
hanem mint élő húsba kés ha fut
és pusztít csak nincs semmiféle út:

valami értelmetlen roncsolás
zúzott széjjel egyszeres szép csodát

*(vagy mit „csodának” vélt a dőre hit)
szaporítván a világ csődjeit*

*

*Undor undor üresség
kiverte alólam a földet
megy útján nélkülem
belém meg a különb-különb
félelmek éjszakák
sivatagok börtönfalak
didergések hadát veri*

1983. IX. 12–13.

Bosszú

*Amaz ifjú legény helyett
most mellette én mehetnék
vagy pontosabban: hogyha én
belé tudnék most bújni abba
mármint amaz ifjú legénybe:
térdét meg-megrogyasztanám
bokáját elferdíteném
fejét forgatni kezdeném
vállát meg-megrándítanám
száját kicsucsorítanám
járását elcsámpítanám
nézését megkancsítanám
talpáig elcsunyítanám
hogy mindenki nevesse ki
s ő is bújjék előle el
egy fa mögé egy kapualjba
s ne találhasson rá amaz
menjen tovább csak egyedül
s amikor ő végül kilép
a fa mögül a kapualjból
akkor már konkurencia
nélkül lehessek a lovagja
és ettől fogva mindig én
s nézni se tudjon másra többé*

1982. II. 24.

[Nem lesz már itt...]

*Nem lesz már itt soha igen –
Fejrázások gödreiben
botladozom ügyefogyottan
Tudja meg minden lény ki hallja:
átkozott legyen apja anyja
aki miatt idejutottam*

*

*Ha van túlvilág s valaki
miattam is szenved a túlvilágon
kérje Istent hogy mentse föl:
a magam részét vállalni kívánom*

*

*A Teremtő kutyája az vagyok
S orron rúgott a gazdám – kushadok*

1984. VI. 28.

[Csak ne vinne...]

*Csak ne vinne a képzelet!
Bütykölöm, cifrázom, kevergetem.
Ő meg csinálja csak úgy szenttelen
a hétfőket s a keddeket.*

*Ő, mint az állat, szenttelen,
én mint az ember, kín s öröm között,
ő kiéli mélységesen,
amivel én csak küszködök.*

*S a megrendülés, áhítat,
ami nekem marad? –
Fenséges a méz illata,
de jobb a méz maga.*

1984. VI. 30.

[Temetek...]

*Temetek
temetek éjjel temetek nappal
temetek öltözköskor
a városba menet a sétatéren*

*amikor köszönök
olyasvalakinek is aki tudja
olyasvalakinek is aki nem
temetek olvasmányaim közben ma éppen
egy öreg Újszövetséget lapozva
temetek amikor férfitársaságban
trágár vicceken röhögünk*

*temetek szokásos napi
ebéd utáni alvásom előtt
ha már szemem becsukva földézem
temetek biztató tekintetek
ragyogásában temetek
hivatalos ügyek intézésekor
postabontás alatt
versírás közben
ha a vers mondjuk anyámról szól akkor is
vagy ha esetleg egy
epigramma a hiányzó gerincről
temetek az újság hírei közt
nyilvános szerepléseim alatt
az orvosnál szepegő perceimben
temetek egyre temetek
amerre élt
és sokfelé élt
élt mindenütt amerre én
és sokfelé meghalt
mindenfelé meghalt amerre élt

és most mindenfelé el kell temetnem*

1985. I. 15.

[Hogy kurvának kell lennie...]

*Hogy kurvának kell lennie
kedv nélkül elfeküdni
sikongania nyögni
zihálnia hörögni*

*megjátszania mind de mind
a nagy szerelmet úgy amint
a számító okoskodás
javallja a bohóckodást*

*és szájdúló csókok között
fundálgatni a jobb jövőt
úgy jobbat hogy jobbat neki
kényelmét fényesíteni*

*Ó szegény ó szegény szegény
ha már csak megfontolt igény
ha már csak fondor praktika
a szeretkezés jó oka*

*rosszabban mint az állatok
hisz undorító rá az ok
komolyan mért kell vennie
hogy kurvának kell lennie*

1986. IV. 2.

[A nőknél lassan...]

*A nőknél lassan többet kezdenek érni
a férfiak az igazi jó barátok
az a néhány persze aki
a hosszú úton nem maradt el
Ha a férfinak nincs már nő-hiánya
bezárul kiteljesedik
már nem kell semmi senkitől*

akkor lesz igazán erős
a nőt lenézi csöndesen
és megbocsátja hogy miatta
oly gyakran s csúful vétkezett

1986. VIII.

[Racionálisan...]

Racionálisan – (alig
szédülve a túlzásokig)
s hogy a tartozik-követel
nem tér egymástól nagyon el
ha így vizsgálom figyelem
hogy milyen volt az életem
azt mondhatom: egyenletes:
se túl hűvös se túl heves
se túl csöndes se túl zajos
ahogy tehát kíváncsú
hisz aki mértéken fölül
élvezkedik sír és örül
s a mérleg nyelve akivel
szünet nélkül csapkod le-fel
lehet hogy megtud titkokat
a szint fölött s a szint alatt
lehet hogy szűk öt perce több
mint másnak ötezerszer öt
s mint ama hattyú (Rilke vers)
hattyúságát megérzi bent
az emberség leglényegét
megéli mindenféleképp
míg én mindig szabályosan
nem érzem embernek magam
mert rendetlenségek sora
a legvégső rend záloga
én meg mindig rendes vagyok
és jókor és jól fordulok
de titkon fáj és szégyelem
hogy eltékozlom életem

1986. IX. 4–5.

[Aludtam s késekkel kutattak...]

*Aludtam s késekkel kutattak
álomtalan volt tiszta alvás
aztán az ébrenlétnek visszaadtak
s maradt bennem
valami sajtós*

*

*A szokásos örömök kirekedtek
értem halál és élet verekedtek
Múltam mintha mesélték volna csak
derengett tudatom alatt*

*

*Nyugodt voltam:
várnak csapatban
s itt csak páran
sírnak miattam*

1986. I. 23–24.

A SAJÁT ÉS AZ IDEGEN

*A fordítás humanista elméletei: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső,
Szabó Lőrinc, Csorba Győző*

Feltűnő jelensége a modern magyar fordításirodalomnak, hogy miközben évről évre több száz kötetnyi idegen irodalmat jelentet meg magyarul, egyáltalán nem bővelkedik a fordításról szóló elméleti reflexiókban. Sőt az esetek túlnyomó többségében a fordított művekről szóló kritikáknak sincs szavuk a fordításról, legföljebb akkor, ha nyilvánvaló félreértésekkel találkozunk, ha a magyar szöveg az eredetitől függetlenül „magyartalan”, vagy ha úgy érzik, a fordítás kirívóan szembeszegül a hűség követelményével. A legnagyobb dicséret, amelyben fordító részesülhet, ezzel szemben éppen az, hogy a mű, amelyet fordított, közreműködésének köszönhetően teljes mértékben magyarrá vált, „saját tradíciónk részévé”. Ha megfontoljuk, miért tekinti hagyományunk Arany János *Hamletjét* vagy Vörösmarty *Lear királyát* a zseniális fordítás mindmáig érvényes példájának, a teljes, már-már sorsszerű szubjektív azonosulás, az idegenség és az időbeli különbség eltűnése rajzolódik ki vezető elvként. Fordításirodalmunk gyakorlatában még mindig a hűség és a szépség paradoxona határozza meg az értelmezés mozgásterét, amely az átvitel, az újraalkotás e nyilvánvaló esetében is az eredetiség romantikus eszményét teszi kizárólagos szabállyá. A Pázmány által megfogalmazott követelmény, hogy az idegenből magyarra fordított írás „oly kedvesen folyjék, mintha először magyar embertől, magyarul íródott volna”, túlmegy a fordítás érdekkörén, és kiterjed a nemzetről szóló humanista diskurzus egészére, amely a nemzetet az eredetiség szervesen fejlődő közösségeként, a hozzátartozók szempontjából pedig a személyt meghaladó sajátságként beszéli el.

E hagyomány célja az idegen teljes asszimilálása, aminek feltétele, hogy az írást ne írásként, hanem a szubjektivitás megnyilvánulásaként értse. Babits így vallott munkájáról *Dante fordítása* című műhelytanulmányában: „Danteban több van, mint más költeményben – és sokkal egységesebben van benne több – és ezt az egységet egy csodálatos szellem lelki élete adja meg, mely ugyanaz minden mennyeken és poklokon át. Ezt az egyéniséget is bajos lenne megismernünk, ha meg nem próbálnók lelki világát a mi lelki világunk edényébe, a mi nyelvünkbe átönteni. (...) Előtte az egyetlen teljes asszimilálása valamely költőnek, ha megpróbálom lefordítani.”¹ Aligha véletlen, hogy Babits nem az *Isteni színjáték*ról, hanem Dante egyéniségéről beszél. Ez az átvitel nem csupán azokat a szerteágazó irodalmi és teológiai kérdéseket hivatott egységesíteni, amelyek az *Isteni színjáték*ban megnyilvánulnak, hanem elsősorban az asszimiláció feltételét biztosítja, eltünteti a több száz év kulturális különbségének nyomait, és a fordítást két személy találkozásának történetére egyszerűsíti. Az egymásra hangolódó, egymást asszimiláló szubjektivitások Babitsnál a fordítás közvetlen érdekelttségén túl a hagyomány folytonosságának záloga is, *Az európai irodalom történetében* ez alapozza meg a világirodalom „arisztokratikus” fogalmát: „Az emberiség tudata kihagy, mint minden tudat. A gondolatok azonban egymásba fogóznak a sötétségen át. Ez a gondolatmenet az irodalom. A költők, ahogy mondtam, egymásnak felelnek idő és tér távolságain át. Egy lehetséges életmagatartás egyszer megtalált kifejezése fölébreszti a másik

¹ Babits Mihály: „Dante fordítása”, in: uő.: *Esszék I.*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 275. o.

attitűd öntudatát, s akkor az is kifejezést keres. Ez a világirodalmi hatás lélektana. Homérosz fölébreszti Vergiliust, Vergilius Dantét, és a századok nem számítanak. Egymás nyelvéen felelnek egymásnak: ez a világirodalmi tradíció.”² Szembetűnő azonban, hogy amikor a magyar irodalom valamely más nyelvre való fordításáról esik szó egy alig néhány hónappal a Dante fordításáról szóló tanulmány után született írásban, vagyis amikor a saját elidegenítése is bekerül a világirodalmi közlekedés lehetőségei közé, a fordítás nehézségei szinte a lehetetlenségig fokozódnak, és a differenciálódás tapasztalata a fordíthatóság ellentétéként nyilvánul meg: „Nem torzképe lesz-e a magyar irodalomnak, amit így idegenben kapni lehet? S ez a torzulás majdnem szükségszerűen fog feltűnni, ha elgondoljuk, hogy éppen a legnagyobb költők gyakran a legnehezebben fordíthatók. Minden művészet annál értékeesebb, mennél nemzetibb, mennél jobban differenciálódott minden irányban, a *nemzeti* irányában is.”³ Babits esszéiben már a tízes években is a saját bizonyul az idegen egyetlen lehetséges mintájának, amit mi sem jelez jobban, mint hogy a metafizikus átfordítás csak az idegen elsajátításaként működhet, míg a saját elidegenítése összességében csak hamisan⁴ történhet. Az a mód, ahogyan a lehető mértékig kioltja az időbeliség és a kulturális másság eltéréseit, a folyamatos elkülönöződés helyett pedig az asszimiláció sematikáját érvényesíti, nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy irodalmi gondolkodásának középpontjában az önelvű szubjektivitás áll, amely, éppen a nemzetről való gondolkodásban, etikai tartalmakat nyer.

Anélkül, hogy a fordítás kérdését kiterjesztenénk a humanista tradíció egész körére, holott az eddigiekből is láthatóvá vált, hogy a róla szóló metafizikus elbeszélések ugyanúgy a szerves folytonosság önmaguknak sokszor ellentmondó retorikáit alkalmazzák, mint az organikus történetiség hegei, illetve herderi diskurzusmintái, érdemes egy pillantást vetnünk arra, miként fest a modern magyar irodalmi hagyományban az idegen sajátként való szemléletének topográfiája. Miből származik az az aszimmetrikusság, amely az idegen irodalmak magyarra fordítása és a magyar irodalom idegen nyelvekre való fordítása között az elbeszélésekben fennáll? Míg az előbbi esetben az átsajátítás, az asszimiláció, a megértés retorikája keresi a maga érveit, az utóbbi esetben elháríthatatlan a nemértés, a hamisság, az esztétikai értéktelenség gyanúja. Nem pusztán arról van szó, hogy az idegen irodalmakat adott esetben jeles költők fordítják magyarra, a magyar irodalom külföldi nyelvre való fordításakor azonban az ilyesmi csak a kivételes szerencsének köszönhető. Inkább annak a nem is oly rejtett meggyőződésnek a nyomaival találkozunk itt, hogy a magyar irodalom nem természetes része a világirodalomnak, hanem annak határán helyezkedik el, és azzal válhat részévé, ha az idegentől folyamatosan megkülönböztetve magát, kicsinységének tudatában védi és erősíti a magáét. A magyar irodalom önszemléletének talán éppen manapság lebomló, de a közelmúltig mindenképpen meghatározó eleme volt a kicsinység, a másodrangúság tudata, amit az idegen túlerejéből fakadó fenyegetettség érzésének közepette a saját morális értéként való felékesítése ellensúlyozott. Figyelemreméltó, hogy mindez az izolációt messzemenően elutasító *Nyugat* hasábjain is megnyilatkozik, a legszembetűnőbben talán éppen Ignótus *Kelet népe* című írásában, amely 1908 januárjában bevezette a folyóiratot. Az írás utolsó bekezdésének mondatai retorikai struktúrájukkal egy meglévő, semmi esetre sem személyes ítéletre utalnak, amelyre azután majd felelni fog a sajátot és az idegent, a keletet és a nyugatot elválasztó, moralizáló helymeghatározás, amely legitimáló ere-

² Babits Mihály: *Az európai irodalom története*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1979. 12. o.

³ Babits Mihály: „Magyar irodalom”, in: *Esszék I.*, id. kiad., 362. o.

⁴ „S az irodalom, a nyelv művésze, annál értékeesebb, mennél nemzetibb a nyelve, mennél idiomatikusabb, a görög szó etimológiai jelentése szerint. Így nem lehet csodálkozni, hogy a könnyen fordítható művek többnyire egészen más, nem speciálisan irodalmi-művészeti értékekkel bírnak – ha egyáltalán értékesek: s az ilyen művek összessége hamis fogalmat ad valamely irodalom értékeiről.” Babits Mihály: i. m., uo.

jét Vörösmarty *Szózatából* meríti: „Az idegen ám ne tudja, hogy mért csügg ez a maroknyi nép az életen. Az idegennek ám legyen igaza, hogy az emberiségnek kevés tőle a várnivalója, s legvadabb erőfeszítésének sincs több foganatja, mint hogy későn és tökéletlen még egyszer megcsinálja, amit egyebütt már el is felejtettek. A nyelve lehet, hogy csak neki szép, s költői lehet, hogy csak az ő szívéhez szólnak. Lehet, hogy csak helye van a világban, de nyomot nem hagy benne, s amin csügg, értéktelen, s amit akar, mértéktelen. (...) Mindez lehet, de mindebből csak az következik, hogy legyen szeme a világban való helyzete iránt, legyen mértéke a maga kicsinsége, legyen számítása a maga ereje felől. Vigyázzon arra, hogy meg ne szólják, értesse meg, amit csak maga ért, s amit magának nem kíván, ne tegye felebarátjának. De ahhoz, hogy élni akar, csak neki magának van köze, mert köszönni életét is csak magának köszönheti. Amit teremt, legyen bár másodrendű, hacsak a legtöbb, amit tud, és megbecsüli, mert ő termette. (...) Ennyit megér az, hogy mégis csak magának él, mikor részt vesz a világ életében, s hogy a helyet, melyen kívül a nagy világon más nincsen számára, ez a nagyvilág mégis csak az önnön biztonsága órálló helye gyanánt védje és bástyázza körül.”

Az egységes és folytonos világirodalom elképzelése mellett Babits aszimmetrikus érvelésében is megfogalmazódik a magyar irodalom kicsinségének és a másodrendűségének tudata, egész írása – egy ponton szintén a *Szózatra* utalva – arra a kérdésre kíván válaszolni, hogy „miben állhat egy kis irodalom értéke”.⁵ A világirodalom fogalma Goethénél eredetileg nem érték kategória volt, hanem az irodalom modern létmódjának megnevezése. Érték kategóriává a kicsinség tudatának determinánsaként vált, és mint ilyennek, nincsen szükségére külön meghatározásra, önmagában nem is meghatározható,⁶ a világirodalom az az idegen nagyság, amelyhez képest a saját igazán sajátként megmutatkozhat. E topográfiai elrendezésben a világirodalom nem feltételezi, legföljebb jóakarató fensőbbsséggel elfogadja a magyar irodalom létét, míg az utóbbi számára az idegen magas szintű asszimilációja gazdagodásának egyik kitüntetett lehetősége. A saját és az idegen egyenlőtlen ellentétében, ahol a szemlélet egyedül érvényes központja a sajátba van zárva, az idegen sosem értheti meg a sajátot, a világirodalom felől érkezve a magyar irodalom mindig a félreértés és a hamisság áldozatává válik, az a mód azonban, ahogyan a magyar irodalom elsajátítja az idegent, épp ilyen magától értetődően tart számot arra, hogy helyesnek tekintsék. Másként megfogalmazva azt mondhatjuk, hogy amíg a magyar irodalomnak magas szintű fordítói munka esetén sikerülhet felszámolnia az idegen nyelvű alkotás idegenségét, addig a magyar irodalom idegen nyelvre való fordításakor nem ez lenne a követendő cél, hanem hogy az idegen közeg változatlanul, vagy legalábbis nagy hűséggel érvényesítse az eredeti alkotás sajátosságait, azt, ahogyan „ez a maroknyi nép csügg az életen”. Hermeneutikai értelemben a másik idegenségének felszámolása természetesen még az artistikum legmagasabb fokán sem nevezhető megértésnek, és ezt Babits jól fel is ismeri, amikor a magyar irodalom idegen nyelvre való fordításának problémáiról beszél, a más irodalmak magyar nyelvű elsajátításakor mégis ezt tekinti a világirodalom érvényes modelljének. Mindebben Babits a goethei intenciókat valósítja meg, hiszen a világirodalom fogalma Goethénél is a

⁵ „Távol volt, a forradalom után, a magyar, távol a világ szemétől, messze elrejtve Ausztria mögé, s valóban megvetett szerelmese a nagy kultúrának. Soká, soká. A távolság és a közöny mellé oda-szegődött harmadiknak a leereszkedő jóakarata, az intelligencia nélküli jóakarata, a politikai félreértéseken alapuló lelkesedés. A külföld nagyjai, még akik a világirodalom egységes nagy folyamának megőrzésével törődtek is, vagy egyáltalában nem, vagy csak ilyen félreértésekkel vesznek a mi részességünkéről tudomást: a kritikusok úgyszólván nem; a költők – talán észrevesznek – udvarias fölényrel vagy bámészan képzelődve, vagy hamisan idealizálva, mint egzotikumot, törődve talán, hogy dicsérjenek, nem hogy ismerjenek – pedig ez kell, ez kell!” Babits Mihály: i. m., 360. o.

⁶ „A világirodalmi értéket nem lehet definiálni, hogy az minden más értéktől pontosan és logikailag s egyszersmindenkorra elválasztható legyen.” Babits Mihály: i. m., 367. o.

másságnak a megértés folytonosságában való feloldódását, felfüggesztését emeli egy kor eszményévé. Innen tekintve feltétlenül elgondolkodtató, mennyiben tartható fenn egyáltalán a világirodalom fogalma, és ha igen, hogyan adhatók neki olyan értelmek, amelyek nyitva állnak az idegen szöveg dialogikus megértésének diszkontinuitása előtt is.

A *Nyugat* első nemzedékében Kosztolányi volt az, aki a Babitséitől leginkább eltérő elveket vallotta a fordításról. Nála egy szöveg más nyelvű megszólaltatása nem változik át két személy találkozásává, hanem megmarad a textuális különbségek játékában. Éppen ezért Kosztolányi vitába száll mindazon nézetekkel, amelyek szerint e játék kimerül egy szöveg elsajátításában, ő annak az esztétikai tapasztalatnak egy másik közegben történő megvalósítására törekszik, amellyel az eredeti szolgált, mégpedig egy olyan olvasó számára, aki a mű eredeti nyelvét idegen nyelvként érti. Mint látni fogjuk, a saját és az idegen kapcsolatában itt is megjelenik a hűség és a szépség paradoxona, de a fordítás munkájának értelmezését már nem ez határozza meg, a nyelvi mozgások középpontjában nem a saját azonossága áll.

Kosztolányi fordításelmélete hatáselvű. Amikor Elek Artúr, Poe művészetének kiváló ismerője, megbírálta őt, mert Poe *A holló* című költeményét nem tisztán szövegalkotásként, hanem szöveges partitúráként fogta fel, és így hűtlenné vált az eredetihez,⁷ Kosztolányi így érvelt a maga gyakorlata mellett: „Lehet arról vitatkozni, hogy a műfordítás egyáltalán jogosult-e, vagy sem. Vallhatja valaki (mint Elek Artúr), hogy verset csak prózában szabad fordítani. Ha azonban elismerjük a műfordítás jogosultságát, akkor nem lehet és nem szabad a műfordítástól betű szerint való hűséget követelni. Mert a betű szerint való hűség hűtlenség.”⁸ Elek Artúr bírálata valójában nem állította, hogy verset csak prózában szabad fordítani, Kosztolányi – taktikailag nagyon ügyesen – mégsem teljesen indokolatlanul egyszerűsítette erre a tézisre vitapartnere nézeteit, mert Elek Artúr ellentétként értelmezve a szépség és a hűség paradoxonát, valóban nagyon határozottan a hűség elsődlegessége mellett állt ki. De mit is jelent itt a hűség? Elek Artúr nem megszólaltatásra váró partitúráként, hanem szemantikai, szintaktikai, képi és muzikális tényezők együtteseként fogta fel a verset, amelyek sajátos összerendezettségé elszakíthatatlanul kötődik egy bizonyos nyelvhez. Kosztolányi vele szemben nem a nyelvek, hanem a nyelvek anyagának különbségéből indult ki. A nyelvek anyaga természetesen nem vihető át egymásba, így a fordítás problémája nála nem közelíthető meg a metaforicitás jelenségeként, kizárólag olyan alkotásként, amely bizonyos mértékig kötődik egy őt megelőző, de tőle idegen alkotáshoz. A fordítás Kosztolányi által leírt fogalma annyiban mégis párhuzamot mutat a metaforicitás metafizikus értelmezésével, hogy szerkezete szintén az azonosság és a másság paradoxonában ragadható meg: „Újat kell alkotni helyette (tudniillik az eredeti helyett – S. G.), másikat, amely vele lélekben, zenében, formában mégis azonos, hamisat, amely mégis igaz.”⁹ Bár e paradoxont

⁷ „Kár, hogy amennyire közeledett az eredetinek formájához, annyira eltávolodott az értelmi tartalmától. Kosztolányi Hollójánál, bár félreértések nincsenek benne – még Szász Károly fordítása is hívebb. Az eredetinek szövegével oly önkényesen elbánni, mint Kosztolányi, még Poenек egyetlen magyar fordítója sem mert. Igaz, hogy Kosztolányi ebben megállapodásszerűen jár el: a Hollót ő csaknem újra megköltöi, s mindössze a formájához ragaszkodik, ennek az egy föltételnek minden egyebet fölálldoz. De amíg a Holló eredetije örökre és visszahozhatatlanul el nem vészett, addig ez élő költeménynek (amely a maga nemének legnagyobb remeke!) újra megköltése sohasem lesz igazolható. Hiába hat Kosztolányi Hollója a költemény eddigi magyar fordításaihoz képest úgy, mintha nem is fordítás volna, hanem eredeti alkotás, a vádat ez a vigasztaló körülmény nem enyhíti. Mert ez az eredeti alkotásnak ható fordítás valójában csak annál távolabb esik eredetijétől, hisz igazában nem Poe költői stílusát mutatja, hanem Kosztolányiét.” – írja Elek Artúr Kosztolányi fordításáról a *Nyugat* 1913. 20. számában.

⁸ Kosztolányi Dezső: „A holló”, in: uő.: *Nyelv és lélek*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1990.

⁹ Kosztolányi Dezső: i. m., 562. o.

Kosztolányi esszéje egy ponton visszaírja a szépség és a hűség hagyományos sémájába,¹⁰ miközben a fordítói munka sikerét Babitsnál következetesebben az érkező nyelv felől ítéli meg, ez a paradoxon azonban nála egy másik tradicionálisnak mondható, de alapvetőbb el-
lentétnek adja át a helyét: a fordító „nem kucorogva és aggályosan hű a szöveghez, hogy a szelleméhez az maradhasson. Annyira szereti a verset, melyet megszólaltat, hogy átlek-
sül tőle, és bátorságot kap az újra megformálásra.”¹¹

A szépség és a hűség paradoxona Kosztolányi esszéjében az anyag és a szellem, a betű és a lélek ellentétébe íródik át. Példái mindenekelőtt arra mutatnak, hogy a hűség elve ön-
magában, a szépség kérdéseitől függetlenül sem használható a fordító munkájában: ha sze-
mantikai hűségre törekszik, többnyire háttérbe kell szorítania a zenei tényezőket, ha pedig
a vers muzikálisának ad nagyobb teret, a szemantikai tényezők változnak meg az értelem
kialakításában. Tehát a fordító nem indulhat ki a nyelvi mozgások analizálható részeiből,
csakis az egészből, abból, ahogyan ő idegenként megtalálta saját nyelvi lehetőségeit egy
másik nyelven írott versben. Mindezt Kosztolányi, anélkül, hogy reflektálna rá, a megértés
páli szerkezetében¹² beszéli el. Amíg Pálnál a helyes, éltető megértés lelke maga az Úr, tehát
nála az olvasás a hit transzcendáló hermeneutikájában valósul meg, addig Kosztolányi
esszéje a szeretet metafizikája által kialakított térben vizsgálja a fordítás természetét, ahol a
fordítónak kell jótállnia a fordítás helyességéért. Pál határozottan állítja, hogy „nem mintha
önmagunktól, mintegy a magunk erejéből volnánk alkalmasak, hogy bármit is megítél-
jünk”,¹³ Kosztolányi azonban a kiindulási és az érkező nyelv radikális különbözősége
okán nem támaszkodhat semmiféle külső instanciára, így az ítéletet a fordítóra kell bízni:
„Ebben a pörben a műfordító a bíró, s munkáját elsősorban kritikainak tartom.”¹⁴ A páli
analógia, illetve a tőle való eltérés nyilvánvalóvá teszi, hogy miközben a hűség és a szépség
paradoxona Kosztolányi esszéjében a betű és a szellem ellentétévé formálódott, vagyis
rendkívüli mértékben megnövekedett az idegen és a saját különbsége, a fordítás a közvetít-
és formájaként még inkább kiszolgáltatódott a szubjektivitás metafizikájának. A fordítás
mint alkotás nem az eredetiben és nem is a más nyelvű változatban leli meg alapját, hanem
a fordító szeretetelti átlekeseletében és bírói tisztánlátásában.

A „zseniális csalásként” értett fordítást tévedés lenne a fordítás benjamini fogalmához
közelíteni.¹⁵ Abban ugyan alighanem egyetértett volna Kosztolányi Benjaminsal, hogy
amely fordítás csak közvetíteni akar, az nem közvetíthet mást, mint magát a közvetítést,¹⁶
Benjamin kérdése azonban egészen más, mint Kosztolányié. Amíg Kosztolányi Elek Artúr
kritikájára felelve abból a kérdésből indul ki, hogy jogosult-e a műfordítás, és ha az, mi ala-
pozza meg jogosságát, addig Benjaminé abból, hogy van-e a nyelvi műalkotások létében
valami, ami megköveteli a fordítást. Ha tehát Kosztolányi az idegen és a saját közvetítettsé-
gét vizsgálja, akkor Benjamins a műalkotás emlékezetszerű létmódja foglalkoztatja, az, aho-
gyan az időben megújulva és elkülönözve kiteljesíti, megvalósítja önmagát. Benjaminsnál
a fordítás a műalkotás megértésre való utaltságából szükségszerűen fakadó berekeszthet-
len mozgás, Kosztolányinál csupán esetleges lehetőség. Benjaminsnál a fordítás az eredeti-
hez tartozik, Kosztolányinál a fordítóhoz. Benjaminsnál az eredeti tartalmazza saját idegen-

¹⁰ „Nekem a legfőbb ambícióm, hogy szép magyar verset adjak, amely az eredetit lehetőségig megkö-
zelíti. A szó szerint való hűség és a szépség többnyire ellenségek.” Kosztolányi Dezső: i. m., 562. o.

¹¹ Kosztolányi Dezső: i. m., 570. o.

¹² 2 Kor 3, 6

¹³ 2 Kor 3, 5

¹⁴ Kosztolányi Dezső: i. m., 570. o.

¹⁵ Ezt tette Kulcsár Szabó Ernő *A saját idegensége* című tanulmányában (Alföld, 1997. 11. 32–44. o.),
amelynek e mostani írás sokat köszönhet.

¹⁶ Walter Benjamin: *Die Aufgabe des Übersetzers. Gesammelte Schriften IV. 1.*, Suhrkamp, Frankfurt
am Main, 1991. 9. o.

ségének interlineáris megnyilvánulásaként a fordítások eszményét, Kosztolányinál az az átlelkesült szeretet, amellyel a fordító az eredeti felé fordul. Igaz tehát, hogy a fordítás Kosztolányinál sem merül ki a közvetítés közlő szándékában, és a költői jelentést nála is az elgondolás módja nyitja meg, fordítás- és szubjektumelméleti megfontolásai mégsem a benjámini irányban haladnak. Kosztolányi Babitshoz hasonlóan a saját és az idegen ellentétében szemléli a fordítás kérdését, de nem közvetítésként, hanem (újra)alkotásként értelmezi a fordítói munka jellegét. Ez a különbség a modernség későbbi alakulása szempontjából igen jelentősnek bizonyul. Az (újra)alkotás „zseniális csalása” által a fordítói szubjektum az idegen és a saját szöveg párbeszédében érti meg magát, két nyelv egymásra vonatkozó történésében, ahol a saját nyelv az idegenként való önmegértés időbeli lehetőségét nyújtja. A fordítás célja Kosztolányinál mégsem elsősorban az önmegértés, inkább az, hogy egy egészen más szöveg egy másik nyelven hasonló hatást érjen el, mint az eredetiben, ami azt is jelenti, hogy kettőjük dialógusa nála nem a szöveg létmódjából, hanem a szöveg szubjektív értelmezéséből (lelkéből) fakad.

Bármilyen jelentősek legyenek is tehát a különbségek Babits és Kosztolányi fordításelméleti nézetei között, egyikük sem feszegeti annak a humanista feltételezésnek a határait, amely a fordítást nem nyelvi, hanem emberi eseménynek tartja, ha ehhez Kosztolányinál nem is járulnak moralizáló tartalmak. Ezáltal Kosztolányinál az idegen és a saját kiegyensúlyozott viszonyba kerül, de megmaradnak egymás ellentéteinek, tehát esetében aligha beszélhetünk a saját idegenségének benjámini tapasztalatáról, amely végső következtetéseiben éppen a páli metafizika nyomait számolja fel.¹⁷

A késő modernség szempontjából nem lenne nehéz megmutatni, hogy a *Nyugat* legerőteljesebben azokat a humanista tradíciókat örökölte a későbbi magyar irodalomra, amelyek a szöveg elé és a szövegek közé mindig odaállítják a személyiséget, akit elsősorban morális és etikai implikátumok jellemeznek. Feltűnő, hogy ez még olyan szerzőkre is érvényes, mint Kosztolányi és Szabó Lőrinc, akik a legerősebben érzékelték, hogy a hagyomány és az értelmezői kapcsolatok folytonosságára, a feltétlen közvetíthetőségre épülő babitsi humanizmus gyakorlatilag kizárja a különbségek dialogicitásának elvét, és legfőbb igyekezete a saját, védelemre szoruló értelem bekerítése, körülbástyázása. Szabó Lőrinc az *Örök barátaink* előszavában hangsúlyozottan elutasít minden ilyen morális elvet, amikor könyve megszületését a játékkedvnek és az önmagáért való élvezetnek tulajdonítja.¹⁸ És a kultúra mozgásaiban is az örömmel ugyanezt a természetét véli felfedezni, miközben Kosztolányihoz nagyon hasonló módon nyilatkozik az idegenségről: a világ szellemi árucseréjének „legfőbb mozgatója többnyire az, hogy a költő nagyon élvez egy idegen lelket, formát, verset, s mutogatni akarja a tetszését”.¹⁹ Az idegen lélekkel, az idegenséggel való találkozás itt sem kényszeríti a saját azonosságából való kimozdulásra, így a bevezető további részeiben a fordítást végül mégis a saját és az idegen távolsága, a „másik” morális értéke, „emberi hitele”²⁰ igazolja. Elgondolkodtató, milyen következetesen él Szabó Lőrinc bevezetője a ke-

¹⁷ Benjamin elutasít minden olyan nézetet, amely egy szöveg, és különösen a Szentírás megértését, fordítását egy külső instanciára, kegyelmi tényezőre vezeti vissza, hiszen maga a szöveg nem szenved semmiben hiányt: „Amikor a szöveg, közvetítő értelem nélkül, az igaz nyelv szó szerin-tiségével az igazsághoz vagy a tanításhoz tartozik, akkor válik valóban fordíthatóvá. (...) Hiszen valamilyen mértékben minden jelentős írás, a legnagyobban a Szentírás, a sorok közt tartalmazza saját virtuális fordítását. A szent szöveg interlineáris változata minden fordítás ösképe és eszmé-nye.” Walter Benjamin: i. m., 21. o.

¹⁸ Szabó Lőrinc: *Örök barátaink*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1964. 5. o.

¹⁹ Szabó Lőrinc: i. m., 6. o.

²⁰ „De órákig elemezhetem a csodálatos vagy talán nem is csodálatos, de valahogy hozzám szóló költői munkát, melynek esetleg az ad különleges emberi hitelt vagy nyomatékot, hogy távoli, vagy hogy régi...” Szabó Lőrinc: i. m., 6. o.

reskedelemből vett metaforákkal. A kultúra mozgását olyan árucseréként írja le, ahol a nyelvet váltó szövegek idegenségüktől és a bennük megnyilvánuló emberi hitelességtől válnak igazán értékké. A hitelért azonban, amely Szabó Lőrinc elbeszélésében elválaszthatatlan az idegenségtől vagy a régiségtől, valakinek jót kell állnia. Erre pedig kizárólag az a szöveg képes, amelyben érzékelhetővé válik a másik idegensége, azaz a fordítás. Mindez azt is jelenti, hogy a szüntelen mozgásban lévő kultúra a fordításnak, az újraalkotásnak köszönheti dinamikáját, és Szabó Lőrinc még Kosztolányinál is inkább szakít a közvetítés elméleteivel, amikor kijelenti: „A kitűnő műfordítás kitűnő költészet, a benne megnyilvánuló nyelvi feladatok egyenértékűek az eredeti alkotás hasonló eredményeivel.”²¹ És még nagyobb a különbség Kosztolányi és Szabó Lőrinc műfordítói gyakorlata között. Amíg Kosztolányi ugyanazt a hatást igyekszik elérni az újraalkotásban, mint amelyet az eredeti gyakorolt rá az idegen nyelven, Szabó Lőrinc tudatosan megőrzi az idegen idegenségének nyomait a sajátban, nem igyekszik teljes mértékben asszimilálni a szöveget, érzékelteti, hogy a művet eredetileg nem magyarul írták.

Mindezek a viták, humanista tradíciók szinte változatlanul hagyományozódtak át a *Nyugat* harmadik nemzedékének legtöbb szerzőjére, köztük Csorba Győzőre, aki nemzedéktársai közül, Weöres Sándor, Vas István és Devecseri Gábor mellett, talán a legnagyobb fordítói életművet hagyta hátra. Csorba 1958-ban még a babitsi elvek példás megvalósításáért dicsérte Weöres Sándort,²² holott egyáltalán nem egyértelmű, hogy ezekkel az elvekkel értelmezhető Weöres műfordítói munkája. 1972-ben, Janus Pannonius fordításának nehézségeiről értekezve már elutasította a babitsi normákat, és velük szemben Szabó Lőrinc nézeteit képviselte: „Éreznie kell az olvasónak, hogy a verset először nem magyarul írták. Valamilyen fókig el kell idegenítenie a fordítónak a magyar szöveget. Amúgy is képtelenség az idegen nyelv grammatikai rendszerét, egész világát csak úgy egyszerűen átültetni egy másik nyelvbe.”²³ A sajátban megőrzött idegenség gyakorlata azonban Csorba Győző esetében sem szövegesemény, hanem a személyességé, szubjektív erkölcsi és művészi teljesítmény: „A műfordítás egészen sajátos kapcsolatformája két léleknek. Valamennyi lehetséges tolmács-fajta közül bizonyára a műfordító azonosul leginkább az alkotóval. Ővé a legkevesebb mentség, a legnagyobb felelősség, de a megértés legfőbb kegyelme is. Az alkotó töméredek kötelmén kívül vállalnia kell két egyéniség s két nyelv egybehangolásának nehézségeit is.”²⁴ A személyes azonosulásként felfogott megértés a *Faust* II. részének fordításakor olyan felvilágosult-humanista tartalmakat kényszerít rá a szövegre, amelyeknek kritikájára tág teret biztosítana Goethe műve: „S miben látta (Faust) a mindenek fölött való szépséget? Annak víziójában, hogy szabad nép szabad helyen egyesülve munkás közösségben szolgálja egymás boldogságát. Nagyon világos fogalmazás. Faust vizsgázott, mégpedig kitűnő eredménnyel. S az egész emberiség nevében is. Morálisan, az ember, sőt az emberiség síkján ítelt és a legjobb részt választotta, holott buktatók során kellett keresztülvergődnie. Faust s benne az ember és az emberiség ezzel felmagasztosul.”²⁵ Csorba Győző egyszerűen eltekint attól, hogy a felvilágosítás nagy terve Faust sírjának megásásához vezet, amit csak a vak tudós vélhet nagyszerű beteljesedésnek. A mű megjelenése óta oly sokat vitatott zárlat, a kegyelem, amely megváltja Faustot végzetétől, semmi esetre sem jelentheti azt, hogy Faust „a legjobb részt választotta”, sőt tulajdonképpen az sem egyértelmű, hogy mindez nem Faust tévedése-e, éppen úgy, mint a gát megépülése. Amikor Csorba Győző a

²¹ Szabó Lőrinc: i. m., 7. o.

²² „Weöres Sándornak sikerült az, ami minden műfordító legnagyobb ambíciója: úgy tolmácsolni az eredeti verset, mintha az – pázmányi szavakkal – először magyar nyelven, magyarul íratott volna.” In: Csorba Győző, *a fordító*, Tüskés Tibor (szerk.), Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2000. 59. o.

²³ I. m., 74. o. ff

²⁴ I. m., 70. o.

²⁵ I. m., 50. o.

felvilágosítás üdvöztető szabadsága mellett tesz hitet, kizárja az eredeti mű ironikus, kritikai aspektusait, és a vak Fausttal azonosul. Mindez olyan konkrét megoldásokban is megnyilvánul, mint amikor a tragédia II. rész befejezésének értelmezése felől újraírja az első rész „Égi prologusát”, de ez az újraírás már a félrefordítások kategóriájába tartozik. Így szól az eredeti: „*Es irrt der Mensch, solange er strebt*”, azaz tévelyg az ember, míg törekszik. Csorba Győzőnél a tévedésből vagy tévelygésből pusztá téblábolás lesz, a törekvésből pedig – és ez az igazi tévedés – szolgálat: „*Szolgáljon bár mégoly téblábolón*”.²⁶ Ebben a fordítói megoldásban nyilvánul meg legkézzelfoghatóbban, mennyire összefügg egymással az idegen idegenségét kioltó vagy csak korlátozottan érvényesülni engedő asszimiláció és a vak törekvést szolgálatnak képzelő azonosulás etikuma.

Csorba Győző fordításelmélete következetesen húzódik vissza olyan területre, ahol alapot talál az idegenség legitim átsajátítására. Janus Pannonius verseinek fordításakor abból a belátásból indul ki, hogy e versek ugyan eredetileg latinuk születtek, de a fordításban úgy kell érzékeltetni „a nyelvi idegenséget”, hogy kiderüljön, „először magyar ember”²⁷ írta őket. Mondanom se kell, hogy amennyiben nem személyeket, hanem szövegeket fordítunk, mennyire kétséges az, ami Csorba Győző érvelésének alapjául szolgál: vajon megnyilvánul-e, és ha igen, miként, Janus Pannonius reneszánsz latinságában a magyar nyelv? Csorba Győző egy helyütt sajnálkozva állapítja meg, hogy szerzőnktől nem maradt fenn egyetlen magyar sor sem, ami pedig érthető, hiszen a képzett elithez kötődő egész irodalmi kultúrája latin volt. Janus Pannonius magyarságát József Attila „nemzeti ihlet” fogalmából vezeti le, vagyis egy olyan hangsúlyozottan nem nyelvi, de a nyelvben megnyilvánuló metafizikus instanciát próbál érvényesíteni, amely a „nemzeti” egységébe képes foglalni a minden korban több nyelvű magyar irodalmat. Vajon nem lenne-e egyszerűbb elfogadni a saját többnyelvűségét, idegenségét? Annál is inkább, mert Csorba Győző így egy újabb nehezen megoldható problémába ütközik. Mág használatos fordítási konvencióink szerint a fordítás szinte teljesen kioltja az eredeti és a fordított szöveg időbeli idegenségét, ami nem egyszerűen a nyelvi archaizálás elutasítását jelenti, sokkal inkább hogy az újraalkotott szöveg nem kívánja helyreállítani az eredeti nyelvi-kulturális kontextusát, hanem a sajátjába vezeti át a múltat. E konvenció egyszersmind arra is választ ad miért fordítunk szüntelenül újra bizonyos szövegeket. Nem egyes kifejezések, nyelvi szerkezetek archaikussá válása kényszerít erre, hanem az értelmezés kontextusainak folyamatos változása. Néhány helyen, például amikor a *Búcsú Váradtól* refrénjében a hagyományos „társak” helyett „fiúk”-nak fordítja a „comitas” kifejezést, mintha Csorba Győző is számolna a kontextusváltozás következményeivel, ez azonban nem hat ki egész fordításelméletére.

Az a fordítás, amely az egységes nemzeti irodalom elképzelésére támaszkodik, archaizálással fogja érzékeltetni a régiséget, amire azonban csak katakrétikusan képes, hiszen a feladata mégsem az, hogy azt a szöveget írja meg, ahogyan például Janus Pannonius verse hangzott volna, ha nem latinul, hanem már először is magyarul született volna meg.²⁸ E historizáló szemlélet nem érdekelt abban, hogy a kontextusok megválto-

²⁶ I. m., 51. o.

²⁷ I. m., 75. o.

²⁸ „A szokvány-archaizálás dolgában, azt hiszem, nincs már vita sem műfordítóink, sem irodalomtudósaink körében. Mindenki egyetért abban, hogy a mai műfordító csak mai nyelven szólaltathatja meg Horatiust is, Puskint is, Baudelaire-t is, Rilket is, Ungarettit is. Archaizálni legföljebb csak jelzésszerűen, utalásokkal szabad. (...) Magyar költőkkel másként állunk. Balassi? Csokonai, Petőfi, Ady vagy József Attila pusztá nyelvükkel is segítségünkre vannak. Janus Pannonius ott magasodik a 15. század közepén, költészetünk legelején, nyelvileg a *Szabács viadala* táján, kereken száz évvel Balassi előtt. S ezt a költőt, ezt az ötszázéves magyar költőt a mai magyar nyelven szólaltatjuk meg. De vajon tehetnénk-e vele mást? Hajlok afelé, hogy igen. Hogy ebben a különleges esetben helyénvaló lenne a nagyobb engedékenységg.” I. m., 75. o. ff.

zását, a saját idegenségét minden ponton érvényre jutassa az értelmezésben, mert a saját és az idegen elhatárolhatóságának megszüntével az a humanista feltételezés is tarthatatlanná válna, amely lehetővé teszi, hogy akár a világirodalmat, akár a magyar irodalmat egyetlen szakadásmentes, egységes történetként beszéljük el. E humanista történet igazi hősei nem a felejtés, illetve az emlékezet átíródásának nyomait hordozó szövegek, hanem a maguk hasonlatosságára mindent asszimilálni képes szubjektumok, amelyek, miközben a különbségek egységesítésére törekszenek, az egész történetet a felelősség, a negatív szabadság és a kegyelem etikájának elbeszélésévé alakítják.

Találkozások Weöresékkal

Weöres Sándort én már alighanem gyerekkoromban ismertem, csak akkor még nem tudtam róla, hogy kicsoda. 1945 nyarán anyámmal és nevelőapámmal, Medveczky Jenő festőművésszel Pécsen laktunk, akkor még hadifogságban lévő nagybátyám lakásában. (A félig még romos Pesten rosszabb volt a közellátás, meg – gondolom – vigyázni kellett a Mecsek utcai villában lévő szép lakásra is, nehogy kirabolják.) Medveczky, gyerekkorom „Jenő bácsija”, alighanem Martyn Ferencéken át ismerte meg Weörest, aki akkor már nem lakott Pécsen, de gyakran le-lejárt látogatóba. Persze az is lehet, hogy Medveczky csak a következő nyáron, Budapesten festette meg a költő arcképét, amit később anyám a Petőfi Irodalmi Múzeumnak adományozott, láttam is nemrég az egyik iroda falán a Károlyi-palotában. Mindenképpen ismerős volt nekem ez a sötét hajú, cingár kis emberke, akiről azt rebesgették, hogy csodagyerek volt, és zseniális verseket rázott ki a kisujjából. (Weöres egyébként úgy emlékezett, engem 1946-ban látott először a Deák téren, a Medveczky-műteremben.) Ha erre nem is, arra mindenesetre jól emlékszem, hogy Jenő bácsi igen nagyra tartotta Weörest, és élvezettel olvasott fel nekem olyan rigmusokat, mint a „Bóbita, Bóbita táncol, / körben az angyalok ülnek” vagy az „Ej, törököm-törököm-törököm, adj garast!”

Weöressel ugyanis az ötvenes években az a furcsa dolog történt, hogy ez az „ezotérikus” költő, akinek költészetét az egyik vezető kritikus „nihilistának” bélyegezte, hirtelen országszerte ismert, népszerű gyerekvers-szerző lett. Lehet persze arról vitatkozni, mennyire gyerekeknek való versek a *Rongyszőnyeg* ciklus egyes darabjai meg a későbbi, remekül ütemezhető dalok, rigmusok, szövegek (például a „Volt egy szép ládika...” kezdetű, pszichoanalitikus ismeretek nélkül is megfejthető dalocska), de tény, hogy ez az apolitikus költő éppen a „szocreál offenzíva” éveiben lett országszerte ismertté. S amikor végre a politikai helyzet 1956-ban lehetővé tette, hogy megjelenjen gyűjteményes kötete, *A hallgatás tornya*, akkor derült ki, hogy mekkora költő lakik Weöres Sándorban. Nyilvánvalóvá lett, hogy Cs. Szabó Lászlónak van igaza, aki egyszer egy szövegében mint „a legköltőibb magyar költőt” írta le *A fogak tornáca* szerzőjét. Ez azonban 1956 és 1962 között csak keveset javított helyzetén – a kommunista ideológusok továbbra is ellenséget szimatoltak Weöresben. Ez alatt a hat év alatt érdemleges kritika nem jelent meg költészetéről, csak az ötvenéves születésnap (1963) olvasztotta fel kissé a költő körüli hallgatás jégömbjét.

Jeles év volt ez Weöresék életében, hiszen a konszolidálódó Kádár-rendszer megengedhette már magának, hogy útlevelet adjon Sándornak és költő-feleségének, Károlyi Amynak. Eljöhettek Londonba is, ahol, ha jól emlékszem, 1956 után Siklós Istvánék West Hampstead-i lakásában találkoztam velük először. Erről a találkozásról (szokásomtól eltérően) nem készítettem feljegyzést, csak

annak dátumában vagyok biztos, mégpedig egy birtokomban lévő régi Weöres-kötet dedikálása révén, ahol a „szeretettel jegyzi e sorokat, sok jókívánnattal, Weöres Sanyi” szöveg után ott áll a pontos hely és dátum: „London, 1963. aug. 12”. Egyébként főleg versekről beszélgettünk, s mivel akkorra már megírtam oxfordi disszertációm, amiben külön fejezet jutott Weöresnek, alighanem említettem neki, milyen élvezettel elemeztem benne a *Le Journalt*. Sándor ennek nem nagyon örült – mármint annak, hogy éppen ezt a versét „játszottam ki” az ’56 előtti és azutáni kommunista kultúrpolitika ellen – de beletörődött, hogy úgy látszik, ez kell a nyugati magyaroknak. Később, amikor már disszertációm megjelent nyomtatásban az oxfordi Clarendon Pressnél, illetve megszületett egy költészetéről írt rövid, de objektívabb esszé a *Books Abroad*-ban, megbocsátotta, hogy korábban kicsit „átpolitizáltam”, s ezáltal leszűkítettem költői üzenetét. Nem tudom, ekkor még szóba hozta-e a *Tűzkút* kiadása körüli otthoni hazavonát (a Szépirodalmi visszadobta a gyűjteményt, amit végül a Magvető adott ki). 1964-ben egyébként a párizsi *Magyar Műhely* huszárvágással élt: Weöressel állítólag egyeztetett gyors párizsi „kalózkidrással” próbálták siettetni, hogy Budapesten is kiadják a könyvet. Röviddel ezután jelent meg a *Műhely* nagy híré Weöres-száma (1964, 7/8), ahol én is közöltem egy kis írást Weöres groteszkjeiről. Nem kétséges, hogy bár az *Élet és Irodalomban* Weöres (színteg-e, vagy igazából?) tiltakozott a párizsi kiadás ellen,* a nyugati magyar emigráció ezzel a két kezdeményezéssel hathatósan hozzájárult Weöres Sándor hazai elfogadtatásához.

1966-ban Weöresék (mert tudomásom szerint Sándor Amy nélkül nem utazott külföldre), újra ellátogattak Londonba, s ekkor újra találkoztunk. Ennek az együttlétnek is megmaradt a pontos dátuma, méghozzá Siklós István jóvoltából, aki külön írt, hogy Weöresék érdeklődtek irántam, és szeretnének velem találkozni. Erre gyorsan válaszoltam Birminghamból (akkoriban ott laktam és dolgoztam az egyetemen), hogy természetesen feljövök Londonba, s meghallgatom Sándor esztét is a Szepsi Csombor Körben. Siklós válaszához, aminek leglényegesebb része az volt, hogy Sándorék „érkezésedre számítva, szabadon tartják a vasárnapot”, Weöres is hozzáírt pár sort, Amy pedig aláírta azt – ez volt az első kézzel írt levélrészlet, amit tőlük kaptam.

Július 18. volt az est és találkozásunk dátuma, mint korábban, most is Siklóséknál. Teázás közben csodálkozva láttam, hogy Amy férje mellett ülve a díványon időnként lopva meg-megsimogatja a költő fejét – ahogyan eminens tanuló kisfiát becézgetné egy reá büszke mama. Beszélgetünk az otthoni viszonyokról: természetesen szóba kerül a kultúrpolitika és annak egyes hangadói. Király Istvánról például (akivel nekem személyes konfliktusaim voltak) azt mondja Sándor: „hasadt lelkű” ember. Négyszemközt kifejti, hogy Weöres Sándor költészete milyen káros a szocializmusra nézve, aztán nyilvánosan megvédi. Ezzel szemben kiket „futtat” a hazai rendszer? Váci Mihályt és Garai Gábort. No meg Hidas Antalt, akiről Sándornak sajátos a véleménye: Hidas mint költő „olyan rossz, hogy az már szinte jó”, vannak egészen bizarr négysorosai.

* Később ez a szöveg – sajnos kommentár nélkül – megjelent az *Egyedül mindenkivel* című gyűjteményben (Szépirodalmi Kiadó, 1993.), kiváltva ezzel a nyugati magyar írók jogos tiltakozását.

Újonnan megjelent angol nyelvű könyvemről beszélünk, amit már 1962-ben befejeztem, de csak nemrég adtak ki. Mondom, hogy ennek a *Polish and Hungarian Poetry from 1945 to 1956* című értekezésnek talán lesz annyi haszna, hogy ráirányítja a figyelmet, az angol olvasók és kiadók figyelmét a korábban szinte alig ismert modern magyar költészetre. Sándor ezzel egyetért, és nagyon örül a könyvnek. Megkérdem, mit gondol a költő szerepéről a jelen társadalmában. Szükséges-e konzekvens költői attitűd? Weöres erre a lehető legliberálisabb választ adja: ő a teljes alkotói szabadság híve, mindegy hogy a költő mit és hányféle verset ír, csak jól írja. Siklós: – Igen, de az attitűd, a „tartás” mégiscsak ott van a költő mögött! Weöres: – Csak úgy, mint a csontváz a test vagy a ruha mögött. – Ebben maradunk. – Lemegyünk sétálni Weöreséssel a közeli parkba, élvezik a kellemes nyári meleget. Utána talán egy szendvicset ha eszünk, menni kell Weöres előadójára, ahol versei angol fordítását is felolvassák. A fordítások – inkább parafrázisok – Peter Redgrove képzelőtehetségét dicsérik, de elég kevés közülük van az eredetihez. A szünetben mondom is ezt Ted Hughesnak – bólogat, tudják, ezt már Siklós is mondta. (Végül is a Penguin European Poets sorozatban 1970-ben nem Redgrove, hanem Edwin Morgan fordítja Weörest angolra).

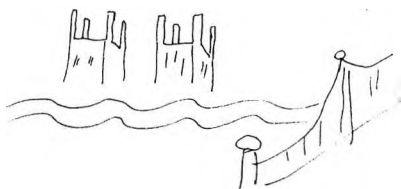
Ennek a látogatásnak az emléke egy olyan dedikált *Tűzkút*, ahová a dátum alá Sándor még a Tower tornyait is odarajzolta. Meg az is lehet – de erre sajnos már nem emlékszem pontosan –, hogy 1966 júliusában mentünk el együtt a British Museumba, és nem még 1963-ban; mindenestre Amy egy későbbi levelében, amikor rám gondolt, hozzám a múzeumlátogatás képzetét asszociálta. A következő életjel Weöreséktől egy Birminghambe írt lap volt, amelyen Sándor „Salve Regina” című versének Donald Davie-fordítására* reflektált, amit közben küldhettem el neki, jelezve, hogy számon tartom költészetének angliai visszhangjait. Az 1966. szeptember 8-án Szigligetről keltezett lap szövege egyébként a következő:

„Kedves Gyurkám!

Köszönöm a D. Davie-fordítást. Ne haragudj, hogy késve írok, folytonos bolyongás miatt. Jelenleg a Balaton északi partján vagyunk, és két hét múlva, úgy látszik, Grúziába megyünk rövid időre. Mi újság Felétek? Cs. Szabót, többi barátainkat és Téged ölel Weöres Sanyi” Alatta Amy még hozzáírta: „Kedves Gyurkám, amint kapok a könyvemből, küldök. Üdv. Károlyi Amy”. (Itt *A harmadik ház* című kötetről lehet szó, amiből végül is Károlyi Amy nem tudott példányt küldeni.)

WEÖRES SÁNDOR - TŰZKÚT

Gyömrői Gyurkának,
londoni vizitációskor,
barátsággal, szeretettel,
Weöres Sanyi.
1966. júl. 17.

* Donald Davie, angol költő és esszéíró (1922–1995). A Weöres-vers, amit angolra fordított, nem került bele Weöres *Eternal Moment* című angol versgyűjteményébe (Anvil–Corvina, 1988.).

Időközben, mint már említettem, megkezdődtek a Penguin-kötet előkészületei. 1967-ben alighanem még nem dőlt el véglegesen, kinek a fordításait használja majd a kötet szerkesztője, bár lehet, hogy Edwin Morgant már ekkor felkérték, fordítsa újra a Redgrove-változatokat. Mindenesetre próbáltam Weöresnek referálni az egyes angol fordítások minőségéről. Erre jött a következő kézírásos válasz, Budapest, 1967. I. 16-i keltezéssel:

„Kedves Gyurkám, köszönöm szíves tájékoztatásodat. Davie fordítását itt-hon megjelentetni úgyse volna módom. – Redgrove fordításai, úgy hallom, szépek és pontatlanok; én igyekeztem az ő költeményeiből három szabadverset híven magyarra fordítani (Exalted Fright, Bowed, Directive), ezek az „Arion”-ban fognak megjelenni.* Van-e módod olvasni az Ariont? Ennek későbbi számába, ha a szerkesztők beleegyeznek, Davie néhány szép poémáját szeretném fordítani; az angol szöveg megvan, csak neki kell ülnöm.

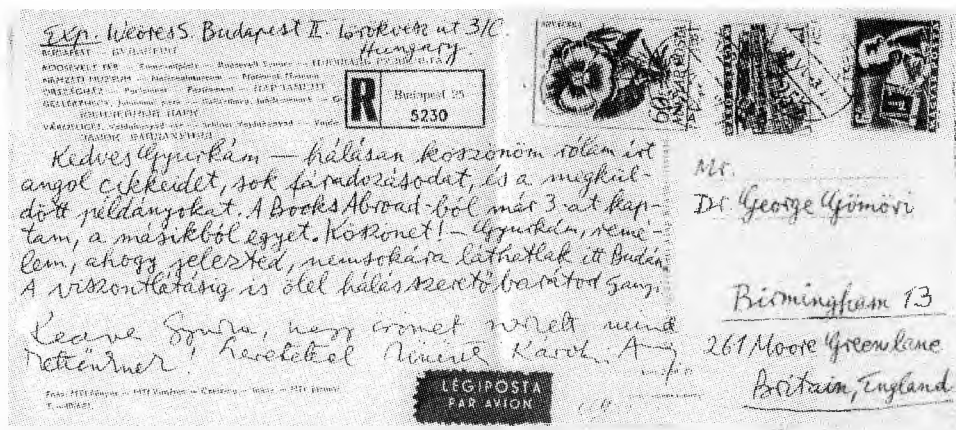
Meg tudnád-e írni nekem Davie és Redgrove címét? Utóbbinak egy verskötetet szeretnék megköszönni; előbbinek majd a fordításokat megküldeném, ha elkészülnek.

Újság nincs; éledegélünk, háttal a télnek, Gyurikám, minden jól! Köszönet, öllelek,

Weöres Sanyi”

A levélhez Amy is írt hat sort, amiben a többi közt arról ír, hogy ő meg éppen Ezra Poundot fordít, s hogy ha még nem olvastam tőle semmit, kérjem kölcsön Siklóstól az ő utolsó versgyűjteményét. (Természetesen olvastam tőle számos verset, de Weöres jobban érdekelt; ettől függetlenül, örültem neki, amikor pár évvel később Amy is elkezdte küldözgetni köteteinek dedikált példányait).

1968 és 1969 fontos évek voltak az életemben. '68-ban tizenkét év után első alkalommal látogattam vissza Budapestre, méghozzá Prága és Pozsony után, de már iszákomban a chicagói Quadrangle Press *New Writing of East Europe* című album szerkesztett gyűjteményével, amelyben napvilágot látott Cs. Szabó László-

* 1966-tól Budapesten megjelenő világirodalmi almanach, főszerkesztője Somlyó György.

nak Weöressel folytatott BBC-beszélgetése, valamint egy Donald Davie és több Richard Lourie-fordítás Weörestől. Ezek után még 1968 folyamán Ivar Ivask felkérésére esszét írtam Weöres költészetéről, ami megjelent a *Books Abroad* kelet-európai költőknek szentelt, 1968/69 telére keltezett, de csak hónapokkal később kinyomtatott (43:1-es) különszámában. Legjobb tudomásom szerint ez volt az első komolyabb amerikai folyóirat, amelyik esszét közölt Weöres lírájáról. Sándor ezt igen nagy örömmel fogadta, és nyugtázta is egy budapesti képeslapon, aminek postabélyegzője 1969. VI. – 3. 17.-et mutat (a lapon nincs dátum):

„Kedves Gyurkám – hálásan köszönöm rólam írt angol cikkeidet, sok fáradásodat, és a megküldött példányokat. A Books Abroad-ból már 3-at kaptam, a másiktól egyet. Köszönet! – Gyurkám, remélem, ahogy jelezted, nemsokára láthatlak itt Budán. A viszontlátásig is ölel hálás szerető barátod Sanyi.” Ehhez, szokása szerint, Amy is hozzáírt még, de csak ennyit:

„Kedves Gyurka, nagy örömet szerzett mindkettőnknek! Szeretettel köszönti Károlyi Amy”

Ezen a nyáron meg is kerestem Sándorékat Budapesten, pontosabban a Törökvész úton. Vacsorameghívásunk volt feleségemmel hozzájuk, illetve tőlük, mert Amy nemigen főzött, így aztán a Margit körúti paksi Halászcárdában kötöttünk ki. A vendéglő belső, nyitott teraszán ültünk, s mint ahogy ezt már versben megírtam, Sándor mindenáron itatni akart – kötélnek is álltam volna, csak korábban, délután olyan családi összejövetelen vettem részt, ahol már meg kellett innom pár pohár bort. Így aztán elég jókedvűen, de további italra nem szomjazva érkeztem akkori osztrák feleségemmel, Gudrunnal a tett színhelyére, ahol Sándor unszolására, de enyhe kényszerből még megittam vagy fél liter fehéret „mindnyájunk egészségére”. Úgy emlékszem, közben feleségem Amyval beszélgetett angolul. Sándor minden nyelven „értett” és a magyaron kívül egyet sem beszélt folyékonyan; egyébként a magyart is sajátos „vazsmegyei” kiejtéssel beszélte.

A következő levél Weöreséktől Mátraházáról érkezett 1969 decemberében, ahol nyilván nyári emlékek emlegetése közben kerültem szóba, s ez adott indítékot Sándoréknak, hogy Komlós Aladárékkal együtt írjanak nekem. Komlós „fedezett föl” engem annak idején a Berzsényi Dániel Gimnázium önképzőköreben, az ő ajánlására vettek fel a Fialat Írók Munkaközösségébe 1952-ben, s bár kapcsolatunk hosszabb időre megszakadt, ’68-ban vagy ’69-ben Budapesten felkerestem. Ebben a mátraházi levélben megköszöni az 1969-ben kiadott nyugati költői antológiát, az *Új égtájakat*, amit Juhász Vilmossal együtt szerkesztettem, s amiről azt írja: „igen érdekesnek látszik”. Levéléhez felesége, Palotai Erzsí is fűz pár sort, majd a levél a harmadik oldalon Weöressel folytatódik: „Kedves Gyurkám, szeretettel köszönt az egész társaság a behavazott Mátrából. Most csinálom kétkötetes könyvem korrektúráját (összes művek, de a fordítások nélkül, címe: »Egybegyűjtött írások«) 1970 ápr. vagy máj.-ban fog megjelenni, ha igaz. Szeretnék majd Neked példányt adni, vagy küldeni belőle.

Minden jót! Ölel Weöres Sanyi.
Szép havas üdvözet! Károlyi Amy”

Az *Egybegyűjtött írások* két vaskos, dedikált kötete csak 1970 őszén érkezett meg Cambridge-be, ahová 1969 őszén költöztem át. Időközben Weöresék megint jártak Angliában, s ekkor eljöttek hozzám, megnézni új lakóhelyemet, a Sziget egyik legszebb, egyetemi városát. Ez 1970 júliusában volt; Weörest, ha jól emlékszem, a Szepsi Csombor Kör hívta meg, s cambridge-i látogatására is csak a londoni est után került sor. Természetesen felmentem erre Londonba, s előtte, mint rendesen, Siklóséknál beszélgettem a frissen Kossuth-díjas Weöressel.

Jegyzetfüzetemben erről a következő áll: „Siklóséknál hosszú beszélgetés Weöressel a kritika funkciójáról. Először csak a kritika jelző szerepét hajlandó elismerni (»felhívni a figyelmet valakire«) – szűrő szerepét nem. Azzal érvel, hogy pl. Goethe vagy Babits látómezejéből egyesek (Hölderlin, József Attila) kiestek. Ugyanakkor ellenpéldák is vannak – volt-e szükség Illyés Mécs-recenziójára? Végül megállapodunk, hogy azért a »negatív« kritikának is van (lehet) értelme”. Ezek után a fiatalabb írókról kezdtünk beszélgetni. Siklóst is, engem is meglep, hogy Weöres milyen nagyra tartja Tandorit. Az újvidéki fiatalokról sem nyilatkozik elítélően – az *Új Symposion* fiataljainak van filozófiájuk, még ha az inkább anarchista-újbalos is. (Később Cs. Szabó kijelenti: az *Új Symposion* olvashatatlan. Ebben a kérdésben én középutas vagyok: vannak tehetséges szimpósok és vannak köztük halandzsázó pozőrök is. Bár szívesebben jelenek meg az újvidéki *Híd*ban, néha azért küldök kéziratot az „ifjú lázadóknak”, főleg fordítást lengyelből).

Magán a Szepsi Csombor „könyvnapj” estén Weöres mond egy-két figyelemreméltó dolgot. Például azt, hogy „jobban föl kell fedezni a nyugati magyar irodalmat” Magyarországon, s hogy majd ő is megpróbál valamit tenni ezért odahaza. Név szerint is említ szerinte jeles költőket, írókat, Siklós Istvánnal kezdi a sort, de az én nevemet is mondja, ami, bevallom, jólesik. (Tett-e valamit ezek után Weöres az emigráns írók elfogadtatása érdekében, meg nem mondhatom. 1970-et írtunk, és még tizenegy évet kellett várnunk a *Vándorének* című kötet megjelenéséig...) Saját verseit fejből kántálja a londoni közönségnek, persze ezek inkább a *Rongyszőnyeg*-ciklus versei, vagyis ritmusgyakorlatok, olyanok mint az: „Éc / péc / kapuléc, / Csimpilimpi, hová mész?”. Amy is olvas verseiből, az udvariasnál nagyobb tapsot kap.

Weöresék ezúttal még maradnak pár napig Angliában, és ígéretükhöz híven lejönnek Cambridge-be, Németh Vilmos, az irodalombarát orvos hozza őket kocsiján. Megebédelünk kollégiumomban, a Darwinban, majd szemerkélő esőben városnézésre megyünk (ekkoriban ez még nekem is kicsit újdonság, még nincs egy éve, hogy ideköltöztünk). A Trinity College tetszik Weöreséknek, Sándor szerint az egyik reneszánsz stílusú udvar hangulata olyan, mint egy dalmáciai városkáé, ahol korábban járt. A Corpus Christi kollégiumban megmutatom azt a részt, ahol Christopher Marlowe, a *Doctor Faustus* szerzője lakott diákkorában, elmesélem a kollégium rezidens kísértetének a történetét is. Emlékezetem szerint Sándornak egész Cambridge-ből a piactér tetszett a legjobban, tarka ponyváival, olaszos hangulatával. Utána hazavittem a látogatókat teázni; ekkor került sor a *Bóbita* és a *Zimzím* dedikációjára akkor hétéves kislányunknak, Beátának.

Beátának persze fogalma se volt róla, hogy a huszadik század egyik legnagyobb magyar költőjével beszélget, bár az határozottan tetszett neki, hogy ez a bácsi írta azokat a csengő-bongó verseket, amiket néha tőlem

hallott, illetve képeskönyveiben olvasott. Fesztelenül szaladgáltalakásban, és csacsogott három nyelven, s alighanem ez váltotta ki Sándorból azt a három versikét, amelyek közül csak egy magyar, a többi makaróni, vagyis kevert nyelvű (carmen macaronicumként ismerték régi korokban). Íme a Bóbita elejére írt szöveg:

*„This language heisst Macaroni,
kevert, gemischt und melée,
kann man nicht szabályba fonni,
est liquid comme une gelée.*

*Cambridge-ben mentünk
előre-hátra,
de nem volt velünk
tündér Beáta.
Aztán megjelent
Beáta is,
nagy tarka ingben
a kis hamis.”*

WEÖRES SÁNDOR BÓBITA

*This language heisst Macaroni,
kevert, gemischt und mélé,
kann man nicht szabályba fonni,
est liquid comme une gelée.*

*Cambridge-ben mentünk
előre-hátra,
de nem volt velünk
tündér Beáta.
Aztán megjelent
Beáta is,
nagy tarka ingben
a kis hamis.*

A következő oldalra pedig ez került:

*„Queen Helen ist eine Puppe,
in sein Bauch ist Bohnensuppe,
sie hat grosse Redwoodschuhe
und so läuft sie in die Schule.*

*Vis-à-vis King Nepomuk,
son robe gyapjú és pamuk,
und bös ist Herr Habakuk,
er schreibt: hol' dich der Kukuck!”*

Majd a többnyelvű „makarónizást” Sándor ezzel az ajánlással fejezte be:

*„Gömöri
Beáta
Csilla
aki ezt a
könyvet
bírja
olvasni magyarba
fordítani angolra
to read in Hungarian
to translate in I-not-can*

*Sándor Weöres
Cambridge, 3. VII. 1970”*

Gyömöri
 Beáta
 Csilla
 aki ezt a
 könyvet
 bírja
 olvasni magyarba
 fordítani angolra
 to read in Hungarian
 to translate in I-not-can

Sándor Weöres
 Cambridge, 3. VII. 1970.

Weöres játékos ihletéből még Beáta Zimzizim példányára is jutott: itt elkezd-
 tük angolra fordítani a „kő-békát”, de ez úgy látszik lassan ment (!), mert az első
 két sor Sándor kézírásával van meg a könyvben, a másik kettő az enyémmel. Vi-
 szont ennek a túloldalán még született egy újabb makaróni-szöveg, ezúttal ma-
 gyar-angol:

„Cambridge-i Beáta
 fordítását látta
 – kroak kroak kroak
 under the water and oak
 with love your old
 friend: Alexander Red-and-Gold

Cambridge, 3. VII. 1970
 szeretettel
 Weöres Sándor”

Egyszóval a cambridge-i látogatás legmaradandóbb élménye (már akkor is
 három nyelvű) kislányom feltűnése volt. S bár ezek után még többször összejöt-
 tem Weöresékkal, egyszer vagy kétszer jártam a Törökvész úton is (például
 1983-ban, amikor Sándor két könyvet is dedikált nekem, a *Három veréb hat szem-
 mel* második kiadását és az általa „fölfedezett” Kalmár György XVIII. századi
 költő piroskötésű kis kötetét), amúgy is rapszodikus levelezésünk megszakadt.
 Illetve még egy parádsasvári képeslapot azért őrzök Weörestől, amelyben meg-
 köszöni a készülő *Három verébbel* kapcsolatos tanácsaimat. Ezt a hetvenes évek
 közepén küldött lapot az válthatta ki, hogy egy-két kérdésben véleményem el-
 tért a régi magyar költészet ritkaságait Weöresnek kibányászó és méltató iroda-
 lomtörténész Kovács Sándor Ivánétól. Függetlenül attól, hogy Weöres inkább

az ő nézeteit fogadta el mérvadónak, őszintén örültem, amikor a *Három veréb*, ez a maga nemében rendkívüli gyűjtemény megjelent, s erről már az első kiadás megjelenése (1977) után hírt is adtam a *World Literature Today*-ben (WLT, 52:2, 317–318. o.). El voltam ragadtatva a *Psychétől* is, de az utolsó hazai Weöres-gyűjtemény, amit a WLT-ben ismertettem, alighanem az *Ének a határtalanról* volt (WLT, 55:4, 1981 őszen). Végül már Weöres halála után én írhattam arról a szép angol nyelvű válogatásról (*Eternal Moment*, Anvil–Corvina, 1988.) recenziót a *Times Literary Supplement*-nek, ami – sajnos! – megkésve jelent meg ahhoz, hogy költője Nobel-díjat kaphasson. Amit azért is fájlaltam, mert úgy gondolom, Magyarországon nem volt más, akinek annyira „kijárt” volna ez a nagy presztízssű, de magyar írókat-költőket mindeddig makacsul elkerülő díj, mint ennek a csodálatos tehetségű, próteuszi módon meg-megújuló nagy poétának.

WEÖRES SÁNDOR CSALÁDFÁJA ÉS ÉRTÉKELÉSE*

Weöres Sándor különleges helyet foglal el a magyar költő-génuszok között. Csodagyermekként indult, és alkatát, de főleg költői teljesítményét ismerve tulajdonképpen az is maradt. 21 éves korában írta Babits Mihály a *Nyugat*-ban: „Nem mulaszthatjuk el ez alkalommal külön is felhívni a figyelmet a fiatal Weöres Sándor különös tehetségére, mely még kiszámíthatatlan meglepetéseket hozhat azoknak, akik a magyar líra jövője iránt érdeklődnek”, baráti körében pedig gyakorta mondogatta: „Weöres Sándor, az utód”. S valóban, „magyar Orphéus”-ként a poéta-génuszság új modelljét valósította meg a hazai költészetben, nem is beszélve szokatlanul hosszú életéről... Az értők szerint Weöres Sándor „úgy rendelkezik a magyar nyelvi géniusszal, mint Tolsztoj az orosz falvak lelkével, mindkettő az azonosulás nagy titka” (Kardos Tibor). Ő „a legköltőibb magyar költő” (Cs. Szabó László), aki „a varázslatot hibátlan beavatottsággal végzi” (Illyés Gyula). Vas István az általa „kis főherceg”-nek nevezett tizenéves költő kapcsán kérdezte: „Van-e értelme verset írni, egy öltőben ezzel a valóban szerencsés műzsafival, akinek nem kellett nyilvánosan inaskodni, botladozni, keresgélni, hanem színre lépésekor már süttött belőle a zseniség? Aki megkapta ingyen, hozományba mindazt, amit nem lehet megszerezni, sem tanulni, sem kiérdemelni?”

A Weöres-rokonság

Weöres Sándor művészetének értékelői nem igazából törődtek gyökereivel. Rádadásul utód nélkül halt meg, tehát közvetlen leszármazottai sincsenek. Szombathelyen, a Vas Megyei Levéltárban azonban megtalálható a Weöres Sándor által készített kézirásos családfa, és az apai rokonság a dédszülők generációjáig a születési és halálozási anyakönyvi adatok alapján tisztázható. Ezen túl Balogh Gyula és Szluha Márton gyűjtése a Vas megyei nemes családokról is hasznosítható.

Weöres I. Mihály (I/1) 1638. július 24-én Prágában, Habsburg III. Ferninándtól kapott budakeszi előnévvel nemességet. (A költő édesapja 1903-ban kérte ennek igazolását, és az ezzel kapcsolatos okirat a Vas Megyei Levéltárban megtalálható.) A költő ugyanakkor egy interjúban elmondta: „ugyanabban az időben szerepelt egy Weöres Mihály nevű cigányvajda”, és szerinte nem zárható ki a két személy azonossága. E szerint „Lehet, hogy cigány származású vagyok, és lehet, hogy nem, mert erre vonatkozólag semmi közelebbi adatot mindeddig kutatásaim ellenére sem találtam”. A családfa azonban cáfolja e feltételezést. Ismert még az 1575-ben Baranyában született és 1651-ben Győrben meghalt nyéki Weöres Mátyás, pápai prépost, aki verseket is írt. Rokonsága a költő őseivel azonban kétséges. I. Mihálynak (I/1) csak egy fia: II. Mihály (II/2) ismert, akinek két felesége közül a második: Sárffy Borbély Éva (II/3) 1680-ban lett asszonya, és ő szülte fiait. Az egyik: III. Mihály (III/4)

* Hálás vagyok a családfa összeállításához nyújtott segítségéért Tilcsik Györgynek, a Vas Megyei Levéltár vezetőjének és Kocziha Jenőnének, Weöres Sándor unokatestvérének.

kuruc kapitány, aki 1720-ban, tehát a szatmári béke után kapta Habsburg III. Károlytól azt a birtokot, ahol a család evangélikus Vas megyei ága a későbbiekben élt. A néhány ezer holdas családi birtok számos települést foglalt magába a Dunántúlon. II. Mihály másik két fiának, I. Istvánnak (III/1) és I. Ferencnek (III/3), valamint az előbbi fiának: Györgynek (IV/1) a nemességét a király újra megerősítette, az ő leszármazottaikkal a továbbiakban nem foglalkozom. III. Mihály (III/4) és felesége: Simon Zsuzsa (III/5) fiai között találjuk a költő *szépapját*. Ő Weöres Sándor családfáján I. József (IV/3), míg a Balogh-Szluha gyűjteményben IV. Mihály (IV/6). Valószínűleg az utóbbi a helytálló, mivel IV. Mihály második feleségétől: szentgyörgyi Armprusztter Erzsébettől (IV/7) született az *ükapa*: I. Pál (V/2). Ő Lepossa Juditot (V/1) vette feleségül, és sok gyermekük született. A Balogh-Szluha gyűjteményben négy leszármazottjuk: II. Pál (VI/1) kapitány, III. István (VI/3) vasi főszolgabíró, Eszter (VI/6), aki hrabovai Hrabovszky István (VI/5) evangélikus esperessel házasodott össze, és Teréz (VI/8), ocsai Torkos József (VI/7) győri esküdt felesége szerepel. (Weöres Sándor tudott az ő fivéről: Torkos Lászlóról is, aki Arany János segédszerkesztőjeként dolgozott; később Kőszegen élt, 100 évnél is tovább, és az 1940-es években halt meg.) A Weöres Sándor-féle családfán Torkos József felesége Katalin, emellett ő további négy gyermek: Sámuel (VI/9), II. József (VI/10), Eleonóra (VI/12) és Judith (VI/14) nevét is említi. Számunkra most azonban a költő *dédszülei*: Weöres III. István (VI/3) és felesége: vései Vessey Borbála (VI/4) a fontosak. Weöres III. István első felesége: mankóbüki Horváth Judit (VI/2) korán meghalhatott, mivel gyermek utána nem maradt. Weöres III. István 1829. január 28-án, 53 évesen újra nősült, és 35 évvel fiatalabb nőt vett feleségül (aki tehát 18 éves volt). Mégis ő élte túl 15 évvel asszonyát; 89 évesen, 1865. november 21-én hunyt el. Felesége, a költő dédanyja, nyolc gyermeket szült, és 1850. február 4-én, 39 éves korában halt meg. E dédapa hatvanhat évesen nemzette a legkisebb gyermeket. Weöres III. Istvánnak köszönhető az időközben elaprózódó birtok jelentős gyarapítása is. Az 1800-as évek elején, amikor Napóleon hadseregével Nyugat-Magyarországon vonult keresztül, Szombathelyről jövet, Győr felé tartva, érintette Csöngét is. Senkivel sem tudtak e vidéken franciául beszélni, kivéve a költő dédapját, aki így tolmácsként szerepelt. Partnere, egy Johar nevű francia tiszt hálából ezért nekiadta a sereg összes sebesült vagy legyengült lovát. A dédapa ezeket az állatokat felerősítette és eladta, jelentősen növelve ezzel vagyonát, majd birtokát. Hálából azt az utat, amelyen a franciák átvonultak, e tisztről nevezte el, amit Csöngén jelenleg is Zsohár-árokknak hívnak. Így lett Weöres III. István a csöngői dinasztiaalapító, szinte a semmiből pár ezer holdas birtokot szerzett eszével és kíméletlen rámenősségével. Ő építette a csöngői „kastélyt” is. Weöres III. István és Vessey Borbála nyolc gyermeke már anyakönyvekkel igazolható. Közülük kettő: I. Ilona (VII/1) és II. Ilona (VII/3) csecsemőkorban meghalt. Kettőnek: IV. Istvánnak (VII/2) és III. Pálnak (VII/4) pedig nem lett gyermeke. A költő *nagyapja*: I. Sándor (VII/5) ötödikként jött a világra 1837. április 20-án. V. István (VII/9) három gyermeke közül csak Aladár (VIII/16) leszármazottai ismertek, de ők napjainkig. A legkisebb gyermek: III. József (VII/11) felesége a családfán már szereplő mankóbüki Horváth-családból származó Emília (VII/12), és az ő lányukat: Laurát (VII/19) dukai Takách Ferenc (VIII/18) vette nőül. (A dukai Takách-család Berzsényi Dániel családjával is szoros és többszörös rokonságban állt, mivel a költő felesége: Zsuzsanna is a dukai Takách-familia leszármazottja.) Weöres Sándor többször említette, hogy dédapja egyik fia a Csöngén élő Kisfaludy Jolánt vette feleségül, és állítólag ők voltak a költő apjának a keresztszülei is. A Kisfaludy Károly–Sándor fivérpár egyik testvére ugyanis korábban Csöngén élt, és az állítólagos nagynéni a Kisfaludyak csöngői házában lakott. Az anyakönyvi adatok alapján őt azonban nem sikerült azonosítani. A *nagyszülők*: Weöres I. Sándor (VII/5) és Döbrösi Franciska (VII/6) házassága nagyon nem tetszett a nagytratóró dédapának, ezért fiát kitagadta. A feleség ugyanis „csak” egy kocsmáros lánya volt, noha az anyakönyvi adatok szerint nemesi családból származott. (Később ezért völcseji Döbrössy családnéven szerepelt). Így a nagy-

birtokos fiából pár holdas gazdálkodó lett, aki azonban feleségével és kilenc gyermekével Károlyi Amy szerint szelíden és békésen élt. Két fiukat: IV. Pált (VIII/1) és II. Sándort (VI-II/5) csecsemőkorban elvesztették. Ketten: Géza (VIII/2) és Gizella (VIII/8) gyermekteleknek maradtak, valószínűleg meg sem házasodtak. Ők és a többiek már gyakorta kerülnek szóba a költő levelezésében. Borbála (VIII/4) Szilasynéként négy gyermeket (IX/1-4) szült. Elemér (VIII/6) lányai közül Erzsébetet (IX/6), Páloczy József (IX/5), míg Irmát (IX/8) Bárdossy Kálmán (X/7) vette nőül. (Az utóbbi Bárdossy László miniszterelnök rokona.) Tudomásom szerint Ottiliának (VII/10) nem lett gyermeke férjétől, míg Róza (VIII/12) egy lányt: Juliannát (IX/12) és egy fiút: Szabolcsot (IX/13) szülte. Az apai nagyszülők gyermekei között a legkisebb volt az *édesapa*: Weöres III. Sándor (VIII/13), aki 1881. március 23-án született Csöngén, és akit éppen a szülők elszegényedése miatt katonapályára irányítottak.

A költő nyomozott a családi név alakulása után: „Nagyapám születési anyakönyvi bejegyzésében például Vörös-t látok, egyszerűen úgy, ahogy kimondjuk, egy v-vel. Apáméban Weöres van, dupla v-vel. És majdnem minden ilyen bejegyzés a régebbi múltban eltér egymástól. Hogy ennek mi az oka, nem tudom. S még kevésbé tudom, hogy a családnak a sokféle névírás lehetősége közül miért éppen a dupla v-s Weörest választotta. (A lényeg azonban az, hogy a családi nevet mindenképpen „Vörös”-nek helyes ejteni.)

Az édesapa a nyolc gimnázium elvégzése után „jó” eredménnyel érettségizett, majd a magyar királyi honvéd Ludovika Akadémiára került, ahol a három évfolyamot jeles eredménnyel járta ki 1901-ben. Következett a dandártiszti iskola, majd a bécsi császári és királyi hadiiskola, melyeket 1907-ben végzett el. A hadnagyi kinevezésekor adott hivatali jellemzés szerint: „Szilárd jellemű, nyugodt kedélyű, igen jó szellemi képességekkel és felfogással bir, törekvő... jó társaságban forog..., középtermetű, nyulánk, egészséges, minden fáradalmak elvégzésére békében és háborúban alkalmas.” Az I. világháborúban frontszolgálatot teljesített vezérkari századosként, „az ellenség előtt teljesített kitűnő szolgálatainak elismerésül” több kitüntetést is kapott, és 1918 őszén őrnaggyá léptették elő. Stromfeld Aurél tisztikarához tartozott, így a Tanácsköztársaság alatt a Vörös Hadsereg hadtestparancsnokává nevezték ki. A kommün leverése után 1919. augusztus 1-én belépett az új magyar hadseregbe, de hamarosan leszerelték, mivel Vörös Hadsereg-beli szerepével „a tiszt állás becsületét sértette meg”. Súlyos (akár halál)büntetés is várhatott volna rá, de azután csak alkalmatlannak minősítették, és 1921. szeptember 1-i hatállyal – „kormányzói elhatározással” – nyugállományba helyezték. Ekkor költözött vissza családjával a Vas megyei Csöngére, szülőfalujába. A mintegy ezres lélekszámú község a költő szerint „igen finom-szépségű vidék... furcsa szögletes dombjaival, csillogó levegőjével, a Rába-völgygel és a távolban látszó kőszegi hegyekkel”. Kemenesalja tehát nemcsak Berzsenyi Dánielre, de Weöres Sándorra is életre szóló hatást gyakorolt: „Az ég alatt, a falu fölött / keress; az az én hazám”. (*Csőnge*, 1933). A kényszernyugdíjazott katonatiszt a mintegy 100 holdra csappant birtokon rendezkedett be új életükre, amely korábbi társadalmi helyzetükhöz képest nagy törést jelentett az egész családra nézve. A gazdálkodáshoz szükséges ismereteket szakkönyvekből szerezte be, sikeresen, mivel hamarosan megduplázta birtokát, és a korábbi kastély helyett új házat építtetett a családnak. Várkonyi Nándornak „Tetszett a régimódi udvarház, amely a Rába egykori árterének a szélén állt, tágas gazdasági udvar elején. Akácfák alatt. Karám a lovaknak és teheneknek, földbe ássott, zsúptetős juhakol, veteményes. A meredek parton, fent melléképület, benne vendégszoba, messzevivő kilátással a folyó ligetes síkjára. Régimódi bútorokkal mindenütt. Az új időknek csak a házigazda motorkerékpárja jelképezte, azon száguldozott peckes tartással...” Weöres III. Sándor az ország jobbra tolódó politikájával szembehelyezkedett. A helybeli zsidó vegyeskereskedővel rendszeresen és tüntetőleg karonfogva sétált végig a falu főutcáján. A Hitler-ellenes merénylet hírére 1944-ben mámoros kiabálással adta tudtul falujában: „Megdöglött a nagy kutya...”, amiből azután

hadbíróági tárgyalás is lett. A II. világháború után elnyerte a címzetes alezredesi rangot (és nyugdíját). Az 1950-es évek elején azonban kuláknak nyilvánították, elvéve nemcsak földjét, de rangját és nyugdíját is, ezért anyagi helyzetük igen rosszra fordult. Az édes-apa fia költői elhivatottságát kezdetben aggodalommal szemlélte, mivel – ahogy Weöres Sándor írta: „Apámat irodalom, költészet nem nagyon érdekelt. Az efféle tevékenységet ellenezte is, de nem nagyon energikusan.” E sorokat azonban valószínűleg megszerpítette az emlékezés. Károlyi Amy szerint: „a fiúcska Grimm-mesei félelemmel félt hirtelen haragú apjától. Ő volt az elcsereált fiú. Az apa olyan fiút kívánt volna magának, mint a csöngői dinasztiaalapító I. (a családfán III.) István, de úgy is járt, mint az. Az ő fia is visszakozott a vagyonszerzéstől, s ha nem is vett el kocsmáros-lányt, még haszontalanabb dolog történt: ötszáz holdas kisasszonykák helyett inkább a koldusszegény, de aranyhajú lányt vitte haza, a költészetet.” Később azután az apa a maga módján segítette fiát, a költő első verskötetének kiadási költségét az ő hízott disznaja egyenlítette ki... Weöres Sándor megjelent verseivel pedig már büszkélkedett. Felesége halála után a taplánszentkereszti szociális otthonban halt meg, daganatos betegségben 1965. május 22-én.

Az anyai ágú rokonság

A költő *édesanyjának*, Blaskovich Máriának az őseit Weöres Sándor így jellemezte: „A Blaskovichok nagyszebeni rácok voltak. A XV-XVI. században Nagyszebennek rác, azaz szerb lakossága volt, csak később vált dominánssá a szászság. A család latinul tudó, hivatalnoki familia volt”, amely megtartotta katolikus vallását. Később a Szepességbe kerültek, amelynek központját, a 680 méterrel a tengerszint feletti Szepesi-medencét nagy hegyek, mint a Magas Tátra, a Szepesi Magura, Branyiszkó, Szepesi-Gömöri Érchegység övezik, és ahol a család száz évnél is hosszabb ideig élt. Innen az ősök a szomszédos Sáros vármegyébe költöztek, ahol az *ükapá*: Blaskovich I. János (V/5) született. Ő 1777-ben a vármegye egyik kis községében, Lubótenyben látta meg a napvilágot, de már a járási székhelynek számító városban, Kisszebenben halt meg 1859. május 11-én, 82 évesen. 1805-ben a Kisszebenben, 1780. január 28-án született Gallé Máriát (V/6) vette feleségül, aki 87 évesen, 1867. március 29-én halt meg. Hat gyermekük ismert, egyikük Weöres Sándor tudomása szerint verselgetett, magyarul írt hazafias epigrammákat Mária Terézia ellen. Közülük csak kettő házasodott meg, egyikük a *dédapa*: I. Kálmán (VI/15), aki a Sáros vármegyei Kapiban jött a világra 1805. október 15-én. 1836-ban daruvári Kacskovics Máriát (VI/22) vette feleségül, aki 1811. december 4-én született. Mindkettőjüknek hosszú élet adatott, a *dédapa* 1892. június 13-án Pécsen hunyt el 87 éves korában, míg felesége Budapesten 1885. július 17-én, 74 évesen. E *dédapának* mozgalmas volt az élete. A jogi egyetem elvégzése után hosszabb ideig Debrecenben élt a család, a gyermekek is itt születtek, és emiatt van Debrecenben a Blaskovich-család kriptája. A *dédapa* később Pesten dolgozott kúriai bíróként történő nyugdíjba meneteléig, majd Pécsre költözött, ahol a fia élt. E *dédszülőknek* csak három felnőttkort megélt utóda ismert. Terézia (VII/14) házassága gyermektelen maradt, Mária (VII/16) pedig férjhez sem ment. A költő *nagyapja* I. István 1843. március 22-én született, Debrecenben végezte el a jogi egyetemet, majd többszöri pesti és pécsi állásváltás után végül is Pécsen lett táblabírói elnök, s mint ilyen, Babits Mihály apjának a hivatali kollégája. Feleségül 1878-ban alsó- és felsőöri Nagy Kornéliát (VII/17) vette, aki 1856. június 3-án született és 1920-ban halt meg, agydaganata miatt végzett műtét során. Az ő édesanyja is Kacskovics lány: Mária (VI/27), 1831. február 7-én látta meg a napvilágot, aki unokatestvére Blaskovich I. István édesanyjának, Kacskovics Máriának (VI/22). Nagy Kornéliának édesapja: Ferenc (VI/24) 1822. február 22-én született, és még három gyermeke ismert. Ketten: Ferenc (VII/17) és Ákos (VII/18) nem alapítottak családot, míg Janka (VII/20) négyszer házaso-

dott, de gyermekei apja Grubanovics Géza (VII/21). Az egyik anyai dédapa, Nagy Ferenc húgát: Júliát (VI/25) is a Grubanovics-családból származó Pál (VI/26) vezette oltárhoz. A Nagy úkapa: Mátyás (V/9) költözött Pécsre, és vette a családi házat, amit később Weöres Sándor édesanyja örökölt. Blaskovich I. Istvánnak és Nagy Kornéliának, tehát a költő *anyai nagyszüleinek* négy gyermeke született. A legidősebb fiú, II. Kálmán (VIII/23) ugyancsak bíró lett, feleségül Závody Olgát (VIII/24) vette, és öt gyermekük született, pedig az apa az I. világháborúban szerzett sebesülésével kapcsolatos tüdőrákban korán, 43 évesen meghalt. Ketten: Gottfried (IX/27) (tudathasadásos betegsége miatt) és Péter (IX/32) nem alapítottak családot, II. István (IX/25) házassága pedig gyermektelen maradt. II. István vállalkozott a Blaskovich-család történetének megörökítésére. Hildának (IX/29) és Walternek (IX/30) három, illetve két gyermeke született, mind megházasodtak, és hét unoka (X/3-9) révén biztosították a család ezen ágának túlélését. Weöres Sándor nagy csodálója volt a keleti kultúráknak, ezért külön említést érdemel Ágnes (X/9), akinek férje indiai származású. Nekik egy örökbe fogadott fiuk van: Randjit István (XI/4). Az anyai nagyszülők második gyermekeként jött a világra Blaskovich Iván (VIII/25), aki a családi tradíciónak megfelelően jogot végzett. 1928-tól Sásdon volt 10 évig főszolgabíró, és ekkor Weöres Sándor több ízben nyaralt náluk. 1938-tól Baranya vármegye főispáni tisztét látta el, ezért visszaköltöztek Pécsre. Felesége granasztói Rihmer Mária (VIII/26), és négy lányuk született, akik édesapjukkal együtt fontos szerepet játszottak Weöres Sándor életében. A legidősebb Máriának (IX/34) csak egy lánya: Mária (X/17) született, akinek két gyermeke (XI/10-11) és egy unokája van. (A kis Kristóf nem szerepel a családfán.) A második lányt: a „Lonc-ágacska” Hannát (IX/36) a nagy irodalombarát és Weöres Sándor-tisztelő Holler Bajcsa András (IX/35) vezette oltárhoz. Ők az 1956-os októberi forradalom után külföldre távoztak és Strassbourgban élnek. Két gyermekük: Erzsébet (X/19) és Iván (X/20) van, akik külföldiekkel házasodtak, és így a két fiuk és három lányuk (XI/12-16) már „európai” polgár. A harmadik lány, Judit (IX/38) Forián Szabó Zoltán (IX/37) felesége lett, Kecskeméten éltek-élnek, és hat gyermekük született. A kis Katalin (X/25) 1945-ben jött a világra és elvesztették. Zoltán (XI/22) fiuk szerzetes, a többiek házasok, és 13 gyermekkel gyarapították a nagy családot. Éva (X/29) férje a jeles költő: Marno János (X/28). Végül a lányok sorában a legkisebb volt Klára (IX/40), aki Kocziha Jenőhöz (IX/39) ment feleségül, de tbc-s betegsége miatt le kellett mondaniuk a gyermekáldásról. Ő Weöres Sándor több versének volt a műzsája (*Képeslap Klárának, Beteg unokahúgomnak, Alvó lány*), noha benne unokatestvérének a szokásos rokon szeretetet meghaladó érzelmei csak utólag tudatosultak. Blaskovich I. István és Nagy Kornélia harmadik fia: Tamás (VIII/27) öt éves korában meghalt, míg legkisebb gyermekük volt a költő *édesanyja*: Blaskovich Mária (VIII/28). Négy nyelven olvasott és beszélt, magas szinten zongorázott, Babits Angyalka volt egyik barátnéja. Szülővárosában ismerkedett meg az akkor Pécssett állomásozó fiatal huszártisztel, Weöres III. Sándorral, aki hamarosan feleségül is vette. Életük elég viharos alakulását elfogadva, főleg gyermekének szentelte életét. Csöngén is szerény, csendes, széles érdeklődésű, szuggesztív személyiségnek mondták. 1951-ben halt meg, a Parkinson-kór okozta hosszú szenvedés után. Sirkövét a szombathelyi temetőben Ferenczy Béni készítette.

Blaskovich Máriának és Weöres III. Sándornak csak két gyermeke született: elsőként IV. Sándor (IX/15), a későbbi költő, majd másodikként egy halva született (IX/16) fiú. Weöres IV. Sándor Szombathelyen császármetszéssel jött a világra. Sok gond adódott vele, mivel: „Fizikailag gyenge alkattal születtem. Nehezen tartható csecsemő voltam. Izomzatilag gyenge...” Édesanyja féltő gondoskodása később különlegesen mély anya–fiú kapcsolattá alakult. Nem véletlenül írta később Weöres Sándor: „Termő ékes ág, te, / jó anya, / életemnek első / asszonya,...” (*Anyámnak*, 1937). Várkonyi Nándor szerint „Sanyi és édesanyja egymás szuggesztíójában, lelkileg állandóan egymás jelenlétében élnek. Fölsejlett bennem annak a kivételes-sajátos, termékeny reveren-

ciának eredete, amelyet később anyavallásnak neveztem el Sanyinál.” Fiának korai kulturális érdeklődése nagy örömet keltett az édesanyában, éppen ezért gondosan gerjesztette is hatéves korától Shakespeare, Goethe, Madách, Csokonai műveivel. Később meghozatta fiának Ady versesköteteit. Osztrák nevelőnője: Anna Kurt pedig Schiller drámáit olvasta fel neki németül.

Egyik korai versében, a halottak napján, családi kriptájukra emlékezve, Weöres Sándor megértette a *családi* gyökerek fontosságát:

*...családi kriptánk ottan áll,
mint hű hajdu a posztján...*

*Az egy-vérűek serege
ott leng a teljesség felé,...*

*...nagyapám
és szegény Géza bátyám...*

(tehát Weöres I. Sándor: VII/5)
(valójában nagybátyja: VIII/2)

*öcsém, ki halva született
s e létben nem kapott nevet
s nagyanyám s Róza néném.*

(IX/16)

(vagyis Döbrösi-Döbrössy Franciska:
VII/6 és Szegffyné Róza: VIII/12)

*És dédszülők s ki tudja hány
matrona, dáma, tünde lány,
gyermek-angyalka, szende –
kőbolt alatt, mint csónakon,
úsznak gyönyörű hátukon
a kitárt éggel szemben...*

*Erzem a sírbolt áramát:
nincsen egy-ember, csak család,
nincsen külön ítélet,
és meghatottan tisztelem,
hogy enyimnek-hitt testemen
ősök szokása éled..."*

(Hazaszálló, 1935)

„Régimódi házasság”

A csodagyerekség (Kosztolányi Dezső nevezte „magyar Rimbaud”-nak) és az ezzel járó koravénség árnyoldalai közé tartozott, hogy a serdülés szinte kimaradt Weöres Sándor életéből:

*Néha lányokra gondolok, szeretnék velük incselegni,
de nincs tavasz nekem. Ládd, ifjuságom így mulik
s fülig magamra húzom az olajos magányt.*

(Levél Füst Milánnak, 1935)

Értékelte a szexualitást: „Boldogok az összekulcsolódó szeretők: úgy kapnak, hogy adnak, s úgy adnak, hogy kapnak; adott és kapott ajándékot itt nem lehet megkülönböztetni, sem adományt és zsákmányt. Sebezve sebesülnek és sebesülve sebeznek. Egymás iránti féktelen szomjukban tulajdonképpen vágytalanok: hiszen karjukban tartják a ki-elégülést, aki épugy szomjazik. Dulakodnak, sírnak, haragusznak: de dulakodásuk ölelés, könnyük ékesség, haragjuk szerelem.” A *Pastorale* (1936) című versében a szeretkezés misztériumának szépségesen találó leírását adta. Mégis bevallja: „Nem nagyon értettem én a lányokhoz... Pécsi szakértelmem addig terjedt, hogy kétszer sikerült gonorrhéát kapnom. A szifiliszt talán elkerültem, de nem is tudom, nem kezeltek-e salvarsannal, anélkül persze, hogy ezt nekem megmondták volna. Többnyire én áhítoztam a lányok után, és többnyire hiába.”

Tizenéves korától kezdve egészségtelenül élt, alig aludt, erősen italozott, és az élet mindennapos dolgaiban szinte fogyatékosnak tűnt. A negyvenes években már igencsak veszélyessé váló életmódjából házassága mentette ki. 1947-ben vette feleségül Károlyi Amyt (IX/45), akinek abban az évben jelent meg első verskötete: *Szegezzetek a földhöz csillagok*. A költőnő apai nagyapja bánáti kékfestőmester volt, aki Lorettomban választott magának feleséget. Tíz gyermekük született, tizenegyedikként egy kislányt fogadtak örökbe. Egyikükből lett Károlyi Amy édesapja: Károlyi József. Az anyai nagyapa a Magyar Királyi Operaház gondonkaművésze volt, mivel maga Erkel Ferenc, az első igazgató hívta meg a prágai konzervatóriumból. Az ő leánya volt Janda Leontina, a költőnő édesanyja. Károlyi Amy két fivére után harmadikként született. Tanári diplomát szerzett. Mint önmagáról írta: „Mint általában a szülőkkel sokáig együtt élő gyerekek, későn érő voltam. Olyan életkorban értem el a *Nyugatig*, mikor egy mai fiatal költő már a harmadik kötetét készíti. Babits városházájában üldögélve, kamasz külsejű ismeretlen fiatalember sietett el mellettem karnyújtásnyira, a fiatal Weöres Sándor.” Házasságukra 1974-ben így emlékezett: „1947 óta egy olyan emberrel éltem és élek együtt, aki akarva-akaratlanul tágitotta a horizontomat, s így, ahelyett, hogy megrekedtem volna a saját vackomon, olyan irdatlan távolságokat jártam és száguldottam be, ahová tán messzelátóval és hétnérföldes csizmával sem láthat, illetve juthat el az ember soha...” Weöres Sándor így köszöntötte kapcsolatukat. „Szép távolságoddal itt vagy”. Károlyi Amy szerint: „Régimódi házasság. Mind a ketten komolyan vettük.” Gyermekük nem született.

A két nem eltérő adottságairól Weöres Sándor fiatalkorában azt vallotta: „A teljesség megbomlásának fő formája, hogy nő és hím lesz belőle. A nőtől hiányzik az igazi teremtető-erő, a férfiból az igazi éltető-erő.” (*A teljesség felé*, 1943–45). Házasságuk szép példa a két nem némileg eltérő adottságainak gyümölcsöző szintézisére, és a két „félemler” egymással történő szövetségének hasznára.

Weöres Sándor családfájának elemzése egyértelműen igazolja, hogy milyen drasztikusan csökkent a gyermekszám az apai nagyszülők, szülei és az ő generációjában. Ugyanakkor mind a Weöres, mind a Blaskovich ősök nagyon jó egészségnek örvendhettek, mivel hosszú ideig éltek. A költő édesapjának 84, apai nagyapjának 76, a dinasztiaalapító dédapának pedig 89 év adatott. Weöres Sándor édesanyja ugyancsak 63 évet, de az anyai nagyszülők 66 és 64, míg a Blaskovich dédszülők 87 és 74, az ükszülők pedig 82 és 87 évet éltek. Figyelembe véve az akkori generációk születéskor várható élettartamát, mindezek matuzsálemi életkornak számítanak. Rendhagyó módon az ősök életkora a generációk előrehaladtával inkább csökkent, pedig általában 3–6 évvel növekedni szokott. E jó családi gyökök magyarázhatják Weöres IV. Sándor 76 éves élettartamát, ami kivételes a magyar költő-génuszok között, hiszen Petőfi Sándor 26, Csokonai Vitéz Mihály 31, József Attila 32, Radnóti Miklós 35, Balassi Bálint 40, Madách Imre 41 és Ady Endre 42 évet élt csupán. A „hasznos hasonlót választ” elv általában Weöres Sándor őseinek családalapításakor is érvényesült: nemes a nemessel, úr az úrral, költő a költővel kötött házasságot. A költő-génusz

eredete szempontjából azonban a legfontosabb: közvetlen ősei között a poéta tehetségnek nyoma sincs, hiszen édesanyja irodalomszeretét ezzel semmiképpen sem azonosíthatjuk. A Weöres-családban is úgy tört az egekbe a kisfiú költői adottsága, mint a hosszú ideig alvó vulkánból a láva. Az általam *gejzír-modell*nek nevezett minta (Czeizel és Erős, 1998) tehát a Weöres-családfára is jellemzőnek mondható.

„Egy másik világ”

A költői adottságok általában korán megmutatkoznak, ennek ideje azonban Weöres Sándor életében rendkívüli. Annyira a szokásos idő előtt vált érzékelhetővé, hogy a csodagyermekség megnevezés esetében semmiképpen sem túlzás.

Emlékezete szerint:

*Ekkép mesélték, csak innen tudom:
mikor pelenkám volt még és dadám
s a Hold kezemnél ült az almafán,
az „ee-ee” és „papa-mama” után
az első, amit kimondott a szám:
„fű, fa, füst”.*

(Fű, fa, füst, 1937)

„Fű, ffa, fjtt” hármasa valóban az első kimondott szavai közé tartozott, majd nála a gyermekkori gagyogás: az első elementáris hanggyakorlat sajátos rigmusokba formálódott: „Csuma-csuma cepelin, / Csuma-csuma cepelin, / Csuma narancs”. Négyéves korában már tudott írni, nagybetűkkel. Elemi iskoláit az 1919/20-as tanévben Pápán kezdte el, ahol édesapja hadteste akkor éppen állomásozott. A második–negyedik osztályt azonban már Csöngén végezte, jórészt magánúton, édesanyja felügyelete mellett. A magántanulóságot nem a parasztgyerekektől való elkülönülés, hanem inkább gyenge egészségi állapota indokolta. Nagy hatást gyakoroltak rá a Csöngén és Celldömölkön működő antropológiai kör képviselői, illetve a közvetítésükkel megismert misztikus tanok. Az általuk felkeltett transzcendentális érdeklődése miatt ismerkedett meg később a keleti, elsősorban a kínai (Lao-ce) és más misztikusokkal. A tanulás mellett a gazdaságba is be kellett segítenie, amit nem szeretett, mivel korlátozta kedvtelését: már elemistaként ugyanis több száz verset írt pepita iskolai füzetébe, és ezekből néhányat később be is vett köteteibe. Verselési stílusát az akkori tankönyvekből megismert Szabolcska Mihály és mások határozták meg. A mezőgazdasági gépek azonban érdekelték, emiatt felmerült technikus pályaválasztása. A négy elemi után apja ezért a szombathelyi evangélikus reáliskolába íratta be. Az első négy osztályt, 1923 és 1927 között, itt is magántanulóként végezte el. Közben írta verseit, de hamarosan bekövetkezett első „költői válsága”. Unni kezdte a versírást: „a torkig-jóllakást, mint a klozeta-járást”, és nem tudott mit kezdeni a neki megadatott „nyelvi és szóbüvöleti többlettel” (Vas István). Tizenhárom évesen írta: „Én már a pályám bevégezém, menjenek ifjak a nyomdokomon.” Szerencsére ekkor találkozott Babits költészetével, pontosabban a *Két nővér* című versével. „Ma sem tudom teljesen, hogy mi történt akkor velem: a bronz csillagású anapesztusok, a költemény fáklafüstben imbolygó reliefszerű alakjai szinte más lényvé formáltak. Nem nyughattam addig, míg hozzá nem jutottam két verskötetéhez” (a *Recitativ*hoz és a *Nyugtalanság völgyé*-hez). E katartikus szellemi találkozás megújította költészetét: „Sem azelőtt, sem azóta nem volt boldogabb és egyben tragikusabb élményem: a versek csillámai és drámái körülfogtak, átjártak, megsemmisítettek és újjáteremtettek; én

addig döcögő fűzfaverseket írtam, és egyszerre csak büszke madarak szálltak a kezem alól. De nem az írta őket, aki előbb voltam; aki addig voltam, nem tudom, hová lett...” Mind-ezeknek köszönhetően a vézna, vékony hangú fiúcska: „Sanyika” már költészetileg is figyelemreméltó verseket kezdett írni. Csak a gimnázium 5. osztályában lett rendes tanuló és Pável Ágoston tanár szállásadójának kosztos diákja, aki nagy hatást gyakorolt szellemi fejlődésére. Első műve (novellája) a szombathelyi *Hírben* jelent meg 1928. július 15-én. 1928 őszén (tehát 15 évesen) négy versét közölte Karácsony Sándor ifjúsági lapja, *Az Erő*. Közülük az *Öregek* máig a legismertebb versei közé tartozik, mivel Kodály Zoltán kórusműként meg is zenésítette. 1929. április 14-én jelent meg a *Pesti Hírlap* vasárnapi számában Bónyi Adorján „*Mint csillag az égen*” című írása, amely a következő sorokkal kezdődött: „Egy új magyar költőről akarunk itt beszélni, aki még csak tizenöt éves. Most van a tizenhatodikban. Ugy tűnt fel, egyszerre és tiszta fénnel, áthatóan, ragyogva, a frissesség nagy magányával, mint amikor a derengő esti égen kitűzi fényes fejét az első csillag.” Weöres Sándor verseit az újság szombathelyi tudósítója, Bata Imre Gábor küldte meg Bónyinak, aki szerint „A versek szépek, nagyon szépek. Oly zengő és hibátlan és tiszta és gyönyörű a zenéjük, mint amikor az orgonán a vox humana futamai repkednek.”

A tizenéves fiút az olvasás és az írás azonban úgy lekötötte, hogy hatodik osztályban megbukott. Mint maga is vallotta: „Egyáltalán nem voltam könnyen kezelhető diák.” Egyfelől: „Csak azt tanultam, ami érdekelt. És amelyik tantárgy nem vonzott, azokról szinte sejtelmem sem volt.” (Ilyen volt a matematika: „Nem megy a szinusz-tétel, Sándor” – *Diáknotesz*). Másfelől: „Enyhe alkoholizmusban szenvedtem már abban az időben... Nem volt a tanárainknak könnyű dolga velem, és hát középiskolás pályám ennek megfelelően elég viharos volt.” E szombathelyi évekre utalt egyik versében is: „Életem a régi reállal lekvittelt / ehelyütt öt évet. De két tanár pikkelt, / azt mondták, nem érek egy rossz huszas nikkelt / s elüldöztek engem, a lézengő rittert.” (*Szombathely, 1933*). Éviszméltésre szülei Győrbe íratták, megint magántanulóként. Elvégezte a hatodikat, de a hetediket csak kegyelemből engedték át. Így a nyolcadikat, Sopronban, már újra magántanulóként járta ki, és itt is érettségizett le 1932 tavaszán. Akkortájt matematikus (?), újságíró vagy tanár, esetleg unitárius pap (ez a vallás ugyanis „nem határozza meg Istent közelebből, a Bibliával szemben pedig egyáltalán nem áll a kritikátlanság álláspontján”) akart lenni, de még az ügyvédségre is gondolt. Időközben azonban olyan költő-mesterei akadtak, mint Kosztolányi Dezső és Babits Mihály, akikkel levelezett: „Szememnek Ady nyitott új mezőt, / Babits tanított ízére a dalnak, / és Kosztolányi, hogy meg ne hajoljak / ezt-azt kívánó kordivat előtt.” (*Hála-áldozat, 1939*). 19 éves, amikor megjelennek első versei a *Nyugatban*. Költővé soha nem kívánt válni, de azután, mint írta, „benne ragadtam a költészetben, mint számomra egyetlen lehetőségben”, már csak azért is, mivel fohásza szerint: „Add számba a szót, melytől fuldoklom, míg ki nem mondhatom!” (*Ima, 1947*).

A nagy kérdés azonban az volt, hogy a csodagyerek poétából lesz-e költő géniusz? A nehezen megszerezett érettségi után csaknem másfél évig állástalan volt, éppen ezért „unatkozott”:

*Nincs munkám. Karomat csak díszül adta az Isten.
Mint gyámoltalan agg, rágom a más kenyerét.
Küldjetelek új csillag talajára, ha nincs hely a Földön,
vagy vegyetelek bunkót s vágjatok engem agyon.*

(Fiatalember az 1930-as években, 1934)

Csőngén élt, ahol be kellett segítenie apja gazdaságába, de ezt kedvetlenül, a hiábavalóság tudatával tette: „Akár mély kútba, hulltam önmagamra és senkise húzhat ki onnan. / Kis fa-

lun élek, disznóinknak a korpát tejjel magam keverem” (*Levél Füst Milánnak*, 1935). 1933 őszén azután a Pozsonyból Pécsre telepített Erzsébet Tudományegyetem hallgatója lett, kezdetben jogot hallgatott (apja elvárásának megfelelően), de azután átment a filozófia–földrajz szakra, ahol csak 1939 őszén szerezte meg diplomáját. Weöres Sándor élete ezt követően megoszlott az átmeneti állásvállalások, csöngői otthonlétei, a szerkesztőségi munka, a bohémkodás és a költészet között. 1934-ben, 21 éves korában megjelent első verskötete a *Hideg van* (ebbe két 1927-ben írt verset is felvett), majd 1935-ben a második: *A kő és az ember* saját kiadásában. 1935-ben Baumgarten-jutalmat, 1936-ban, 23 évesen Baumgarten-díjat kapott. Költői munkássága mellett előbb Pécsen, majd Budapesten kapott könyvtárosi állást.

A kivételes költői teljesítmény négy szellemi tevékenység egybeesésekor várható (Czeizel, 1997). Az első az *általános értelmesség* (az ún. intelligencia), mivel „Aki híjával van az értelemnek, sokat és feleslegesen botorkál” (Kosztolányi Dezső). A másik, a speciális *poéta-képesség* magas szintje, mivel e szellemi tevékenységnek a kivételessége a költői küldetés alapfeltétele. A harmadik a *kreativitás*, amely a különleges poéta képességűek közül kiemeli a korszakot nyitó, új, „más” világokat teremtő géniuszokat. Végül a negyedik, a *motiváció*, amely a képesség valóra váltásához szükségeltetik. A költő-géniuszok különleges kreativitásukkal tűnnek ki társaik közül. A kreativitás elsősorban az eredetiséget jelenti, amely az agy divergens („másképpen”) gondolkodásából következik, és amely gyakorta szokatlan (non-konformista) társadalmi magatartással társul. Magam, orvosgenetikusként és tehetségkutatóként, de Weöres Sándor művészetének laikus értékelőjeként, kreativitásának három sajátosságát emelem ki.

1. Szakítani kívánt a költők eddigi prófétaságával és József Attila, Illyés Gyula, Kassák Lajos, meg mások nyíltan politizáló költészetével, ő megelégedett a vers adta szépséggel és tökélyvel:

Mit bánom én, hogy versed mért s kinek szól,
csak hátgerincem borzongjon belé.
Csak épület legyen, zárt, teljes egység,
sokrétű, mégis áttekinthető,
s nem kérdezem, hogy vajjon lakható-e.
Csak minden szónak fénye, súlya, izma
legyen helyén, s mindannyi talpra essék,
akár izgalmas, hajlós macskatest
s még azt se bánom, ha semmit se mond.
Csak szép legyen, csak olyan szép legyen,
hogy a könny összefusson a szememben,
ezt add nekem, e gyilkos rebbenést,
mi oly szép, hogy szinte kibírhatatlan,
ezt a csodát, nagy művész, add nekem,
s mit bánom: jobb- vagy baloldali vagy
és társaid kik és a swifti tyukmonyt
hegyes vagy tompa végén bontod-e
és hány babád volt és örült vagy-e
s még azt se bánom, hogy mi a neved
és nem veled, csak műveddel törődöm.

(„Harmadik nemzedék”, 1938)

2. A formát fontosabbnak tartotta a tartalomnál, nála a „mit” helyére a „hogyan” lépett: „Ritmikusak a dolgaim, dominál bennük a ritmus, a muzikalitás.” A költészetet a

zenéhez próbálta közelíteni, pedig rossz volt a hallása, és teljesen antimuzikálisnak tartotta magát, soha nem lehetett zenére megtanítani. „Újabban azzal kísérletezem, hogy a verseimnek ne legyen konkrét értelmük. Az értelmi elemek helyett inkább az ösztönvilág és az intuíció világa jusson érvényre... legyen benne... olyan tűz és lendület, ami az értelmi elemek nélkül is megragadható... az emberi nyelvet igyekszem egy angyali nyelvvel és angyali logikával felcserélni” (1946). Tisztában volt e kihívás irdatlan nehézségeivel, de „...mindent végig kell kísérletezni... mikor egy kísérletnek nekifogunk, vajmi kevésbé tudjuk, hogy az hová vezet. Lehet teljesen meddő kísérlet, lehet hasznos, szükséges kísérlet... Esetleg csak évtizedek, évszázadok múlva derül ki... sőt esetleg nem derül ki soha.” Őt azonban ez nem zavarta:

*Nagynak lenni dicső! Nagy költőnek, mint Goethe, Dante, Homeros!
És csöppet se dicső, de nekem kedvesebb: a nagyság álmából kibújni,
valamennyi dicsőség fogadja ástításomat. Természetes emberi méret
vonz engem, nem a nagy ragyogás, a szörnyű talapzat.
Létrehozni a velem született s a szerzett képességtől telhető
legjobbat, ha cipőt szegelek, ha fát ültetek, ha verset írok:
ennyit kívánok önmagamtól. Munkámat használni lehessen, ne szájtátva csodálni.*

(Nagyság, 1966)

Sőt el is határolta magát a „nagy” emberektől:

*Csak játszani tudnak,
fontosdit, lényegesdit.
Alig koptak ki az álmodásból
és álommá aszott a valóság
ápolat kezeik között.
Az élet, mint olcsó játékszer, berreg-bűg a kezükből,
elrontják, mielőtt kezdhettek volna valamit vele.
Ál-istent alkotnak maguknak,
hogy legyen kihez könyörögni
és önérettel hajtják meg előtte
ál-tökélyük cifra lobogóját.
Lassanként istenekké nőnek
ők maguk is maguk előtt
és elfelejtik, hogyan kell
embernek lenni,
kicsinynek.*

(Nagyfejük, 1932)

Ars poeticája szerint:

*Mit bánom én, hogy érdemes,
vagy céltalan a dolgom?
Patak vagyok: kérdejem-e hogy
habomat hová hordom?*

*Harcolok: nem tudom, kiért
és nem tudom, ki ellen.*

*Nem kell ismernem célomat,
mert célom ismer engem.*

(A célról, 1936)

3. Költészetében az ember által ismert hétköznapi világ melletti-feletti univerzumnak, annak a „másik világnak” a megismerésére tett kísérletet. Hamvas Béla megfogalmazásában, ő az *orpheuszi* vonal folytatója az emberi lét felszínét bemutató *homéroszi* költészettel szemben. Weöres a külsőleg érzékelhetetlen belső összefüggéseket, a *transzcendens lét* lényegét próbálta feltárni, a rész megismerése helyett az *ős-egész*: „*A teljesség felé*” (1943–45) törekedett. Weöres Sándor szerint ugyanis „A költő célja az evidencia (Lao-ce szerint az *út*) ismerete és a vele való azonosulás (ezt Lao-ce *erőnek* nevezte)”, amit Weöres masszív lényegként határozott meg. Úgy gondolta, ezek legkönnyebben a születés után érzékelhetők, éppen ezért tudatosan kutatta kora-gyermekkori élményeit: „Mit ott átéltem, ahhoz mérten / most minden élmény törpe nékem.” (*Gyerekkor*, 1979), mivel „A gyermeklélek spontaneitását és ragyogó tüzét kellene átmenteni valahogy a felnőttkorba.” Ezért vallotta magáról: „dilinós kicsit és költő is és gyerek nagyon.” (*Önkarikatura*, 1933). Később továbbment, mivel szerinte a költő még a „magzati”, sőt „elődi” létre is „emlékezhet” vagy legalábbis megsejtheti:

*Egy másik világ küldött engem,
hogymilyen volt, már nem tudom,
de tört sejtése vissza-fénylik
színek nélküli fátyolon.*

(Egy másik világ, 1941)

Weöres Sándor éppen ezért hitte, hogy „Csak kerete vagy magadnak.” (*Egy soros versek*, 1946), az „üzenet” belülről, szinte megmagyarázhatatlanul jön:

*Átbóiskoltam teljes életem.
A látványok, mint álmomban, forogtak,
semmit se tettem, csak történt velem,
ezernyi versemet fél-ébre írtam
dohányfüstben, nem is tudom hogyan.
(...)
szunnyadtam délben, írtam éjszaka,
sötétben szálltam, mint a denevér,
benső szemem nyílt a külső helyett.*

(Az élet végén, 1969)

Ebből adódott axiómája:

*Szemhéjam alá befér az egész világ.
Fejemben és szívemben elfér az Isten.
Ettől vagyok nehéz.
A számár, melyen ülök, ezért boldogtalan.*

(Jelek, 1947–48)

Mindezek miatt sokan – ahogy Weöres is felismerte – *Holdkóros biciklistának* vagy *Fajankónak* vélték, és ezért, idézem őt: „Az okosak ajánlják: legyen egyéniséged. / Jó; de ha

többre vágyol, legyél egyén-fölötti...” (*Ars Poetica*, 1956). Ugyanis „kis túlzással... az egyéniséget károsnak tartom, elszigetelőnek, leszűkítőnek. Csak akkor tudok minden hanggal, mindenféle kultúrával azonosulni, ha az egyéniségtől szabadulok. Vagy ha az egyéniséget úgy kitágítom, hogy már szinte nincs is”. S ebből adódik végső tanulsága: „Úgy érzem, hogy mindaz, ami bennünk individuális, ami velünk született, amit tanulunk, amit megszereztünk, nagyon is halandó, mulandó... ami megmarad belőlünk, az nem az individuális, nem a szerzett és nem a velünk született, hanem az örök emberi. És Jézust érzem az örök Embernek.”

Költői hitvallását és műveit az 1948-ban bekövetkezett politikai fordulat kultúrkomisszárai nem tudták megemészteni, kezdetben csak kritizálták, később elhallgattatták. Sőt hamarosan elvesztette állását is az MTA könyvtárában, feleségét is kitették az Athe-neumból. De Illyés, Kodály és mások segítségével fordítási feladatokat kaptak, és Alsó-Törökvezs úti lakásukban dolgoztak 1956-ig. Közben azért Weöres „önmagának” írta verseit, ha keveset is, felesége és Fülep Lajos kontrollja mellett. Mindezek a *Hallgatás tornya* (1956) című kötetben jelentek meg. Ettől kezdve egyre többen értékelték meg költészetét, és a hivatalos elismerés sem maradt el. 1970-ben Kossuth-díjat kapott (amit a fiatalon elpusztított kiváló zsidó költő: Pásztor Béla emlékére alapított díjként az induló tehetséges írók között osztott szét), 1974-ben a tekintélyes Osztrák Állami Díjat ítéltek neki. A nemzetközi vélekedés szerint a magyar költők közül ő volt a legesélyesebb az irodalmi Nobel-díjra.

Felhasznált források

- Balogh Gyula és Szluha Márton: *Vas megye nemes családjai*, II. bővített kiadás, Heraldika Kiadó, Budapest, 1958.
- Bata Imre: *Weöres Sándor közelében*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- Cs. Szabó László: „Negyvenhat perc a költővel”, Magyar Műhely, 1946., in: Weöres Sándor: *Egyedül Mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*, Domokos Mátyás (szerk.), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1993.
- Czeizel Endre: *Sors és Tehetség*, Minterva Kiadó, Budapest, 1997.
- Czeizel Endre–Erős Erika: *Számadás a tálentumról*, Corvina Kiadó, Budapest, 1995.
- Magyar Orpheus. Weöres Sándor emlékezetére*, Domokos Mátyás (szerk.), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Kardos Tibor: *Élő humanizmus*, Budapest, 1972.
- Károlyi Amy–Moldován Domokos: *Weöres Sándor és Károlyi Amy élete képekben*, Magvető Kiadó, Budapest, 1984.
- Kenyeres Zoltán: *Tündérsíp. Weöres Sándorról*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Tamás Attila: *Weöres Sándor*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- Várkonyi Nándor: *Pergő évek*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976.
- Vas István: *Évek és művek. Kritikák és tanulmányok*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1958.
- Weöres Sándor: *Egybegyűjtött írások I–II–III.*, 5. bővített kiadás, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Weöres Sándor: *Kútbanéző*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Weöres Sándor: *A sebzett föld éneke*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- Weöres Sándor: *Egyedül mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*, Domokos Mátyás (szerk.), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1993.
- Weöres Sándor: *A teljesség felé*, Tercium Kiadó, Budapest, 1995.

PANNÓNIA ÉS ITÁLIA KÖZT

Janus Pannonius költői tudománya

Az első nagy északi humanista költő, Janus Pannonius életműve utoljára 1931-ben, Huszti József monográfiájában kapott átfogó értékelést.* A kutatás következő összefoglalása a Pécsen 1972-ben, a költő halálának ötszázadik évfordulóján megrendezett konferencián történt. Azóta, immár három emberöltő meg-megújuló erőfeszítései után az elkövetkező években napvilágot lát az új kritikai kiadás. Az utóbbi időben két újabb tanulmánykötet és számos tanulmány jelent meg Janusról. Verseinek és prózai munkáinak jelentős része alapos magyarázatok kíséretében olvasható az új humanizmus-szöveggyűjteményben. Mindezek a munkák alapvető kérdések eldöntéséhez, a korábbi ismeretek jelentős kiegészítéséhez vezettek. Ha röviden és elfogultan is, megpróbáljuk összefoglalni, mennyit változott az utóbbi harminc évben Pannónia dicsősége, a pécsi humanista püspök megítélése.

Mindenekelőtt: lezárulóban van az az áldatlan huzakodás, amely neve, származása körül folyt magyarok és horvátok, Csezmice- és Kesince-pártiak között. Ritoókné Szalay Ágnes a Vatikáni Levéltárban megtalálta Johannes de Chesmicze III. Kalixtus pápához intézett folyamodványait, valamint a részére kiállított hivatalos útlevelet. A szlavóniai, szláv eredetű nemes család, amelyben született, a XV. századra valószínűleg elmagyarosodott, s ami ennél sokkal fontosabb, tagjai mint jogtudó nemesemberek jártassá váltak a latin nyelvben. Mégpedig olyan latinban, amely nem keveredett a hozzá közel álló népnnyelvvvel, mint ahogy az Itáliában történt. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Janus olyan hamar, olyan nagy sikereket ért el első itáliai iskolájában. Janus isten nevének választását, allegorikus jelentéseit Pajorin Klára dolgozta fel kitűnő disszertációjában.

A tanulmánykötet óta sokat fejlődött a Janus-szövegek hagyományozásának ismerete is: gazdagodott az ismert kéziratok és nyomtatott kiadások köre, s ezek ismeretében befejezés előtt áll Mayer Gyula munkájában a szövegkritikai, Ritoókné Szalay Ágnes munkájában a szöveg-hagyományt összefoglaló rész. Török László és Vadász Géza jóvoltából pedig egyre jobban kirajzolódik a Janus-versek antik háttere, egyre teljesebb a tudásunk arról, kit és miért használt fel Janus a régiek közül. Szelestei N. László tanulmányából többet tudunk arról, miképpen alakult Janus kultusza a XVIII. században. A kultusz jelenkori történetének fontos eseménye Kárpáti Gábor felfedezése, Janus lehetséges sírhelye. Fontos tanulmányok születtek az egyes műfajokról, köztük a verses levelekről és a gyászénekekről.

Az alábbiakban ezeket az eredményeket szeretném kiegészíteni azzal, hogy összefoglalom az életpályára és a költői mesterségre vonatkozó, részben saját kutatásaimat.

A Janus-kutatás mérföldkövét jelentő munkájában Huszti József világosan megfogalmazza saját költészeteszményét, és annak alapján értékeli mind a Janus által tanult költői mesterségbeli hagyományt, mind az egyes műfajokat és verseket, mind az egész életpá-

* A hivatkozások a főszöveg végén találhatók. Janus verseit a számos hibát tartalmazó, de viszonylag legteljesebb, széles körben elérhető kiadás sorszámai szerint idézem a főszövegben: Janus Pannonius: *Opera omnia* – Janus Pannonius: *Összes munkái*, kiad. V. Kovács Sándor, Bp., Tanönyvkiadó, 1987 (rövidítve V. Kovács, műfajnév, sorszám).

lyát. Az értékes versek eszerint élményen alapulnak, mélységesen őszinték, a belső forma, a szerves rend, a bensőséges érzés jellemzi őket; eredetiek, egyéni hangúak, vagy a nemzeti érzésben gyökereznek, újat teremtenek, vagy újjáteremtik a hagyományt. A nyelv és a gondolat szétválaszthatatlansága miatt a nem anyanyelvű költészetben ezeket az értékeket különösen nehéz megteremteni. Ami az egyes műfajokat illeti, a kiváló epigrammák és elégiák esetén inkább az egyéni élmény és az eredetiség, az epikus művek esetén inkább a belső, szerves forma iránti érzék, a természetközelség és a nemzeti ügy őszinte átélése a meghatározó.

Az átlag humanista költészet ennek a feladatnak nem képes megfelelni: a kimódolt-ság, a felszínesség, a megmerevedett hagyományok szabályainak szolgálai követése, elemeinek túlzott felhasználása jellemzik. A gyermek Janusra az iskolában váró oktatási rendszer a kései, „az utánzást elvvé magasztosító” ezüstkori latin kultúra örököse. A Husztitól csipkelődőnek és erotikusnak nevezett ifjúkori epigrammáinak javában a gyermek-zseni Janus megeleveníti a hagyományos, merev formákat: „ereje néha-néha démoni méretű... zártan tömör és ruganyos tud lenni... a humanisták számára is legtöbbször holt latin nyelvet itt tudja valóban élővé varázsolni.” Mindeközben az úgynevezett monumentális és iskolai epigrammákban és az elégiák nagy részében ezt nem éri el; ezeket a verseket a színtelen nyelv, a sovány ötletesség, a lapos filozofálás, a vizenyős retorikai és mitológiai szóhalmaz, az antik minták szolgálai utánzása, önállótlan-ság jellemzi. Ugyanez mondható el az élete későbbi szakaszában írt dicsőítő énekekről: Huszti szerint ekkor egy másik, az egyénietlen hízelgés által meghatározott műfajban pazarolja el tehetségét „a nagyobb igényű és terjedelmű dicsőítő költeményeknek – mai szemmel nézve! – legfőbb ösztövéretorikai és mitológiai kórokat termő sivár pusztaságaira.” Magyarországra a hajdani csodagyerek „kiszáradva tér” vissza. Költészetében „csak élete vége felé”, főleg elégiáiban „tudtak a testi és lelki szenvedések őszinte, éppen ezért megindító lírai hangokat kikényszeríteni”.

Huszti Janus-képét azóta számos bíráló érte, de senki sem tette próbára azzal, hogy szembesítette a XV. századi szövegmagyarázati eljárásokkal. Ezek ismeretében, úgy vélem, sokkal többet tudunk meg arról, miért érte Janust a korban annyi dicséret – nemcsak és nem elsősorban epigrammáiért, sokkal többször nagyszabásúbb munkáiért.

Ad antiquorum vatum praeconia proxime accedant, a régi költők dicsőségét a leginkább megközelítik, írja verseiről tanítómestere, a veronai Guarino, s ugyanő ajánlja Janust mint *gente Pannonium, Italicum moribus, doctrina mirandum immo vero stupendum*, származásában pannóniai, itáliai erkölcsében, akinek tudása csodálatra, sőt inkább döbbenetre készlet. Ezek a sorok 1452-ben és 1453-ban keletkeztek, akkor, amikor Janus már több mint öt éve Ferrarában tanult, s dicsőítő verseket, ódákat írt. Ilyen elismerésért egy Északról érkezett költőnek meg kellett küzdenie a ferrarai iskolában. Különösen nagy kihívások vártak itt mindenkire, aki nem Itáliában született. A félsziget északi határain magasodó hegyek a XV. századi itáliai humanisták számára egy másik világ határát szabják meg. Az *ultramontanus*, a hegyentúli, az újra élő antik kultúrából kirekesztett barbárság világból származik. Valószínű tehát, hogy Janus itáliai iskolatársainál tudatosabban szem előtt tartotta az antikvitás újjáéledt értékeit.

A tanultságra és a régiek követésére az imént idézett sorokban nagy hangsúlyt helyezett Guarino mester. A humanista költő nem a korlátatlan természet vadvirága. Illetve akár az is lehet persze, de akkor is óvakodik attól, hogy ezt hirdesse magáról. Iskolájában szerzett tudását nem mint az egyéniséget korlátozó tudakosságot hagyja maga mögött, hanem életpályáját meghatározó, egész életében magával hordozott vagyonnak tartja, és ekként hirdeti verseiben. Ahhoz, hogy a Janust ért dicséretet megértsük, különösen fontos megismernünk, miképpen szerezte ezt a kincset Guarino iskolájában.

A tudás megszerzésének az önálló tanulás előtt a legfontosabb eszköze a szövegek

magyarázata. Ennek módszere a IV. századból ismert Vergilius-kommentárokon, s azok hagyományán alapul. A magyarázat neve *accessus ad auctores*: a szerzők megközelítése. Az elemi iskolai képzésben részben máig fennmaradt módszer a következő szempontok szerint dolgozza fel a szövegeket: a szerző élete, a mű címe, műfaja, részeinek száma és elrendezése, a mű létrejöttét kiváltó indokok, valamint a cél, amelyet a szerző el akar érni művével. Ezeket követi a szöveget sorról sorra követő magyarázat.

Az *accessus* tekintélyéhez a költők esetében hozzájárult az, hogy ókori példái Vergilius, a legnagyobb, a görögök mércéjét először elérő latin költő életét és műveit dolgozták fel. Amikor Janus a költészet mesterségéről beszél diáktársához és a versírásban első tanárához, Galeotto Marzióhoz írt versében (V. Kovács, Elégiák, 11), példaként Vergiliusra és Homéroszra hivatkozik. Az immár a régi poéták sorában dicsért Galeotto – és egyzersmind a tanítvány Janus – költői kiválóságának egyik része a versmértékbe illesztés mellett a szavak megfelelő jelentésének ismerete és használata, s e biztos tudás alapján új jelentésű szókapcsolatok alkotása. Ezt a tudást az elemi képzésben elsajátították a jobb tanítványok. A költőnek másfelől ismerni kell mindazt, amit az antik szerzők, költők és történetírók alkottak. Ezzel körül birtokába a bármikor mozgósítható műveltség, a *copia*, a gondolatok és a kifejezések jól rendezett kincstára. Felhasználásával alkotja meg munkáit, amelyeket azután tökéletesít: *et velut ursae suos narratur lingere partus / consimili versus sedulitate polis* (és amiként az elbeszélés szerint az anyamedve nyalogatja bocsait, éppen olyan serényen csiszolod vessoraidat). A dicséret egyik forrása Suetonius–Donatus-féle Vergilius-életrajz, innen tudjuk meg, miről is van szó: amiképpen az anyamedve egy rakás formátlanságot szül, s azokat mackóformára nyalja, úgy csiszolgatja a legnagyobb latin költő is elméjének első, még nyers és tökéletlen szüleményeit azzal, hogy a hevenyészve leírt vessorokat alaposan megrostálja és átformálja.

A vessorok ilyen felékítésének eszközeit a humanista költő elsősorban a szónoklatban mesterségének megtanulásakor szerzi meg. Az így kapott gördülékeny és kellemes hangzású sorok *nescio quid tecti nectaris intus habent*: valami kitudhatatlan édesség rejtekezik bennük. Ez a rejtett többlet a humanista költemények olyan vonása, amelyről a romantikus közhelyekben gondolkozó humanizmus-kutatás olykor hajlandó megfeledkezni. A *textus*, a versek szövege-szövege egyben a lepel, az *integumentum* feladatát is el látja: elrejtja a vers jelentését az arra éretlenek tekintete elől, s megmutatja az arra méltók számára.

A rejtett értelem jellegének meghatározásakor érdemes figyelembe venni, hogy a költészet miként illeszkedik a Janus által ismert tudományok közé. A tudományok felosztását szerencsénkre szinte első kézből ismerjük: a mester fia és utóda, Janus tanulótlára, későbbi magasztalója, Battista Guarino mondja el beszédében, amelyet 1453-ban, tizenöt évesen tartott a frissen felújított ferrarai egyetemen. A költészetet a beszéd szerint két tudomány is a magáénak mondhatja. Eredetét tekintve a rendezett arányok tanához, a muzsikához tartozik, rendeltetését és hatását tekintve viszont az etika része. Battista Guarino megfogalmazásában: *poesim ... idcirco inventam existimo, ut virtutis rigiditatem, quae forte quibusdam aspera videretur, fabulamentis suis contegeret* (megítélésem szerint a költészetet avégett találták fel, hogy kitalált elbeszéléseivel palástolja az erény szigorát, amelyet egyesek talán nyersnek láttak).

Az erényeket jártasan leplező, így megmutató költő nevelése hosszú évek során történik, olyan képzés keretében, amely a könnyebb – és könnyedebb – feladatoktól halad a nehezebbek, komolyabbak felé. Ifjúkorában (az antik eredetű életkorbeosztás szerint ez a harmincadik életévig is eltarthat) olyan verseket ír a Vergilius nyomán elinduló szerző, amelyek alkotása a *praeludere* ('próbaképpen játszodozni') igével jellemezhető. A szót ilyen értelemben mindenekelőtt a IV. századi Vergilius-magyarázó, Servius a Vergilius-életművet sorról sorra végigkövető, az utókor által is gazdagított magyarázatában, a 6.

eclogához írott sorokban találhatták meg a humanisták. Janus is használja. Akkor él vele, amikor idősebb ferrarai költőtársát, Tito Vespasiano Strozzi-t arra buzdítja, hogy hagyja már a szerelmi elégiát, s fogjon bele nagyobb, komolyabb témába (V. Kovács, *Elégiák*, 3, 215–216): *labuntur sensim, dum te praeludere fingis, / tempora* (míg azt képzeled, hogy játszva készülödsz, lassan elsiklik az idő), figyelmezteti a nagy hírű pályatársat.

A kellő csiszoltságot a szónoklattan mesterségének birtokában tudja biztosítani a humanista költő. Janus költészete olyan iskola terméke, amely elsősorban szónokokat képez. Epigrammáiban egyrészt a nagy római epigrammaírókat utánozza, másrészt a *praeludiumok* szónoki megfelelőit, az úgynevezett előgyakorlatokat, *progymnaszmákat* oldja meg. Ezek a gyakorlatok egyszerű utasításokban summázhatók: adj elő egy mítoszt röviden, bővebben, párbeszédesen. Cáfold meg és rögvest igazold. Fogalmazd át egy aranymondást. Mesélj el egy csattanós történetet. Magyarázd meg egy jelenség okát. Dicsőíts és kárhoztass gondolatokat, törvényeket, személyeket. Vessd őket össze. Fogalmazd meg álláspontodat egy általános kérdésben. Mondj beszédet egy híres ókori személy nevében. Érvelj egy képzelt bírósági tárgyaláson a tanúk és a felhozott érvek mellett vagy ellen. Írj le egy tájat, képet – és így tovább. Ezek a gyakorlatok változatos kereteket nyújtottak mind a kisebb próbaszónoklatok, mind a kisebb versek számára, s alkalmat adtak a tanultak alkalmazására, a tudomány minél körmönfontabb fitogtatására.

Kiváló példa erre az az epigramma, amely az előgyakorlatok közül a *comparatió*nak feleltethető meg – egy költő és egy szónok összevetése:

*Orationem tu, Paule, prosum dictas
ego dulce carmen concino, sed ut censet
sane haud maligni iudices, nec indocti,
ambo figuris utimur parum bellis;
facio archaismos, Paule, ego et metaplasmos,
tu barbarismos et facis soloecismos.*

(Te, Paulus, prózai beszédet fogalmazol, én édes énekeket zengedezek, de ahogy az éppen nem rosszindulatú és nem is tanulatlan bírálók ítélik, mindketten használunk kevésbé szép alakzatokat: én, Paulus, archaizmusokat és metaplazmusokat csinállok, te barbarizmusokat csinálsz, és szolecizmusokat.)

A vers első látásra *comparatio parium*, vagyis az egyenlők összevetésének esete, s az epigramma nem szól többről, mint hogy Janus és Paulus egyaránt hibákat vét a maga területén. Ekképpen szokták értelmezni a modern szövegmagyarázatok is, s elő is sorolják a szövegben található vétségek meghatározásait.

A barbarizmus és a szolecizmus általánosságban ugyanúgy grammatikai vétségek, mint az archaizmus és a metaplazmus. Ám ha azt tekintjük, hogy milyen mértékben térnek el a szónok és a költő által követendő normáktól, jelentős különbséget találhatunk közöttük. A barbarizmus és a szolecizmus, a szavakban és a szó szerkezetekben ejtett hiba a vétség elkövetőjének tanulatlan voltát mutatja. Ezzel szemben az archaizmus éppen a tanult, a nyelv rétegeiben jártas, azokból szándékosan válogató, s a helyesírástól megfontoltan eltérő szerző cselekedete – párhuzamos példával élve, nem szokás ómagyar szavakra fakadni. Janus esetében az archaizmus állítólagos hibáját ráadásul olyasvalaki követi el, aki, mint tudjuk, költőként az itáliai kultúra mitikus megalapítója, Ianus isten nevét választotta. Egy másik versében (V. Kovács, *Epigrammák*, 42) a költő Janus túlságosan *antiquarius* társa ellen írva, ironikusan még nagyobb buzgalomra buzdítja őt: beszélje a legarchaikusabb latint, azt, amelyet Ianus, az istenség ejtett ki kettős ajkán. Ami a másik vétséget illeti: a metaplazmus a nyelvtani szabályok olyan megvál-

toztatása, amely a versmérték és a jó hangzás kedvéért történik – más szóval éppen azért, hogy a *dulce carmen*, az édes ének *concentusa*, zengedezése létrejöjjön. Olyan vétségek tehát ezek, amelyek csak a felszínen egyenértékűek a helytelen suksüköléssel. A leplezett jelentés szerint az összevetés egy csiszolt gyémánt dicsőítése és egy faragatlan tuskó kárhoztatása.

Az előgyakorlatok végzése, a nagy elődök utánzása során idővel egyre nagyszabásúbb prózái és verses munkák készülnek: az epigrammák és a rövid gyakorlatok után a teljes próbaszónoklatok, egyszersmind az elégiák, ódák, köszöntő- és búcsúversek, a kész, meglett humanisták esetében pedig a politikai élet színterein elhangzó beszédek, az értekezések és a nagyszabású epikus munkák, a panegyricusok.

A költői fejlődés keretét a már említett Vergilius-életrajzok adják. Ezek az életrajzok Janus korában nem pusztán források Vergilius életének megismeréséhez, hanem minták is, amelyek kijelölik a régiek magaslataira tartó költő számára az utat. Vergilius mintájára a gyerekifjú Janus apróbb munkákat ír. A legfontosabb minta az ifjúkori Vergilius-művek közül a *Priapusi költemények* (*Carmina Priapea*), a kertek termékenységét és védelmét férfias szerszámmal óvó istenség, Priapus kultuszából fakadó versek gyűjteménye. A megkérdőjelezhetetlen tekintélyű pajzán Vergilius példája igazolásul és egyben követendő mintául szolgált a XV–XVI. század humanistái, köztük Janus számára is.

Az ifjú Vergiliusnak tulajdonított *Apróságok* (*Catalepton*) 5. verse szintén mintája lehetett Janusnak. Vergilius a filozófiai tanulmányok megkezdése előtt mintegy búcsút vesz a szónoklattantól, az ifjúkor szórakozásaitól – s a Múzsáktól. A Janus-életmű szintén tartalmaz egy hasonló búcsúvételt a jogi tanulmányok megkezdése előtt. Azonban Vergiliustól azt is megtanulhatták Janus és iskolatársai, hogy ezt a búcsút nem kell véglegesnek tekinteni. Janus iskolatársa, Roberto degli Orsi például egyenesen Guarino mesternek jelenti be, hogy búcsút mond a csábító szerelemnek, a tanulmányoknak, s a közélet nehéz útjára lép. Hosszú hallgatása a kézirat következő verséig tart, ahol a poéta bejelenti: nem bírja tovább, szerelme új dalra készíti.

A költői életpálya csúcsa, a legkomolyabb teljesítmény a nagy epikus kompozíció. Janus ilyen, általa *panegyricus*nak, dicsőítő éneknek nevezett munkáit a XX. századi szakirodalom különösen mostohán kezeli. Felszínes hízelgések mesterként, tudálékos, hosszadalmas megfogalmazásban, a mélyen átélt élmény és a belső, szerves forma teljes hiánya – számos kutató szerint ezek a munkák térnek el a leginkább mindattól, ami evidensen jellemzi a szépirodalmat. Az eposzköltő Vergilius ilyen értelmezésének tudható be, hogy a latin Homérosz követésének méltóságát annak dacára tagadta meg a kutatás Janustól, hogy maga a delikvens váltig hangoztatta ebbéli rögeszméjét a panegyricusok előszavaiban.

Legyen bár rögeszme a panegyricus és az eposz azonosítása, mindenesetre hosszú történeti előzményei vannak. A késő antikvitás Vergilius-magyarázói és az őket követő humanisták megítélése szerint mind Homérosz, mind Vergilius dicsőítő céllal írta nagy munkáját. A dicsőítés az általános megítélés szerint egyszersmind erények védelme és igazolása – Petrarctól Guarinón át Janus nagybátyjáig, Vitéz Jánosig idézhetjük a példákat. Vergilius művészetét a magyarázók éppen abban látják, hogy egy olyan ellentmondásos figurát, mint Aeneas, dicsőíteni tudott. Aeneas, a dicső halál elől feleségét odahagyva megugró, szinte minden isten által utált hős, aki később elcsábít, majd elhagy és az öngyilkosságba kerget egy tiszta erkölcsű uralkodónót, végül felpredálja a békés Itáliát a rutulusok vitéz fejedelmének szánt királylányért – nos, ez a figura nem a problémátlan dicsőítés netovábbja. Vergilius azonban, amint erre ókori és humanista magyarázói rámutatnak, Aeneas csodálatos művészettel mégiscsak tisztára mossa, és követendő példaként állítja az olvasók szeme elé. Ezt a vergiliusi művészetet követi Janus akkor, amikor hőssé formálja a szintén ellentmondásosnak tartható, a Velence és

Milánó közötti háborúban sokak szerint másodrendű, ugyanakkor kétkulacsos szerepet játszó velencei patríciust, Jacopo Antonio Marcellót, vagy amikor az eposzok katonahőseivel egyenrangúvá teszi békés tanítómesterét, Guarinót. A Marcello- és a Guarino-panegyricus alapszerkezetében is az *Aeneis*t követi, amelyet Vergilius Homéros két eposzát egyesítve alkotott meg: az első rész az *Odüsszeia* mintájára a kalandozások, a második az *Iliász* mintájára a hősi tettek magasztalása, mind Vergiliusnál, mind Janusnál. A Vergilius-hagyomány ismeretében értékelhető az is, hogy a panegyricusok tele vannak leírásokkal, beszédekkel, összevetésekkel, más, nagy tudásról árulkodó, részletes kitérőkkel: Janus a korában mindentudónak ismert, munkájában mindenkinek tudást adó Vergiliust követi ebben is.

Első panegyricusát még Itáliában, a másodikat már Pannóniában fejezi be. Már a Pannóniához kötődő költészetének első legfontosabb darabja, a Várad-búcsúvers kapcsán felvetődik a kérdés: kinek a példáját követheti akkor, amikor ide visszatér?

Janus életpályájának összefoglalása során általában két szerzőt idéz a modern szakirodalom: a Janus által is mintának tartott Martialist, a magyarországi költészet kapcsán pedig Ovidiust. Martialis esetében a legfontosabb párhuzam a Hispániába visszatérő költő hazatalálása, Ovidiust illetően pedig a Fekete-tenger partjára, Tomiba száműzött költő vágyakozása Róma után. A kortársak közül a német Heinrich von Gundelfingen a mitológiai költők legnagyobbikához, az erdőt és az erdei vadakat magukhoz vonzó Orpheuszhoz hasonlította. Ámde Martialisról és Ovidiusról Janus hallgatott, az Orpheusszal történő azonosítást pedig udvariasan elhárította. Miért?

Janus követheti a Hispániából származó, s római sikerei után oda visszatérő Martialis példáját. Valóban, amint ifj. Horváth János megmutatta, Janus számos alkalommal szövi be magyarországi költészetébe hispániai elődje kifejezéseit. A másik, a közelebbi északi tájra utazó költő a száműzött Ovidius: az itáliai humanisták Janust Ovidiust, magukat pedig az Itáliában maradt egykori barátok, pártfogók helyzetében írták le. Ovidius utánzása szintén végigköveti Janus későbbi magyarországi költészetét. Nyíltan azonban nem Martalisra vagy Ovidiusra hivatkozik, hanem a Szónokra és Költőre, vagyis Ciceróra és ismét csak Vergiliusra.

A Várad-búcsúversben olyan költő-figura jelenik meg, aki lehetségesnek tartja, hogy a Múzsák és Apolló isten erre a tájra jöjjenek. A hazai vidék dicséretében példátlan vers ez. Magyarország korábbi és későbbi humanista dicsőítésében a természeti adottságok dominálnak: a dúsan termő föld, az aranyrögöket tartalmazó szőlővesszők, a félig halakkal teli folyók és így tovább. A *Búcsú Váradtól* viszont az antik hagyományokra, a kultúrára tekintettel magasztalja Váradot és vidékét. Amikor pedig a természetet dicséri, kiforgatja és ellentétesen használja fel az antik költőktől örökölt Észak- és télgyalázó toposzokat. A Múzsavezető Janus mindebben Vergiliust követi, aki elhozta a Múzsákat a Mincius folyó partjára, latinná változtatta a görög pásztorköltészetet. Az északi vidéken Janus az első ilyen költő. Amikor fiktív sírversében összefoglalja költészetének lényegét, egyedül ehhez az egy érdemhez, az első hazai Múzsavezető rangjához ragaszkodik: *patrium qui primus ad Histrum / duxit laurigeras ex Helicone Deas*, aki hazájába, a Histerhez elsőként vezette el a babérkoszorús istennőket a Helikonról (V. Kovács, el. 28, 118) azért, hogy jelenlétükben a barbár vidék elsajátítsa az antikvitás kultúráját. A hangsúly az elsőségen, az újtáson van: ez az, amiben Janus egyedülálló, nem követő, hanem minta lehet a későbbiek számára.

A vállalkozás Janus életében bevallottan nem sikerül. Ezen a barbár vidéken *fiet lyra rauca Maronis*, Vergilius lantja hamarosan csak zörögne, írja későbbi epigrammájában Galeottónak (V. Kovács, Epigrammák, 458, 9). Az 1460-as években Magyarországon született és Itáliába küldött elégiák egyre inkább a mintakép gyanánt nem vállalt Ovidius száműzetésbeli versciklusának hangján szólnak meg. Ám Janus nemcsak kifejezéseket

vett át a száműzetés verseiből. A száműzetés problémájáról is tudott olyan módon beszélni, ahogy korábban senki sem, s a téma megújításában ismét Vergilius életpályáját követte. Életrajzai szerint Vergilius azt tervezte, hogy az *Aeneis* befejezése után, hátralevő életében csak filozófiával foglalkozik, de tervét nem tudta megvalósítani, nagyszerű költői munkáját sem tudta véghezvinni. Az utókor azonban verseiben megtalálta a filozófust, azon belül is a Platón-követő filozófust. Korábban, elsősorban a IV. ecloga alapján a Krisztus születését megjövendölő költőt tisztelte a hagyomány, a XV. században ezt főlváltotta a platonikus filozófiát hirdető Vergilius tisztelete. A már említett Servius az *Aeneis* VI. éneke 703. sorának magyarázatában megállapítja, hogy Vergilius itt *tractat de Platonis dogmate, quod in Phaedone positum est* peri psychés, *de quo in georgicis strictim, hic latius loquitur* (Platón tanítását tárgyalja, amely a *Phaidón*-ban található a lélekről; erről a *Georgicák*-ban szűkre szabottan, itt bővebben beszél).

Janus is a platonikus filozófia szemszögéből fogalmazta újra a száműzetés keserveit jól ismert és gyakran tárgyalt *Saját lelkéhez* című elégiájában. A platonikus filozófiai és költői hagyományok alapján az értelmi világból az érzéki mulandóságba aláhanyatlott, száműzött lélek útkereséséről olvashatunk itt. A vers végén a *tristis*, keserves jelző a felelősség mellett áll. A jelző Ovidius egyik száműzetésbeli verseskötete, a *Keservek* (*Tristia*) címeire utal. A versben megjelenő, a test börtönéből égi hazájába visszavágyó lélek beszédében a szellemi eredet elfelejtése a száműzetéshez vezető legkeservesebb hiba, míg a test gondjaitól nem zavart emlékezés biztosíthatja a visszatérést a csillagokba, ahonnan a lélek alászállt.

Klaniczay Tibortól tudjuk, hogy Pannónia fogalma az antikok mintájára Janus körében éledt újjá. Battista Guarino 1461-ben írt leveléből kiderül, hogy ez a Pannónia igen előkelő helyet foglal el az itáliaiak szemében. Guarino iskolájába, írja, „nemcsak Itália nagyon is messze eső és szomszédos városaiból” sereglettek a tanítványok, „hanem Pannóniából, Germániából, a gall és hispán tartományok vidékéről, a Földközi-tenger távoli szigeteiről, s még Britanniából is, amely a föld kerektségén kívül fekszik”. Pannónia Battista számára nem a véghatár, éppenséggel olyan provincia, amely a latin kultúrához legközelebbi helyek egyike. Abban, hogy Pannónia a XV. században egy időre ilyen közel került a műveltség bölcsőjéhez, Janus Pannoniusnak nagyon fontos szerepe volt.

Irodalom

A korábbi Janus-szakirodalmat nagyrészt tartalmazza a tanulmány elején említett két munka: Huszti József: *Janus Pannonius*. Pécs, Janus Pannonius Társaság, 1931.; *Janus Pannonius: Tanulmányok*. szerk. Kardos Tibor, V. Kovács Sándor, Bp., Akadémiai, 1975 (*Memoria saeculorum Hungariae*, 2). Az elmúlt években megjelent, Janusról szóló tanulmányokat tartalmazó tanulmánykötetek: *Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*. szerk. Jankovits László, Kecskeméti Gábor, Pécs, JPTE, 1996.; *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*. szerk. Jankovits László, Kecskeméti Gábor, Pécs, JPTE, 1998.; Török László Janus-magyarázatai: *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény. I: Humanizmus*. szerk. Ács Pál, Jankovics József, Kőszeghy Péter, Bp., Balassi, 1998. Janus nevéről I. Pajorin Klára: *Janus Pannonius: Nomen atque omen*. kandidátusi értekezés kézírata, Bp., 1994.; Ritoókné Szalay Ágnes: *Csezmiczétől Pannóniáig: Janus Pannonius első látogatása Rómában*. In: *Janus Pannonius és a humanista...* I. m. 7–12.; Uő: III. János pécsi püspök, azaz Janus Pannonius családjáról. In: *Petrovich-émlékkönyv*, Pécs, 2000, megjelenés előtt. A szöveg-hagyományról: Csapodi Csaba: *A Janus Pannonius-szöveg-hagyomány*. Bp., Akadémiai, 1981 (*Humanizmus és reformáció* 10).; Csonka Ferenc: *Csapodi Csaba: A Janus Pannonius-szöveg-hagyomány*. Vita. Irodalomtörténet, 1984, 627–635.; Borsa Gedeon: *Janus Pannonius epigram-*

máinak első kiadása. Irodalomtörténeti Közlemények, 1991, 417–427.; Mayer Gyula: *Janus Andreola-epitáfiumának szövegahagyománya*. In: *Neolatin irodalom...* I. m. 55–62. Az antik és humanista párhuzamokról: Török László: *Adalékok a Veronát dicsőítő Janus-epigrammák nyelvi-gondolati hátteréhez*. In: *Neolatin irodalom...* I. m. 17–34.; Uő: *Catullus-hatások Janus Pannonius költészetében*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1986, 617–636.; Uő, *Klasszikus prózai olvasmányélmények Janus Pannonius epigrammaiban*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1989, 415–425. Az utóéletéről: Szelestei N. László: *Adalékok Janus Pannonius 18. századi ismeretéhez*. In: *Janus Pannonius és a humanista...* I. m. 51–60. A sírhelyről Kárpáti Gábor: *Janus Pannonius feltételezett sírhelye?* Uo, 41–50. Az egyes műfajokról: Ritoókné Szalay Ágnes: *Humanisták verses levélváltása*. In: *Neolatin irodalom...* I. m. 7–16.; Darko Novaković: *Tradicija antičkih tužaljki u pjesmama Ivana Česmičkog*. In: *Hrvatski humanizam: Janus Pannonius*, Split, Knjievni Krug, 1990, 35–55.

Saját kutatásaimat megjelenés előtt álló könyvemben foglaltam össze: *Accessus ad Janum. A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*, [Bp., Balassi, 2001, megjelenés előtt.] A témához kapcsolódó tanulmányaim: *Ad animam suam: Janus Pannonius platonikus elégiájáról*. In: *Neolatin irodalom...* I. m. 45–53.; *Janus Pannonius filozófiai alpműveltségéről*. In: *Janus Pannonius és a humanista irodalmi...* I. m. 25–35.; *Műfaji kompozíció, élettrajzi háttér, utánpótlás és versengés Janus Pannonius Várad-versében*. *Literatura*, 1993/1, 44–59.; *Something Under the Cloak: On the Role of Rhetorical Preparatory Exercises in Janus Pannonius' Poetry*. *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreciniensis*, 1998–1999, 51–59. Huszti megítélését Janusról l. i. m. 46, 60, 201–202, 132 és passim. Huszti bírálatai közül igen fontos Kocziszky Éva: *Az újlatin tárgyias költészet megszületése Janus Pannonius elégiáiban*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1979, 233–244.

Guarino Janus-dicsőreteit l. Guarino Veronese: *Epistolario*, raccolto da Remigio Sabbadini, vol. 1–3, Venezia, R. Deputazione di Storia Patria, 1915–1919, 2, 577, 608. Az *accessus*-hagyományról l. Edwin A. Quain: *The Medieval Accessus ad Auctores*, Traditio, 1945, 215–264. Az anyamedve-hasonlat forrásai: *Die Vitae Vergilianae und Ihre Antike Quellen*, hrsg. Ernst Diehl, Bonn, Marcus u. Weber, 1911, Donatus–Suetonius, cap. 22, p. 14, magyarul: *Vergilius-élettrajzok*. Ford. Ritoók Zsigmond irányítása mellett a Martos Flóra Leánygimnázium Latin Szakköre, Antik Tanulmányok, 1961, 154. és 4. jegyzet. Battista Guarino beszéde: Karl Müllner: *Acht Inauguralreden des Veronesers Guarino und seines Sohnes Battista: Ein Beitrag zur Geschichte der Pädagogik des Humanismus*. Wiener Studien, 1897, 136. Az elősorolt nyelvi vétségek meghatározásait és az azokra vonatkozó ókori forrásokat l. Juhász László: *Janus Pannonius epigrammáinak szövegkritikájához és hermeneutikájához*. *Filológiai Közlöny*, 1968, 175.; Török: *Klasszikus prózai...* I. m. 420–421 és 31–32. jegyzet; ugyanitt a 421. oldalon Janus nevééről is.

Roberto Degli Orsi versének (*Ad Guarinum Veronensem*) általam használt kézírata: Firenze, Magl. VII. 1200. 61^r. A dicsőítés és az epika, valamint az *Aeneis* mint dicsőítő költemény tárgyalása: Osborne Bennett Hardison, Jr.: *The Enduring Monument: A Study of the Idea of Praise in Renaissance Literary Theory and Practice*. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1962.; Craig Kallendorf, *In praise of Aeneas: Virgil and Epideictic Rhetoric in the Early Italian Renaissance*, Hannover and London, University Press of New England, 1989.

Az Ovidius-utánpótlásról: Hegedüs István: *Janus Pannonius*. Budapesti Szemle, 1894, 333. Huszti: i. m., 203–204.; Kardos Tibor: *Toni ed echi ovidiani nella poesia di Giano Pannonio*. In: *Classical Influences on European Culture A. D. 500–1500: Proceedings of an International Conference Held at King's College, Cambridge April 1969*, ed. R. R. Bolgar, Cambridge, University Press, 1971, 183–194. Ovidiusról és Martialisról: ifj. Horváth János, *Janus Pannonius műfajai és mintái*. In: *Janus Pannonius: Tanulmányok*. I. m., 366–373. Heinrich von Gundelfingenről: Ritoókné Szalay Ágnes: *Humanisták verses levélváltása*, i. m., 15–16. Vergili-

usról mint Múzsavezetőről l. Kardos Tibor, *Janus Pannonius hivatástudata és költészete* = *Janus Pannonius: Tanulmányok*. I. m. 24–28.; Ifj. Horváth János: *Janus Pannonius műfajai és mintái*. I. m. 380–381. A platonikus Vergiliusról: Vladimiro Zabughin: *Vergilio nel Rinascimento Italiano da Dante a Torquato Tasso: fortuna – studi – imitazioni – traduzioni e parodie – iconografia*, I–II, Bologna, Zanichelli, 1921–1923, I, 150, 198. kk.

Janus Pannónia-fogalmáról: Klaniczay Tibor: *Hungaria és Pannonia a reneszánsz-korban*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1987–1988, 1–19. Battista Guarino levele: OSzK, Clmae. 357, 72^v; vö. Ábel Jenő, *Guarinus Veronensis*, Egyetemes Philologiai Közlöny, 1880, 633.

A KIVÉTEL

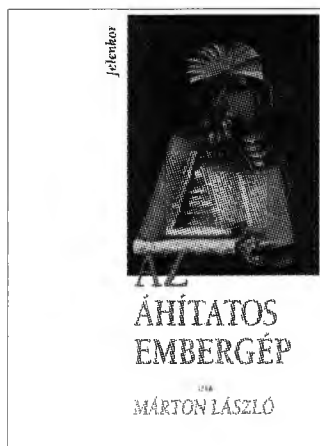
Márton László: Az áhítatos embergép

Valaha egyáltalán nem volt meglepő, ha egy-egy jelentős magyar író többé-kevésbé rendszeresen bírálatokat tett közzé a kortárs irodalomról, továbbá tanulmányokat vagy esszéket írt a magyar irodalom régi szerzőiről vagy történetéről. Ma nincsen így. Jelentős íróink többsége nem ír kritikai jellegű szövegeket, s lehet, hogy egy kezemen meg tudom számolni, hány első vonalbeli írónk van, aki fontos dolgotokat tett közzé a magyar irodalom történetéről. Rába György, Sándor Iván, Somlyó György, Szabó Magda, Márton László – ki is még? Valaha egyszerűen közelebb állt egymáshoz a szépirodalmi és a kritikai gyakorlat. Sok egykori jelentős kritikus egyben kiváló vagy megbízható szépíró is volt. Gyulai, Schöpplin Aladár, Szerb, Lovass Gyula (hogy különböző generációkból hozzak példákat) elsősorban kritikusok voltak, de nagyszerű vagy legalábbis tehetséges szépírók is. Tudtommal ma egyetlen magyar kritikus sincs, akit mellesleg jelentős szépíróként is számon tartanánk.

Néhány évvel ezelőtt Szegedy-Maszák Mihály, a maga szokásos, egyszerre éles és óvatos megfogalmazásában a következőket írta szépírói gyakorlat és irodalomtörténeti tudás növekvő távolságáról: „Manapság még íróink egy részének emlékezete is rövidebb a kelleténél. Babits, Kosztolányi vagy akár Weöres sokkal többet tudott a magyar kultúráról, mint mai költőink és íróink némelyike. Természetesen akadnak kivételek..., de sokaknál kísért a gondolat, hogy a magyar kultúra lényegében a XX. századra korlátozódik.” (*Liberalizmus és kultúra*. Nappali ház, 1994/1) A kérdés természetesen az, milyen következményekkel jár egyrészt az írói gyakorlatra, másrészt az irodalomtörténeti tudásra nézve a rövid emlékezet? Az irodalomtörténeti emlékezet formaproblémák és formamegoldások, nyelvek és „valóságok” tárháza is. Ha az emlékezet rövidebb a kelleténél, könnyen lehet, hogy szűkké vagy kevésbé változatossá teszi a repertoárt, amely a lehetséges írói eljárások kerete. Az irodalomtörténeti tudás pedig kizárólagosan egyetemi

szakismeretté válhat, amelynek homályos a kapcsolata a jelen irodalmával. S ha ez a kapcsolat elhomályosul, eltávolodhat vagy elválhat egymástól az irodalomtörténeti tudás és a jelen irodalom értelmezésének/bírálatának gyakorlata is. Még olyan szerzők munkáiban is bekövetkezhet ez a szétválás, akik irodalomtörténészek is és kritikusok is.

Márton László a kivételek közé tartozik, s még feltűnőbb kivétel, ha kortársaival hasonlítjuk össze. Az ő tanulmányait kivéve egyetlen, ötven évesnél fiatalabb szépírót sem tudok említeni, aki jelentős szöveget

Jelenkor Kiadó
Pécs, 1999
320 oldal, 1200 Ft

publikált volna valamely régebbi magyar szerzőről vagy szövegről. E generációk tagjaitól még jelentéktelen szövegeket se nagyon lehet találni e tárgykörben. Bármilyen is ennek az oka, olyan fejlemény a magyar irodalom történetében, amely példátlan azóta, hogy az irodalom a modern irodalmi rendszer keretei között működik. Úgy látszik, az 1850-es, az 1910-es vagy az 1940-es években az irodalom fiatalabb generációinak tagjai szükségét érezték annak, hogy értekező prózában is szembesüljenek a magyar irodalmi hagyománnyal, míg az 1980–90-es években nem. Bizonyára nemcsak az irodalomtörténeti műveltség hanyatlása az oka ennek, hanem az irodalmi gyakorlat szakosodása is. Az imént említett korábbi évtizedekben azok, akik jelentős szerzővé kívántak válni, általában több műfajban vagy egyenesen sok műfajban dolgoztak, s gyakran fordítottak is. Ma, úgy tűnik, inkább valamifajta szakosodás figyelhető meg: a szépirodalmi általában nem írnak értekező prózát; csak kisebb részük fordít, a sikeresebb prózaírók többsége egyáltalán nem. A szerzők általában egy, esetleg két műfajban dolgoznak; aki többen is, annál nem nehéz megmondani, melyik a fő műfaja, a „második” műfaj sikertelenebb kísérletei vagy pénzkereseti jellege miatt. Az egyes írói működések egysíkúvá válását tovább erősíti, hogy a szerzők jórésze valamifajta saját stílus, „hang” – gyakran műfajfüggetlen – kialakítására törekszik. Goethe annak idején örömmel írta Schillernek egyik levelében, milyen nagyszerű, az alkotások magasabbrendűségét bizonyító az, hogy az olvasók nem tudják megkülönböztetni név nélkül közzétett xéniáikat. Egy mai magyar szerző számára az volna a legvigasztalóbb hír, hogy a „hangját” összetévesztik valaki máséval. Ugyanakkor amit általánosságban írtam az ötven évnél fiatalabb szerzőkről, abból semmi nem igaz Márton Lászlóra. A *Jelenkor* olvasóinak szükségtelen felhívni a figyelmét arra, milyen sokoldalú életmű áll mögötte.

Az *áhitatos embergép*, Márton tanulmány- és kritikagyűjteménye, három részből áll. Az első rész hat tanulmányt tartalmaz a régebbi magyar irodalom köréből; a másodikba került néhány német irodalommal kapcsolatos előadás, esszé és tanköltemény (e szövegek többsége a szerző *Faust*- és Kleist-fordításaihoz kötődik);* a harmadik rész a kortárs magyar irodalomé, bírálatokkal és kisebb vagy nagyobb áttekintő tanulmányokkal. A kötet utolsó írása egy Erzsébet királyné kapcsán német közönségnek írott, kissé unalmas esszé. Nehezen tudnám megmagyarázni, mit is keres ebben a kötetben. Ha irodalomtörténetnek nem egyszerűen azokat a dolgozatokat tekintjük, amelyek régebbi irodalomról szólnak, hanem inkább azokat, amelyek valaha volt konvenciókat feltárva értelmeznek régebbi szövegeket, vagy amelyek arra kívánnak válaszolni, mire használták e szövegeket egykoron, milyen jelentéseket kötöttek hozzájuk (s miért), akkor az első rész tanulmányai közül kettőt nevezhetünk irodalomtörténetnek: a Gyöngyösi-ről és A *nagyidai cigányokról* szólót. A Katona- és a Kölcsey-költészetéről szóló tanulmányok szerzői univerzumokkal foglalkozó erős értelmezések, olvasási javaslatok; a Kosztolányi-levelezéskötetről írott maliciózus, roppant élvezetes írás, bár formailag hosszúra nyúlt recenzió, inkább portré jellegű esszének tekinthető. Mind az öt remek szöveg; az első részből csak A *banya sziklája* című ormótlan Ormós Zsigmond-regényről írott elemzéssel nem

* Bírálatomban a második rész íásaival méltánytalanul keveset foglalkozom, holott a kötet legjobb írásművei közé tartoznak. A magyar kritikában nagyon ritkák a formai kísérletek, Márton versformában írott fanyar hangú Burger-recenziója ezért is figyelmet érdemel. A német irodalmi tárgyú értelmezések hangja mintha kötetlenebb volna, mint a magyar tárgyúaké. Az utóbbiak némelyikében (főként kritikákban) néha komolykodó hanghordozással és körülményes mondatyszerkesztéssel találkozunk, e rész szövegei viszont időnként jólesően szeszélyesek. Például az első *Faust*-esszé hangja egyszer gúnyos vagy egyenesen léha (mint amikor „szegény hülyének” vagy „gyáva stricinek” nevezi Faustot), máskor komoly, mint egy kultúrkritikushoz illik, megint máskor praktikus, mint egy dramaturgiai tanácsadás stb., s a hanghordozások váltogatása remek esszét eredményez.

tudtam megbarátkozni. Márton el szokta mondani, mennyire ajánlatos szerinte időnként egy-egy rossz regényt/drámát is elolvasni, s elgondolkodni azon, hogy miért sikerületlen. Igaza lehet, bár a XIX. század magyar irodalmával foglalkozó szakemberként én valószínűleg túl sok rossz regényt vagy beszélyt vagyok kénytelen elolvasni ahhoz, hogy föllefesüljek a javaslatán. Az Ormós-elemzéssel a szerző is elégedetlen lehetett: első általam ismert változatát, mely *Az ábrázolás iránytalansága* című kötetkéjében jelent meg, mostanra átírta. E kis kötet, melynek írásai eredetileg előadásokként („Arany János-előadások”) hangoztak el az ELTE-n 1995-ben, méltánytalanul kevés figyelmet keltett, az azonban sokatmondó, hogy Kerényi Ferenc az *Irodalomtörténeti Közleményekben* méltató recenzióban emlékezett meg róla.

A Gyöngyösi-tanulmány első mondata ez: „Egyszer meg kéne írni a magyar irodalom kudarcainak történetét.” (7. o.) Ugyanez az *átfogó pillantás* jellemzi a kötet valamennyi magyar irodalomról szóló írását. Gyöngyösi István *Murányi Vénusáról* beszélve arra kíváncsi, miért hullott ki a szerző a magyar irodalom kánonából; a Kölcsy-tanulmányban azt fejtegeti, hogyan határozza meg mindmáig „a magyar kultúra irányultságát” (72. o.) Kölcsy feszültségteli programja; a Mészöly-életmű téje véleménye szerint „a magyar elbeszélő próza egységének helyreállítása, annak megújításából következően” (179. o.); Parti Nagy Lajos drámai munkáiban nagy lehetőséget vél felfedezni „az egész mai magyar drámaírássra nézve” (210. o.) –, és még sorolhatnám a hasonlóan nagy léptékű kijelentéseket. Márton értekező prózájának átfogó pillantása, melyet oly sokan megcsodáltak *A kitaposott zsákutca, avagy történelem a történetekben* című nagy tanulmányát hallva (először előadásként hangzott el Pécsen a JAK Tanulmányi Napokon) vagy olvasva, szinte összes magyar irodalommal foglalkozó írásában működik.

Nem a lépték nagysága, az átfogó pillantás az egyetlen tulajdonság, amelyben Márton kritikáirása élesen eltér a mai kritikai gyakorlattól. Érdeklődése erősen szerző-központú: a szerzői programok és észjárások keltik fel kíváncsiságát, az alkotói nehézségek, eldöntendő lehetőségek, amelyekkel szövege megírásakor a szerző szembetalálta magát. Márton írásainak elemző részei újra előállítják a szövegekből e nehézségeket és lehetőségeket, s igyekeznek végiggondolni ugyanazon formaprobléma megoldását, amelyet a szerző így vagy úgy már megoldott. E formaproblémák általában a (tág értelemben vett) kompozíciót, s nem a textúrát érintik. Nemcsak kortárs szövegekkel kapcsolatban jár el így Márton, hanem régiekkel is. Kölcsy *Igazság* című költeményéről is megtudhatjuk, milyen feltételek vagy megoldások esetén „sikerült volna igazán”. (69. o.) Némely dolgozatában a „szerző” csak a fabrikáló mesterembert jelenti, másutt az életrajzi személyt is. Simon Balázs verseskönyvéről, a *Makdír*-ról beszélve e költészet megváltozását magyarázva életrajzi tényekre is hivatkozik. Kölcsy esetében is több a szerző, mint az a név, amelynek a szerzői univerzum (a nevéhez kötött szövegegyüttes értelmezett formája) ad jelentést. Négy kései nagy verséről azt mondja Márton: ezekben „összegződik minden, amit Kölcsy gondolt és tudott”. A szerző – műveinek középpontja.

Márton eljárása, mely igyekszik kritikájában újból végiggondolni ugyanazon nehézségeket és lehetőségeket, melyeket a szerző már megoldott, emlékeztet Németh Lászlónak *A kritika feladataiban* megfogalmazott nézeteihez. A hasonlóság valószínűleg véletlen; kötetének egyetlen pontján, ahol saját értelmezői gyakorlatáról beszél Márton, azzal különbözteti meg a maga látószögét az irodalomtudósokétól, hogy őt a Kleist vígjátéka kapcsán felvetődő kérdések mint *írói problémák* érdeklik: mint formai megoldások és megoldatlanságok. Lehetséges, hogy Némethet hasonló *írói* érdeklődés vezette el kritikáról szóló tételéhez. *A kritika feladatainak* azon részében, amely legközelebb áll Márton gyakorlatához, előbb azt olvashatjuk, hogy a kritikusnak hű morfológusnak (az alaki sajátságok hű leírójának) kell lennie, majd így folytatódik az eszmefuttatás: „Minden irodalmi mű az anyag bizonyos ellenállása ellenében jön létre. Az anyag gyűrődéséről, for-

mai megdolgozottságáról következtethetsz a szellem erejére. (...) A tiszta kritikai vélemény a[z írói] kifejezés erőfeszítésének lesz a felújulása. Kis dráma, amelyben az igény újra megjátssza harcát a formáért... A jó kritika megismétli a művet a maga eszközeivel, és hasonlít is a műhöz a maga módján.” A jó kritikának e szükséges, de nem elégséges feltétele megvan Márton bírálataiban.

Érdekesebb e hasonlóságnál, hogy Márton értelmezői eljárása formaproblémák megoldási sorának láttatja az irodalmat, méghozzá olyan megoldások sorának, amelyek bármikor aktuálisak válhatnak egy-egy jelenbeli formamegoldás vagy akár írói végiggondolás révén. A mai kritikai gyakorlattal összevetve azt mondhatjuk, hogy míg a kritikusok általában az olvasás felől néznek a szövegekre, Márton a szerző felől. Elképzelhető, hogy itt találhatjuk meg az okát annak, miért bizonytalanodott el a kritikai ítélet általában (gyakran az értelmezésben oldódva fel), s miért nem bizonytalan Márton bírálataiban. Ha az egyes formai megoldásokban problémák nyomait látjuk, amelyekre jobb és rosszabb megoldások egyaránt születhetnek, akkor a jobb megoldásra rámutatással megalapozható a kritikai ítélet. Olyan jó írók jó műveiről, mint Bodor Ádámé vagy Parti Nagy Lajosé, nem szokás olyan erős kritikai megjegyzéseket tenni, mint amilyenek Márton különben elismerő, kiegyensúlyozott bírálataiban találhatók. Úgy sejtem, a mai kritikusok többsége nagyon együgyűnek vélné a kijelentést, hogy a kritikának az az egyik célja, hogy a megbírált író okuljon belőle, rálásson műve hibáira, melyeket így legközelebbi műve írásakor már el tud kerülni. Márton viszont mintha hinne ebben. Néhány kritikájának zárlatában (például a Kukorellyről, a Parti Nagyról vagy a Simonról írottakban) mintha nem is a közönséghez beszélné, hanem egyenesen a mű írójához. Megerősíteni kíván egy belső fejlődési folyamatot a szerzőben, vagy arra a kihívásra figyelmeztet, amellyel *ezentúl* szembe kell majd néznie művei írásakor a szerzőnek.

Arra is következtetni lehet, hogy szerzőnk bizonyára nyelvhez kötötteknek látja a formaproblémákat. Átfogó pillantása a magyar irodalomra irányul, kritikáiban és tanulmányaiban szinte egyáltalán nincsenek más nyelvű irodalmak szerzőire /teljesítményeire utalások, egyetlen bírálatot kivéve, amely, éppen mert kivétel, az összehasonlítások hiányára hívja fel a figyelmet. Valahogy úgy lehetne érvelni Márton gyakorlata mellett, hogy az író formai lehetőségeit döntően meghatározza az a nyelvi hagyomány, amelynek a végén áll. Egykori szerzői döntések sora, formamegoldások és következményeik, azok elfelejtése vagy újbóli előbukkanása befolyásolja, korlátozza és serkenti a jelenbeli írói döntéseket, lehetőségeket és megoldásokat, akár tud erről az író, akár nem. Ha tehát helyesen akarjuk megítélni egy-egy szöveg jelentőségét és megoldásainak értékét, azt csak úgy tehetjük meg, ha saját nyelvi hagyományának kontextusában vesszük szemügyre. Ilyesféle felfogásra utal például *A kitaposott zsákutca* cím, vagy a tanulmányban emlegetett „gárdonyizás” kialakult írói eljárásainak elemzése is. E felfogás azt a szükséges, de nem elégséges feltételt állítja a kritikus elé, hogy képes legyen elvégezni e kontextualizáció műveletét, azaz rendelkezzen az ahhoz szükséges irodalomtörténeti tudással. Továbbá az is következne e felfogásból, hogy minden szakosodás ellenére írói gyakorlat, irodalomtörténet-írás és kritika egyetlen közös vállalkozás része, s az írói gyakorlatnak elemi szüksége van az irodalomtörténet-írás és a kritika munkájára, amely elfelejtett vagy túlságosan is nyilvánvaló formamegoldások és lehetőségek feltárását, illetve a jelen művei és a nyelvi hagyomány megoldásainak együttes megítélését jelenti. E közös vállalkozás az írói alkotás jegyében áll; bármennyire is homályosnak látszik manapság irodalomtörténeti munka és a jelen irodalmi gyakorlat kapcsolata irodalomtörténészek és írók számára egyaránt, s bármennyire is önállóként gondolunk mostanában a kritikai tevékenységre. E részvállalkozások céljainak célja mégiscsak az, hogy jobb alkotások íródjanak, mint korábban.

Lehetséges volna tehát együttesen értelmezni Márton részvállalkozásait, és saját írói

működése felől olvasni tanulmányait és kritikáit. Például a Csorba Győző kései költészetéről írott elemzések középpontjában ugyanazt a költői programot véli fölfedezni, mint ami akkoriban írott regényeit élte: „A második könyv [a *Menedék* és a *Tudatalatti megálló* együttese] az embert mint önmaga külvilágát próbálja leírni.” (*Féltérpeszben*. Keresztury Tibor interjúkötete. Bp., 1991. 189.) A *kitaposott zsákutca* fejtegetéseit sem nehéz összefüggésbe hozni a folyóiratokból ismert Károlyi Sándor-regény formaproblémaival. Én mégsem szép prózai munkáinak kontextusában próbáltam és próbálom tárgyalni őket, még ha a most következő gondolatmenet értelmezi is e kontextust. Ahogy Márton figyelme legkorábbi, a 90-es évek elején közzétett kritikáiban-tanulmányaiban elsősorban az egyes szerzők (Csorba Győző, Petri György) költői programjára irányult (a formaproblémák kérdése később került a középpontba), úgy az alábbiakban arra szeretnék választ adni, milyen kritikai program működik Márton 1992 utáni, kortárs magyar prózáról szóló munkáiban?

Az időkeret ugyanaz: „a magyar irodalom [másutt csak: próza] két évtizede kezdődött megújulása” (224. o.). E félmondat történetesen a Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniæ* című regényéről írott 1997-es bírálatból való, tehát a megújulás kezdőpontja 1977 táján lehet. Az újabb és újabb művek e kereten belül értelmeződnek elsősorban. Az a benyomásom támadt a gyűjteményt olvasva, hogy a szerző érzelmileg is ragaszkodik e megújuláshoz, s azzal, hogy alig említ írókat és szövegeket az e húsz évet megelőző évtizedből, inkább a megszakitottságot, mint a folytonosságot hangsúlyozza. Ugyanakkor kétértelműen ítéli meg, nem egy passzusban határozottan bírálja a prózai megújulás eredményeit. A *kitaposott zsákutcában* például ez olvasható: „Az a nyelvújítási hullám, amely körülbelül húsz éve kezdődött a magyar szépprózában, felfogható a nyelvi spontaneitás visszanyerésére irányuló törekvésnek, az eredmény azonban, a nyelvújítás természetének megfelelően, a nyelvi spontaneitás ellentéte lehet csak: nyelvi fellazulás, egészen az indifferenciáig, és a nyelvi megmerevedés.” (237.) Hasonló jellegű bírálatot találunk a *Családáradás*-kritikában a prózai megújulás vezető szerzőinek eredményeiről (178.). Márton, miközben ragaszkodik a megújuláshoz mint kerethez, reprezentatív teljesítményeinek alternatíváját keresi e kritikákban.

Megpróbálom igazolni ezt az állítást néhány példával. A *Sinistra körzetről*, majd a *Halálnaplóról*, később a *Családáradásról* szóló bírálataiban tapogatta ki a lehetséges alternatívát, s a keresés a *kitaposott zsákutca*-ban ért célhoz. A szövegek kötetbeli sorrendje elrejtí a keresés folyamatát. A Bodor-kritikában, amely a kötet leghatározottabb bírálata (e műfajban itt a legjobb, függetlenül attól, egyetértek-e egyes megállapításaival vagy sem), s már jellegzetesen formaprobléma-központú dolgozat (ettől viszont egyáltalán nem függetlenül a legjobb), ekként szólal meg az alternatívában való reménykedés: „ki tudja, hátha Bodor Ádám könyve fog ösztönzést adni arra, hogy a komoly tradíciókra visszatérő »mégis-morál« után egyfajta »mégis-valóságábrázolással« is számot vessünk a magyar irodalomban” (269–270.). Félreértések ellen: a „valóság” *Sinistra*-beli fogalmát Márton úgy határozza meg, mint „valószínűtlen elemek összekapcsolódásából létrejövő törvényszerűségek önmagába záródó, valóságnak mutatkozó rendszere”. Ugyanezen kritika másik alternatíva-feltáró pontján azt a kérdést veti fel a szerző, „miképpen tudta Bodor Ádám átmenteni a magyar novellisztika hagyományát korszakunk mélyen történetellenes közegébe, ahol a novella már csak tengődni tud” (276.).

Az 1994-es, két évvel későbbi *Halálnapló*-kritika már jóval egyértelműbben fogalmaz: „Én viszont hajlamos vagyok úgy vélekedni, hogy egyedüli *sorskérdésünk*, vajon van-e még elbeszélhető emberi sors; hogy történetek tanúsítása által vagy történetek hiányának tanúsítása által... meg tud-e bárki szólítani más emberi lényeket.” (307.) E szinte patetikus, hitvallásszerű mondatot olvasva akár a *Jacob Wunschwitz*-könyv, akár az *Arnyas fűtca* eszébe juthat az olvasónak. 1994-ben jelentek meg azok a kritikák Károlyi Csabától

és Mikola Gyöngyitől, amelyek a 'történet visszatérése a legújabb prózába'-témát felvetették, szelet vetve, vihart aratva. Eszemben sincs hozzászólni a nyomukban kialakult nem túl termékeny vitához, mely később az 'új történelmi regény' kritikai témájába torlott, csak megjegyzem, hogy a *Halálnapló*-kritikában Márton hasonló leírást adott a próza változásáról, mint az említettek (307.). A *Családáradás*-kritika olyan szövegről szól (félig kimondva, félig kimondatlanul), amely a prózai megújulás reprezentatív darabja, s egyben alternatívája is, mivel archaikus vonásai révén egyszerre mutat ki belőle visszafelé és előre is (178.). S éppen a visszafelé mutató, a régi nyelvi formákhoz és rétegekhez való visszanyúlás fontos Márton érvelése számára: „...Mészöly történetmondása egészen kivételes mélységben feltárja ön maga gyökereit. Ennek tétje pedig (...) nem több és nem kevesebb, mint a magyar elbeszélő próza egységének helyreállítása, annak megújulásából következően.” (179.) Azt nem tudom, elbírja-e éppen ez a Mészöly-mű a rárakott tétet, vannak felőle kétségeim, ám az alternatíva megfogalmazódott. Előbb a „mégis-valóságábrázolás” reménye, később a történetmondás visszanyerésének igénye, végül a régi nyelvi formákhoz való radikális visszanyúlás útmutatása: az alternatíva így formálódott ki e kritikákban.

Nehéz szóvá nem tenni, hogy Márton adása marad olvasóinak egy tanulmánnyal, amely számot vetne a prózai megújulás eredményeivel, vagy esetleg egy visszaemlékezés-tanulmánnyal, hiszen e megújulásnak ő maga is résztvevője volt. Kíváncsi volnék például arra, vajon 1995 előtt hogyan tekintett Mészöly elbeszéléseire, amelyek *mindvégig* e megújulás alternatívái voltak. Emlékszem, annak idején mennyire meglepett (sőt mintha magát Mártont is meglepte volna) a *Félterpeszben*-kötet Márton-interjújának az a kijelentése, hogy a prózai megújulás vezető szerzői közül „bármilyen furcsán hangzik is, Mészöly az egyetlen, aki erősen hatott rám” (i. m. 202.). Hozzátette még: „Az biztos, hogy amit csinálok, annak közvetlenül nem sok köze van Mészöly írásaihoz...” Utólag könnyű volna mélyebb értelmet tulajdonítani e hatásnak, bár elképzelhető, hogy aki sosem olvasott Márton-értekezést, csak Márton-regényt, annak számára ma is meglepő, hogy Mészöly írói programja jelentős szerepet játszhatott Márton alternatívájának kimunkálásában. Mészöly írói programja nagyjából már Márton írói indulásakor ugyanaz volt, mint a *Családáradás*ban. Szörényi László például az egyik 1981-es *Mozgó Világ*ban amellet érvelve, hogy Mészöly életműve „szerves fejleményének” kell tekinteni a tervezett, s ellopott Magyar Tallózó sorozatot, amely régi magyar szövegeket adott volna közre, éppen azokat a vonásait emeli ki ezen írói programnak, amelyek utóbb Márton számára is fontosak lettek. „A Tallózó szerkesztésével párhuzamosan el is kezdett Mészöly olyan fikciós szövegeket, regényrészleteket publikálni, amelyek a nemzeti történelem egészének újfajta felfogásáról, s vele a próza funkciójának újraértelmezéséről tanúskodnak.” – írja egyebek mellett Szörényi. Egyszóval kíváncsi volnék, hogyan látja ma Márton Mészöly alternatívájának helyét a prózai megújulás történetében. Mivel kritikáiban időnként (pl. Simon- vagy Parti Nagy-bírálatában) ő is felhívja a megbírált szerzők figyelmét arra, milyen kihívással kell még szembenézniük, talán nem lepődik meg, ha egy kihívásra én is figyelmeztetem.

Végezetül *A kitaposott szátkutca*-tanulmányhoz fűznék néhány megjegyzést, elsősorban a XIX. századi prózát tárgyaló részeihez, melyeknek döntő szerepe van a tanulmány érvelésében, hiszen azon két regénynek, Háty János *Dzsigerdilenjének* és Láng Zsolt *Bestiáriumának*, melyek e nagyszabású gondolatmenetet előhívták, kritikus szemében éppen az adja a jelentőségét, hogy „áthajolnak a XIX. század fölé” a régi magyar prózához. E tanulmányról első megjelenése után már megírtam, hogy „le a kalappal előtte”, most is csak ezt ismételhetem. Az elismerés csak megerősödhet bennünk, ha arra gondolunk, milyen elkeserítően kevés invenciózus értelmezés áll rendelkezésünkre például a XIX. századi magyar prózáról. Ha valaki a magyar regény története iránt érdeklődik, legjobb

ban teszi, ha egy ötvenéves könyvhöz nyúl, Rónay György *A regény és az élet* című munkájához, később ilyenek nem készültek, vagy jobb lett volna, ha nem készültek volna. Se a XIX., se a XX. századi hazai regény- vagy prózakritikai gondolkodásról nem találhatunk használható szakmunkákat, kivéve talán némely Lukács regényelméletéről szóló dolgozatot. Kemény Zsigmond és Lovik Károly kivételével XIX. századi regényírók műveiről nem készültek narratológiai jellegű elemzések, pedig a narratológia közben már ki is ment a divatból. Márton, aki Gyöngyösi-, Katona- vagy Kölcsey-tanulmányában fölényes biztonsággal tájékozódott a szakirodalomban, ha jól látom, *A kitaposott zsákutca* esetében nem nagyon támaszkodott szakmunkákra. Nem is csoda.*

Márton teóriája szerint a XIX. század első felében három törésvonal is húzódik a hagyományban: történelmi, nyelvi és irodalmi. Azt írja, hogy az az elképzelés, miszerint valahol törés van régi és új között, „a XIX. század második felében szilárdult meg: a fejlődés mámorában a politikai és kulturális elit joggal hihette, hogy egy csapásra maga mögött hagyott mindent, ami régi” (236.). Gondolom, a „fejlődés mámore” kifejezés a kiegyezés utáni évtizedekre vonatkozik. Ez az állítás nehezen volna igazolható, bár a gondolatmenet egésze szempontjából nincs nagy jelentősége, inkább a tanulmány „érzelmi háztartásában” játszik fontos szerepet. Amennyire ezt meg lehet ítélni, a magyar politikai és kulturális elit tagjainak döntő többsége történelmi törésnek, az addigi nemzeti történelem legnagyobb törésének tekintette *bekövetkezte előtt* és közvetlenül utána egyaránt azokat a jogi változásokat, amelyek 1848 „törvényes forradalmában” valósultak meg. Az 1840-es évek erősen metaforikus politikai nyelvén ezért beszéltek a magyar nemzet újjászületéséről vagy feltámadásáról, s Kemény ezért írta 1851-ben röpiratában, hogy a „históriai fonál elszakadt”. Jókai az 50-es évek közepén azt mondja egyik regényelőszavában, hogy a hat-hét évvel ezelőtti világ oly távolinak tűnik ma, mintha az özőnvíz előtt lett volna. Azt hiszem, a XIX. század első évtizedeiben a nyelvi és az irodalmi törés megvalósítói hasonlóan gondoltak magukra: újjraalapítóként. Nem 1867 utáni fejlemény tehát a régi és az új közötti törés elképzelése. A '67 utáni elit sok tagja nem győzte hangsúlyozni, hogy „az átalakulási processzus” még nem ért véget. Inkább az tűnik jellegzetes kiegyezés kori tapasztalatnak, hogy a régi nem múlt el, hanem itt maradt. Ennek az „egyidejű különidejűségnek” Mikszáth a legnagyobb írója.

De számunkra most a nyelvi és az irodalmi törés a fontosabb. A nyelvújítás elítélésében Márton legalább olyan radikális, mint amilyen Németh László volt a *Kisebbségben* lapjain. Ezt írja: „egyik évtizedről a másikra megszűnt az irodalmi nyelv (és általában az írott szövegek) spontaneitása” (237.), elvált egymástól beszélt és írott nyelv, a korábbi irodalom és az éppen születő irodalom nyelve. Néhány lappal később azonban módosul a kép, kiderül, hogy bizonyos műfajokban (például az emlékirat hagyományában) nincs törés, másokban van. Ez valóban alaptapasztalata mindenkinek, aki sok és sokféle XIX. századi szöveget olvas. Én először Jósika Miklós levelezését sajtó alá rendezve hökkentem meg azon a nyelvi különbségen, amely a levelek spontaneitását elválasztotta Jósika ugyanakkor írt regényeinek nyakatekert, ünnepélyes unalmától. Nagyon bölcsnek látom tehát Márton következtetését: „nem annyira korszakok, mint inkább a műfajok vagy az írásmódok között húzódik a törés, gyakran egy-egy szerző tudatán belül” (240.). Mindez azonban nem menti meg a „romantikus alapítású magyar regényt” (a kisprózát sem), amely nem vett tudomást se az emlékiratok, anekdotagyűjtemények, se az újjraalapítás előtti elbeszélő költészet spontaneitást őrző nyelvi-formai hagyományáról (241.). Összes-

* Ha már itt tartok, pihenőként egy apró kitérő: az Arany-dolgozatból hiányolok egy lábjegyzetet, melyet utólag lehetett volna betoldani. Márton itt azt vetette fel, hogy *A nagyidai cigányok* legtermékenyebb megközelítési módja a mű karneváli jellegének kiemelése lehetne. Nem sokkal írása megjelenése után közölte két tanulmányát Milbacher Róbert az *ItK*-ban, amelyek épp e karneváli vonásokkal foglalkoztak.

ségében Mártonnak lesújtó véleménye van az újr alapított magyar széppróza teljesítményéről és örökségéről: a XIX. század szépprózája, s a hagyománnyal/történelemmel foglalkozás benne kialakult sémái *gátak*, melyek elzárják a jelen irodalmát az újr alapítás előtti nyelvi rétegektől és formáktól. Márton állításai az utóbbi két évtized legnagyobb kihívását jelentik a XIX. századdal foglalkozó irodalomtörténész szakma számára is, amellyel előbb-utóbb szembe kell néznie.

Márton irodalomtörténeti „elbeszélésével” azonban van egy kis baj – nem nagy baj, de épp elég, hogy kissé kételkedni kezdjünk: átveszi azt a közhelyet, hogy nincs világ-irodalmi szintű magyar regény, de volt ilyen szintű novellisztika, s utal is a századvég kiváló novellistáira, jelzi továbbá, hogy magyarázatra szorulna e novellisztika léte az ő „elbeszélésén” belül, ám meggyőző magyarázatot nem kapunk. Mivel én nem vagyok olyan nagy véleménnyel a századvégi novellistikáról, mint Márton, álszent eljárás volna épp itt megbontanom koncepcióját. Érdekesebb és fénylőbb szöveghely ennél a tanulmánynak az a része, ahol a szerző a prózai megújulás irodalomtörténeti perspektívájáról ír, nevezetesen hogy a prózai megújulás résztvevői számára a *Nyugaton* keresztül váltak észrevehetőkké az irodalomtörténet más hagyományai (244–245.). A *Nyugaton* keresztül való megpillantás revelációjáról többek közt ezt olvashatjuk: „Kiderült, hogy a dolog nem teljesen úgy áll a magyar irodalom századeleji megújulásával, mint azt a Spenót... meséli: hogy volt egyrészt a *Nyugat*, új időknek új dalaival, másrészt meg a kétféle velszi bárdok, vagyis valamiféle Jókai-ból és Mikszáthból, Gyulai Pálból és Szász Károlyból gyúrt massa, csipetnyi Szabolcska Mihállyal, Tömörkénnyel és Gárdonyival, ízlés szerint Herczeg Ferencet vagy Thaly Kálmán által hamisított kuruc költészetet vegyítve hozzá. Ezt Ady Endre így látta..., de nemcsak ő látta így, mert Karinthy paródiagyűjteménye is ilyesféle szemléletet sugall.

Ám a huszadik század végéről visszatekintve nem ez látszik. Először is, Jókai és Mikszáth életművét újra lehet olvasni...” stb. (244.)

Nem minden elem stimmel a fenti idézetben. A Spenót megfelelő fejezetei másféle képet sugallnak, mint Márton írja. Például a századvégi novellistikáról hasonló értékelést közvetít a Spenót (Diószegi András tollából), mint amit Mártonnál is olvasni lehet. Ady vagy Karinthy tekintetével valahogy úgy látszott a meghaladandó irodalom, mint Márton írja, de Schöpfung Aladáréval, aki nemcsak a legkompetensebb nyugatos volt e kérdésben, de a leghatékonyabb is, másként látszott. De nem ezek az okvetetlenkedések fontosak itt, hanem a tétel, miszerint a XIX. század irodalmát, így a szépprózáját is a *Nyugaton* keresztül látták/láthatták csak a prózai megújulás résztvevői. Mivel a tanulmány ezen oldalai erősen visszaemlékező jellegűek, vélhetően Márton itt egykori magáról is beszél. Vajon igaz-e ez a tétel *A kitaposott zsákutca* írójára is? Ugyan azt mondja, kiderült, hogy Jókait és Mikszáthot újra lehet olvasni, de vajon meglátszik-e ezen újr olvasás nyoma azon az értékelésen és érvelésen, amely a XIX. század szépprózáját éri a tanulmányban?

Arra kellene kísérletet tenni, hogy ne a *Nyugaton* keresztül pillantsunk a XIX. század irodalmára, ne a „modernné olvasás” gyakorlatával, amely csak akkor találja olvashatónak és kritikailag megmenthetőnek a *Nyugat* előtti magyar irodalom teljesítményeit, ha azokban fel tud fedezni valamilyen modern vonást. Márton, kiváló Gyöngyösi-tanulmányában, áttekintve a szerzőjével foglalkozó szakirodalmat, szövé teszi, hogy „a magyar irodalmárok a felvilágosodástól napjainkig számon kérnek évszázadokkal később kialakult szabályokat és normákat Gyöngyösön”, s nem azon feltételrendszer keretei között értelmezik, amelyek között működött (10.). Hasonló problémával kell szembenéznie az irodalomtörténeti pillantásnak a XIX. század irodalma kapcsán is. Ám *A kitaposott zsákutca* valójában nem történeti, hanem kanonikus megközelítésű tanulmány: nem arra kíváncsi például, milyen konvenciók határozták meg az alkotást és az irodalmi szövegek használatát a XIX. században, hanem arra, hogy e szövegek milyen szerepet játszott-

tak/játszanak a magyar irodalmi kánon kialakulásában, s e kánon hogyan befolyásolja a jelen irodalmának lehetőségeit. Persze, az ilyen kanonikus vizsgálódásnak történetiekre kell támaszkodnia; úgy is mondhatjuk: történeti összetevője is kell legyen. Márton tanulmányának „elbeszélésében” túlzottan differenciálatlan a XIX. század szépprózájának a képe. Már nem az a modernista készítésű massa, amiről oly gúnyosan és találóan ír, de még a *Nyugaton* (és későbbi modernista generációk szövegein) keresztül látott XIX. század, olyan újraolvasás előtti szövegtömeg, amelynek sokféle formaprobléma-megoldását elfedi az „elbeszélésben” betöltött ideológiai szerepe.

Bizonyára sokan vitatni fogják, ahogyan Márton a két mai regényt összekapcsolta egymással és a tanulmányában leírt kérdéskörrel. Én is kevesebb közös vonást látok Háy és Láng művei közt, mint *A kitaposott zsákutca* szerzője. Hat évvel ezelőtt, *Rövidtörténet, 1986, posztmodern* című tanulmányomnak egy elsősorban módszertani passzusában amellet érveltem, hogy Darvasi László elbeszéléseit (*A veinhageni rózsabokrok* kötet anyagáról volt szó, még a kötetmegjelenés előtt) saját formasorozatában kellene leírni, „amibe pl. Mészöly 80-as évekbeli novellisztikája vagy Bodor Ádám *Sinistrája* tartozna bele – nevezzük ezt a paradigmát »dél-amerikainak«” (*Csipesszel a lángot. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról*. Károlyi Csaba (szerk.) Budapest, 1994.) A paradigmaelnevezést Mészöly azon elméleti fejtegetése indokolta, amely *Esély és handicap az irodalomban – közép-európai szemmel* című 1986-os írásában olvasható a dél-amerikai prózáról s a vele szembeállított európairól. Úgy vélem, hogy az európai reduktív, „algebra”-jellegű és a dél-amerikai elementáris, a történetekből mitológiát létrehozó próza (amely az „algebrát” is magába olvasztotta) kettőssége Mészöly szerzői önértelmezése vagy programja is, de akár az, akár nem az, mindenképpen értelmezi a 70-es évek közepétől közzétett prózáit. A *Merre a csillag jár* kötet megjelenése után egy interjúban az író azt hangsúlyozta, hogy a kötetbeli Pannónia mitológiája épp olyan érvényes mitológia, mint Dél-Amerikáé. (Mindkét Mészöly-szöveg megtalálható *A pille magánya* című kötetében: Pécs, 1989.) Ezek a dél-amerikai prózára vonatkozó kijelentések alig keltették fel a Mészölyről szóló szakirodalom figyelmét. (Én viszont annak idején, Mészölyvel foglalkozó tanulmányaim írásakor, talán túlzottan is hatásuk alá kerültem.) Ahogy Darvasi vaskos *Könnymutatványosok*-könyvének „programjára” (ha jól értem) tekinthetünk úgy is, mint Mészöly *Annó*-ja prózai lehetőségeinek nagyformában megkísérelt kifejtésére, úgy Láng *Bestiárium*a szintén e mágikus prózához kapcsolható. Háyról viszont ezt nem állítanám. Én tehát másfajta magyarázó kontextust rendelnék hozzá a Márton által tárgyalt két regényhez vagy egyáltalán az „új történelmi regényekhez”, amelyeknek kritikai tárgyalásában *A kitaposott zsákutca* természetesen alapszövegnek számít. S persze kérdés, hogy e regények vagy a velük meginduló prózaváltozás beteljesítik-e, s egyáltalán beteljesíthetik-e Márton maximalista elvárásait, s valóban a magyar próza egységének és a próza nyelve spontaneitásának helyreállítói lesznek-e?

CONFESSIO ABSCONDITA

Makay Ida: Szigetlakó

Makay Ida új kötetének címe egy régebbi könyv, *A hetedik szoba* egyik versének címe, s most kitüntetett helyre kerülve a vers szövege az új kötet mottójaként is érthető. Az akkori-mostani kilencsoros vers a lemondó elköszönést és távolodást a bele- és megnyugvás költői pozíciójával kapcsolja össze: „Nézlek: a pengeéles horizonton / hogyan lobbansz el. Utolsó vitorla. / És nem kiáltok. Már reménytelen. / Még visszavillogsz egy-egy vízfodorba, / s az irgalmatlan tündöklés benyel. / Magába old a végtelen nyugalma: / liukess a mélybe, szállj a hegy felett. / S míg mozdulatlan állok, felelhajva, / sodornak fönn az örvénylő egek.”¹ Figyelmet érdemel az is, hogy az említett 1986-os kötet Pilinszky János emlékének szóló ajánlással jelent meg, hiszen a Makay Ida költészetében megjelenő létértelmezés alaphangja és a versek csönd közelében járó tömör szűkszavúsága rokon vonást mutat Pilinszky költészetével. A „dísztelen vers”² ars poeticája tűnik át az új kötet versein is, és ezek az átjárások – a különböző kötetekben fellelhető más vonatkozású intertextualitás révén is – Makay Ida költészetének folyamatosságát és folytonosságát mutatják.

A *Szigetlakó* cím egy XVI. századi angol – s egy ideig egyházi méltóságot is viselő – költő egyik prédikációjának szavait is felidézi: „senki nem különálló sziget, minden ember a szárazföld egy darabja...”³; s a *Visszahívhatatlan* című vers (73.) harangmotívuma mintha ezzel az idézettel kezdene párbeszédet: „Tőlem búcsúzik a harang.”, írja hasonlóan a prédikációhoz: „...sose kérdezd, kiért szól a harang, érted szól.” Maga a *Szigetlakó* cím persze nyilvánvalóan behatárol egy költői nézőpontot, az elkülönülés folyamatát és az elkülönültség állapotát írja le, de a hozzátartozás elkerülhetetlen vonatkoztatási pontként rejtőzködik a metaforában. Ám nem is csak a szigetre vonatkozó ellentétpontozó gondolatokról lehet szó, hanem még inkább arról, hogy John Donne-t a metafizikus költők közt tartják számon, s Makay Ida költői világa a metafizika állandó megkísértése, a transzcendenssel való párbeszéd kezdeményezése újra és újra, még ha egy kételkedő-elbizonytalanodó helyzet jellemzi is. Verseiben a *te*-ként megszólított csönd (*visszhangtalanság*) szintén versvilág-szervező, repetitív elemmé válik.

Van egy szembetűnő motívumbeli folyamatosság is, amely Makay Ida kötetében megjelenik: a nyár és őszi közötti természeti táj előhívta hangulatra és hangoltságra valamint az ezt megnevezni hivatott szavakra gondol-

¹ Makay Ida: „A szigetlakó”, in: *A hetedik szoba*, 16. o.; *Szigetlakó*, 57. o.

² Makay Ida: „Disztelenül”, in: *A hetedik szoba*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1986. 103. o.

hatunk, melyekből a rózsza motívum meg-megújulóan ismétlődő variációi foglalják el a legkitüntetettebb helyet. A költészetben – az irodalomban, a filozófiában és a kultúrtörténetben – megjelenő rózsamotívum Makay Idánál természetes és magától értetődő módusban az egyszerűség pompájának képeként íródik meg, de előhívja mindazt, amit ez a motívum felidézhet. Az *Énekek énekének* rózsáját, a középkori nominalisták rózsáját, mely „puszta név csak”, az ezt idéző Gertrud Stein mondatot – „A rózsza az rózsza az rózsza az rózsza” –, vagy a mindezeket magába foglaló Eco-könyvet – *A rózsza neve* –; de itt van Rilke szirmokra bomlón feltáruló és rejtőzködő rózsája, Celané és persze a Pilinszky idézte felszólítás is: „gondoljanak ... egyetlen rózsatőre, / egyetlen egy rózsára, uraim.”³ A legújabb Makay-kötet pedig a késői rózsák még mindig élő és éltető varázsát mutatja meg. (*Novemberi rózsza*, 41.)

Makay Ida verseinek sorát nyolc vékony kötet fogja össze, s „amiként kezdte” az *Asz szonyorsor*sal, úgy folytatja azóta is, az érzelmek intellektuson átszűrt tényszerű rögzítésével, a megfigyelések átfogóan részletező kimondásával, követve a maga számára megfogalmazott „dísztelenség” poétikáját, mely a *Hetedik szoba* kötetének egyik versében található: „*Utoljára a z t akarom. A dísztelen verset. / A zengéstelen rímtelent. / Szeplőtlen-tisztát. Fosztott-kendőzetlent / Meztelen-tártat: boncasztalon halott. / Titokba zárt mégis. Fölfoghatatlan: / Elemek végső, fénylő rendjét. / A szót. – Mely az Isten ajkain vacog.*”⁴ Az ezt megelőző versekben követett ars poetica összefoglalásaként, a későbbiek számára pedig irányjelzőként érthető ez a hét sor, s ennek az egyetlen szóba sűrített költői programnak a jegyében születnek a versek egészen a mostani kötetig, a *Szigetlakóig*. Mit jelent(het) ezekben a sorokban a költészet dísztelensége? A kimondás korlátozását, mely egyben a költői én korlátozása, visszaszorítása is; a nyelv megszólalni és mindent elmondani kényszerítő erejének legyőzni vágyását, egyensúlyteremtést hallgatás és fecsegés között. Hagyni a nyelvet megszólalni, és meghallgatni a szavak csöndjét is. Rábízni valaki Másra a költészetben kimondható szavak adományozását. Csak annyit mondani, amennyit szükséges, se többet, se kevesebbet. Az „éppen annyit mondani, amennyit tudunk”, nemcsak esztétikai norma, hanem a legszigorúbb etikai követelmény felállítása is, mert itt a legnagyobb az ellenállás: mi az, ami valóban tudható, s mi az, amit a legszükségesebb kimondani? Ki tudhatja, ki mondhatja meg? A dísztelenség költészetre vonatkoztatott metaforája az egyszerűséggel, a majdnem-szótlanság vágyával rokon, mert a dísztelen költészet a hallgatás határvidékein jár, a hallgatás az otthona, csak éppen nem tud ellenállni a megszólalás kényszerének.

Maga teremtette világában csak a költő ismerheti a választ kimondás és hallgatás kérdésére, tökéletes arányának megtalálására, és itt rejtőzik magára hagyatottsága, itt a legkiszolgáltatottabb és legmagányosabb – a leginkább *szigetlakó*: kiválasztani, megtalálni az odaillő szót, hagyni, hogy a nyelvben megjelenő gondolat a nyelv folyamatos ellenállásából kiküzdje, kibonthassa magát, mint ahogy egy korábbi versben írja: „*Farag, farag, arctalan szobrász. / Kibont magamból: művet a kőből.*”⁵ Ez a kölcsönös és a költészetnek továbbadott ellenállás–engedés, a kimondás lefojtása, a többről való lemondás a kevés kedvéért, a szövedéskor öröme, de egyben a szövegeken átszűrődő fájdalom Makay Ida verseinek jellemzője. A lemondás racionális fegyelmén áttör a kimondás visszafogottságának rezignáltsága, a magának mégis utat törő többetmondás. Ez azonban egy sajátos, a bizonyosságokat megkérdőjelező feszültségektől és ellentmondásoktól sem mentes

³ Pilinszky János: *Sztavrogin elköszön*, in: Pilinszky János válogatott művei, Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1978., 118. o.

⁴ vö.: mint 1. ljj.

⁵ Makay Ida: „Sziklaszoros” in: *Hamu, márvány, Válogatott versek (1958-1990)*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1990. 81. o.

versvilág megteremtődését teszi lehetővé. Mindez olyan költői pozíciót jelöl ki, mely a szemlélődés köré rendeződik, s akarata csupán a tényekhez tartozó legegyszerűbb szavak megtalálása és kimondása.

Ebből adódóan sajátos viszonya van ennek a világnak az időhöz, amennyiben a múlt dimenzióját teszi hangsúlyossá, elhalványítva a jelen- és a jövődimenziót. A ciklusciklusokban – *Rézkarc, Ikonok óaranya, Mintha nyár, Visszhangtalan* – is egy eltűnt vagy eltűnőben lévő világ sejlik föl, s a jövő is a majdani elmúlás nézőpontjából fogalmazódik meg, ahogy például a kötet utolsó versében (*Lepkehimnusz*). A múlt eltávolodás és eltávolítás, a közelség feloldása. A temporalitáshoz való sajátos viszony összehangzik a versekben megjelenő visszahívhatatlanság (65., 73.) és a visszhangtalanság (82.) érzetével és az archaikus vagy azt idéző képekkel, tájakkal. Ezt a visszaidéző szubjektív emlékezést tárgyak közvetítik, az objektivitás elnyert látószögéből megjelenítve az emlékeket. Ami azt is jelenti, hogy nem az emberekkel megtörtént találkozások kerülnek középpontba, hanem az emberek tűnnek elő, sejlenek föl a múltból megjelenített tájakban és tárgyak révén. Ezt a közvetett személyességet a rejtelmesen és halványan körvonalaázódó *te* sem tudja közvetlenné változtatni, csak jelzésszerűen, vágyként, elérhetetlenként, a régmúlt dimenziójából felidézni.

Ez a felidéző emlékezés egyben elengedő emlékezés is: nem ragaszkodik semmihez, nem birtokol, hanem él; elfogadja, hogy a létérzékelés csupán töredékek halmaza, s az egész az imagináció világához tartozik; – ahogy a *szigetlakó* szigetvilága, Atlantisz rég elsüllyedt, talán csak képzeletbeli földrész-szigetét is felidézi-elengedi, hagyja elsüllyedni a nyom és a nyomtalanság, a tűnékenység és megmaradás, az elkülönülés és összetartozás metaforájaként. Az emlékezés szorosan összeszővődik az ódai és elégikus megszólalással, mely a kötet verseinek alaphangját adja meg, s mely az ima belső beszédét is érinti, s nemegyszer parafrázisaként szólal meg (*Áldva légy*, 63., *Aldott*, 34. o., *Zsolozsmafoszlány*, 86. o.).

Az *Írásjelek* című vers egyrésztől magában foglalja mindazt, amit leírtunk Makay Ida verseiről, másrészt tovább is árnyalja ezt a képet, melyet az idővonatkozás összefüggései felől lehetne megközelíteni. Talán itt a leghangsúlyosabb a múlt-dimenzió, de nem a múlttá válás, hanem a múlttá *tétel* értelmében: a lírai én programként, ön-követelményként, ön-fel-szólításként fogalmazza meg a lezárás kényszerét az első öt sorban, majd mindez visszavonódik a hatodik sor tétovázó kérdésével. És ebben éppen a kezdetetlenség és a lezárhatatlanság szólal meg, nemcsak egy belső költői kérdést jelezve, hanem az időérzékelés univerzálisabb nézőpontját is. Szoros kapcsolatban áll ez a vers a kötetben korábban idézett Pilinszky-sorral is: „*Ami történt, valahogy mégse tud véget érni.*” (25.) Ahogy a kezdet nem tud egy rögzített ponthoz kötődni, úgy a vég sem rögzíthető egy adott időponthoz, mert a rögzíthetetlenség az időtől elválaszthatatlan attribútum. Ezért nem a kötet végén található az *Írásjelek*, hanem megközelítően a kötet felénél, hogy mégiscsak visszautasítsa – akár tudatosan, akár tudattalanul – a lezárást / lezárulást, a búcsút: „*Pontot kell tennem már mindenre végleg. / A nyárra, emlékekre, múltira. / Életre, versre, halálra is. / (Nem kérdő s felkiáltó jelet.) / Pontot, a végleg lezárót. // Vagy csak tévova gondolatjelet?*”

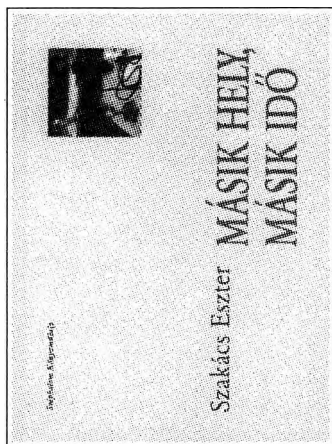
A szűkszavúság, a tradícióhűség, az élet banalitásainak eseményné tétele és megszólaltatása, a belső világ kivetítettsége vagy például a *Temetőnyész*ben megírt – majdnem túlhajtott – „*frivol pompa*” (60.), és annak körülrajzolása, de megkérdőjelezése is a többi vers által, mind olyan jellemzők, melyek bármelyik oldalra eldönthetik egy költészet hovatartozását; hiszen a verset a nem-verstől, a költészetet a nem-költészettől látszólag csak egy hajszálnyi repedés, valójában hatalmas szakadék választja el. Makay Ida rejtőzködően vallomásos versvilága megkísérli ennek a szakadéknak az áthidalását, a két part közt ívelnek sorai, a költészet megkísértése, érintése, távolodás és közeledés váltakozása jellemzi eddigi költői életművét, melynek koherenciája, belső útjainak következetessége hozzájárul egy sajátos, csak rá jellemző versvilág létrejöttéhez.

ARC A TÜKÖR MÖGÖTT

Szakács Eszter: Másik hely, másik idő

A szöveg jelentésének, mint Laurent Jenny hangsúlyozta *A forma stratégiája* című tanulmányában, egységesen verbálisnak kell lennie, ám gyakran kölcsönöz eszközöket olyan jelentő rendszerből, amely a jelentettet figuratív úton idézi fel. Az így értelmezett vizualitás Szakács Eszter új, s a korábbi két kötetéhez viszonyítva igen jelentős továbblépésről tanúskodó verseskönyvének egyik legfontosabb jellemzője. „Esik. Pár nedves levél tapad a teraszra. / Nem ilyennek képzeltem el. / Gekkkók, citromfű és talán egy-két olajfa, / a fűben felfordult vödör. // Az asztalon újság, papír.” Ez első pillantásra olyan plasztikusan tárgyias és hűvös rajznak tűnik, hogy szinte kedvünk támad nem észrevenni a kontúrok szellemképét, ideges elmozdítását és a grammatika nyugtalan megborzolását. A gyíkok, a gekkkók egzotikus látványa után forró égővi meglepetésként ér bennünket „a fűben felfordult vödör” hétköznapi képe, zavarba hoz a *talán* módosító szó elhelyezése a leírásban, és mivel a szerző a szokványosabb *újságpapír* helyett azt írja „*újság, papír*”, el kell gondolkodnunk azon, hogy ez esetben felsorolással vagy értelmező jelzői szerkezettel állunk-e szemben. S ha meggondoljuk, hogy a szöveg – személyes nézőpont alkalmazásával – a fiktív látványon belül szembesíti az elképzelést a realitásnak mutatkozóval, akkor arra is rá kell jönnünk, hogy Szakács Eszternél a kép, és ez is új fejlemény nála, egyszerre kifejezője és leplezője valami kép nélküli szövegszerűségnek. Hogy a vizualitás, amit, nem alaptalanul, oly meghatározónak vélnénk, akár interpretációs korlát, sőt csapda is lehet számunkra. Mert csak eleme egy immár összetett poétikai stratégiának.

Igaz, fontos eleme. Ezt nyomatékosítja a szerény küllemű, mégis szépen tervezett kötet formátuma is, amiről azért teszünk említést, mert részévé válik a fentebb jelzett figuratív dimenzió: mérete azonos egy normál szabású levélborítékéval. Ha fekvé tartjuk, mint a borítékot, egy postai levélküldemény képe tárul elénk, amelyen feladóként a kiadó szerepel (Széphalom Könyvműhely), címzettként maga a szerző, a rendeltetési

hely megnevezéseként pedig a kötet tér- és időutalást tartalmazó címe, s akkor Bernáth Aurél *Reggel* című képeinek kicsinyített részlete a jobb felső sarokban bélyegként funkcionál. A kötetnek ez a beszédes külső megjelenése – a nem-verbális rendszerre való utaláson túl – részint nyomatékosítja a poézisnak mint üzenetnek immár hagyományos, s Szakács Eszternél kitartóan megőrzött értelmezését, részint pedig, a szerző és a címzett azonosításával, a versek önmegszólító, önvaló jellegét húzza alá, s jelen esetben ez utóbbi látszik relevánsabbnak.

*Széphalom Könyvműhely
Budapest, 1999
64 oldal, 650 Ft*

A negyvennégy verset tartalmazó, hatvanhárom lap terjedelmű kötet olyan híd-szerkezetre van komponálva, amelynek első ciklusa tartalmazza a leginkább leíró-nak mondható, pikturális szövegeket. Az olvasó belép egy olyan versvilágba, amely egyfelől távoli, de még észlelhető intertextuális utalásokkal Czóbel Minka érzékeny impresszionizmusát idézi, másfelől, erősebb vonzással, az *Újhold* költőinek tárgyias líráját hozza látóközbe: a *Gálya* című vers tudatos Nemes Nagy Ágnes-parafrazisként értelmezhető. Ez után a könyv középső ívében jellegzetes metamorfózisnak lehetünk tanúi: elmosódik a látvány, s felerősödnek az akusztikus inspirációk (*Újra ez a hang, Isten az ír zene*), a szöveg a hangok művészetének vonzáskörébe kerül. Ezt a szakaszt a *Boldog, szomorú dal* című Kosztolányi-átdolgozás fájdalmas-önironikus, disszonáns akkordokkal meg-megzökkentett travesztíája zárja. A kötet harmadik, záró ívében felerősödnek a korábban is megfigyelhető, de domináns szólamná csak most, e szerkezeti egységben való metafizikus utalások, mintha visszatérnének a képek, de váratlanul szétfolynak, mint a mélységelességet átállító kamera előtt a képsíkok. Úgy véljük, a költőnő ezekben a munkáiban próbál meg legbátrabban kitörni az *Újhold*-líra intenzíven megtapasztalt, de őt egy kissé fogságban is tartó puritán fegyelmű, zárt szótartományú világából. A látvány önnön termékeny tagadásába fordul, s éppen ezáltal integrálódik legszervesebben abba a gondolati-verbális rendszerbe, amelyet Szakács Eszter e kötet legjobb verseiben kezdett el kialakítani a maga számára. Ez az újabb metamorfózis lezáratlan és enigmatikus: „átszívárogni a fehér anyagon”, eddig mondható el a történet, az átváltozás processzusa, „a sűrűbb szövésű, nagy vásznak” előtt szükségképpen megtorpan a tekintet.

Fentebb híd-szerkezetről beszéltünk. De ha végigjárjuk-olvassuk a hármas lendületű füzér egészét, s visszatekintünk, olyan függőhidat látunk, amelynek középső íve enyhe homorulattal belóg a térbe: a könyv legjobb versei a nyitó és záró szakaszban találhatók, a felfüggesztés itt a legstabilabb. A középső, a *Megfogni és elengedni* című költeménytől a *Magnóban* a szalagig terjedő rész szövegeinek szemlélet- és beszéd-módja kevésbé kiérlelt.

A kötet világának centrális eleme a tükör-metaphora, amelynek a modern költészetben már meglehetősen nagy a terhelése, ám ezt elfeledteti velünk, hogy a költőnő a szóképet változatos és sok irányban nyitott gondolati struktúrában alkalmazza: az arc más szemlélése, a szemtől szemben való beszéd helyzete, a tükörbe nézés, az eltévedés a fényt egymásra vetítő falak és felületek között egyaránt felbukkan e metafora kapcsán, de a maszkokkal való ismételt szembesülés is ehhez a metaforikus góchoz kötődik. Ennek megfigyelhető egy olyan önreflektáló vetülete, amely az írás folyamatát képmásteremtésként értelmezi: elemeit *rímcsípesz* tartja össze, és a beszélő *sötét kérdőjel*ként jelenik meg a szövegben. Ezen önreflektáló vonulatnak egyik legértékesebb darabja az *Elveszed tőlem az arcom* című kötetnyitó költemény, amely maga is kicsinyítő tükör, a könyv egészének ígéretét rejt: a veszteség és megvakulás, az arc elvesztésének érzékelése után a váratlan felizzás élményével és – a könyv jelképes, versbeli becsukásának pillanatában – a színről színre látás sejtelmével zárul.

A látvány ilyen áttetszővé válása olykor meglepő nézőpont felvételével függ össze, így helyeződik talányos dimenzióba a tenger mélyéről felfelé tekintve megpillantott hajótest látványa (*Élünk, mintha álmodnánk*), máskor viszont a hagyományos módon szemlélt tárgyi világ addig nem észlelt mögöttes tartományára vetül hirtelen fény, mint a *Halak* *csapódik az ajtó* című versben.

A hétköznapiság vállalása gyakran a motívumok szándékos lefokozásával jár (a sorokban itt is, ott is fel-feltűnnek az öltözködés, a beszélgetés és az étkezés profán gesztusai) és a nyelv olyan, a közhellyé vált kifejezések irányában történő alulstilizálásában érhető tetten, ami néha már-már a versszerűség határát súrolja. „Nekem mégse kell senki

más. / Ölelj át még egyszer, egyetlenem.” – olvassuk például *A szerelemben kerestelek* című költeményben, s ez a szólam még csak nem is ironikus, inkább nyelvi akadálynak, szövegalagútnak tekinthető, amin – vonakodva bár, s más esetben nem is oly határozottan meggyőzve, mint itt – át kell hatolnunk, hogy részesülhessünk a befejezés „fehér zuhogás”-ának átlényegülés-élményében. Akkor megértjük, hogy a nagyon is keresetlen szerelmes szavak – ez esetben a kimondhatatlanságra való rádöbbenés üzenetét rejtik, ahogy a kötet egyik legszebb versének, a *Cseppenként érkezni meg* címűnek spontán ima-szövege is a hallgatás artikulálása, mögöttes tartományában a Grál-kehely találékonyan eredetinek vélt jelentésének visszaszerzésével.

E művekben a tükör-metaphora fonákja is fellelhető (miként Szakács Eszter egész mostani költészetét is a komplementer látásmód jellemzi): az „átkelés az üvegen” Cocteau-tól Márton Lászlóig igen sokoldalúan reflektált, ám e könyvben mégis új összefüggésbe helyezett tapasztalata. Ennek alapja a beszélő pozíciójának a költőnél immár sejthető – ám még e kötetben is alig tematizált – bizonytalanná válása. Az *itt* és *máshol*, a *most* és a *máskor* kettős helyzete, köztes szituációja inkább csak a kijelentések szintjén érvényesül, nem jár együtt a lírai alany fragmentálódásával, nézőpontjainak viszonylagossá válásával. Mintha az a személy, aki e versekben megszólal, benső alkatát tekintve még túlságosan is sértetlen lenne ahhoz a vállalkozáshoz, amit az átkelés jelent. S ezért a nyelvhez való viszonyában sem vesztette el azt a bizalmat, ami az „itt” és „most” korábbi, problémátlan poétikai hadállásából táplálkozik. Az átkelés folyamata azonban már így is differenciált: egyaránt felsejlik benne az „üres tér végtelen esőben” kopár lehetősége és az átszűrt életvízzel megtelt kehely felemelő perspektívája. Ha a tükör a képi megjelenítés dimenziójába tartozott, az átkelés a vizualitás tudatos korlátozása, amely az érzéki szférán való túlemelkedés lehetőségét teremti meg. Ennek horizontjában értelmezhető a versek két alapképzete: a víz (és az áramlás), valamint a madár (és a repülés).

A víz képzetkör alkotóelemei: az elmosódás, feloldódás, fehér zuhogás, eső, apály és nedves levelek, továbbá a hajó és a delfinek fel-felbukkanó képei áthálózják a könyv teljes szövegét. Az *át...-nak* és *el...-nek* ugyanazt a bizonytalan, csak félig kimondott, ezért leginkább pusztá igekötőkkel érzékeltethető folyamatát fejezi ki, mint más aspektusból a madár képzetkör, amely az előzővel szemben a hiányban – az elröppent madár után reszkető ág és az üres kalitka felvillanásában – ragadja meg a a létezését.

Ennek a kettős vonulatnak összegző verse a *Hová folyik*, amelyet a szerző biztos szerkesztő érzékkel a kötet zárataként helyezett el a versfüzérben. A szöveg az önkeresés tétova mozdulataitól jut el ahhoz a bizonyossághoz, amelyet Robert Musil a kitöltetlen, titkos belső terek identitásának nevezett:

*Hová folyik, repül most mind,
ami én voltam valaha?
Kitölteni a nagyobb semmit
elég lesz e test víze, madara?*

*Vagy az a részem hiányozni fog,
mely körül a többi forog?
Kering, örvénylik a lelkem,
tengelyében azzal, ki nem lehettem.*

S habár látszólag ez esetben is a hiány érzékelése adja a befejező sorok üzenetét, az a mód, ahogy a nyolc, kilenc, tíz és tizenegy szótagos sorok szabálytalan rendjéből felépül az alternatívákat szembesítő beszéd, s ahogy a keresztrímek végül ölelkező formába válnak át, a vers végkicsengésébe belerejti a megtalálásba, fellelésbe vetett bizalmat is.

Az elvesztés és a visszanyerés kettőssége jellemzi a *Másik hely, másik idő* két fontos szerepversét is. A *Pénélope* úgy váltja fel a nappalt éjszakával, hogy az érzékek intim nyelvén is visszafordítja az időt, s ezzel birtokba is veszi, a *Kentaur* pedig (alighanem a könyv legszebb alkotása), miközben Hérédia *A kentaurok futása* című szonettjére utalva maximálisan kiaknázza az intertextualitás verbális lehetőségeit, az érzéki varázs és az át-lényegítő szellemiség együttes megszólaltatására vállalkozik. A forma plasztikusan ke-rek, de tört darabokból képzett, a beszéd koherens, összefüggő folyamat, ám a gram-matikája merészen montírozott, az alany lírai ereje vitathatatlan, miközben kontúrjait a szerző – eltérő, mégis összetartozó nézőpontokat érvényesítve – határozott kézzel bon-totta szét s formálta új egységbe.

És ahogy „egy kentaur patája feldobog”, a hang, távozóban, jelzi az irányt, az utat, amerre Szakács Eszternek ezután – tehetsége parancsát követve – haladnia kellene.

...AZ ARCHÍV ÉLET

Méhes Károly: *Az álomé lett*

*„S emlékeiből gombolyítva
Hosszú szőttes göngyölődött
Amin élete volt a minta”*

(Guillaume Apollinaire:
*A Lander Road-i kívándorló**)

Méhes Károly kötete apró szövegekből, vagyis inkább: *történetekből* épül fel. Ennek az építkezésnek a menete azonban jóval rafináltabb, mint azt első pillantásra gondolnánk. Mintha családtörténetként indulna a kötet, vagy legalábbis eleinte mintha egy családtörténet igyekezne összeállni a mozaikdarabokból, hogy aztán helyenként egészen más és más típusú szövegek következzenek. A kötet mozaikszerű szerkesztése már első pillantásra szembeüt, ám annál inkább igazolásra szorul az ebből a mozaikszerűségből kibontakozó linearitás. Úgy gondolom ugyanis, hogy a hetvennyolc rövid szöveg kifejezetten sorban olvasandó, kisebb tematikus részek követik egymást, néhány jól felismerhető alapotívum köré szerveződve. Ennek az egyszerre lineáris és mozaikszerű szerkezetnek a stabilitását az alapotívumok variálódása, csomópontokba rendeződése és összjátéka adja, így elsősorban e motívumok számbavétele segíthet hozzá *Az álomé lett* egységes egészként való értelmezéséhez. Az alábbiakban teljes terjedelmében idézem az *Ima* című, kötetnyitó darabot:

„Készséggel elhiszem, hogy mindig és mindenkor, egész életemen át néz Valaki, – legyen: – figyel. Nem zavar, hogy mindent tud rólam, a legapróbb nüanszokat is, amik nekem úgyis kiesnek a fejemből. Bízom benne, hogy végtelensége valóban végtelen, s archívumának bizonyos polcán, mint egy filmtárban, ott őrizi pillantásai által rögzített

minden pillantásomat. Így készülök örök életemre, abban a megnyugtató tudatban, hogy minden megvan, nem tűnik el, az élet mulandósága csupán időleges csalódás. Aztán, amikor úgymond »vége«, kényelmesen hátradőlve megnézhetem, nézegethetem, mi is történt valójában, előről hátra és hátulról előre, örökkön örökké, ámen.” (6. o.)

* Somlyó György fordítása.

A szerző rajzaival
Alexandra Könyvkiadó
Pécs, 1999
168 oldal, á.n.

Az archívummá lett élet, illetve ennek az archívumnak a feltárása, a „minden megvan” tapasztalata adja a könyv egyik – egész pontosan: a legfontosabb – alapotívumát. A nyilvánvaló (és a szerző korábbi munkáiban is nagy súllyal jelenlevő) Ottlik-hatásnál azonban jóval tágabb összefüggésbe helyezném a mozzanatot. A modern művészet egyik nagy toposza lép itt működésbe: feltárt készíteni az élet valaha megtörtént eseményeiről, visszatekinteni még az innenső partról, de már mindenen túlról. Aki ebből a pozícióból beszél, már nem reménykedik új, lényeges eseményekben, innen nézve minden fontos dolog megtörtént már; az egyetlen számításba vehető értelmes tevékenység az egyszeri események emlékezés (és elbeszélés) általi újraélesztése.

Ennek az archívumnak jókora része természetesen a gyerekkor eseményeivel van teli: „Annyi történt, hogy elhagyta otthonát, gyerekkora színterét. Fogalma sem volt róla, hogy örökre hagyta el, többé gyerekként nem térhet oda vissza, hiába ismer majd rá mindenkire és mindenre, a bútorokra, a könyvekre, az evőeszközökre.” (*Az ágy*, 50. o.) Ha maga az archívum egésze nem is korlátozható a gyerekkorra, a legfontosabb és legmeghatározóbb események ekkor történtek, és elsősorban ezeket kell újra feltárni. Ennél is speciálisabb helyzetbe kerül a *Csend utca* című darab elbeszélője, aki úgy találja meg a reinkarnáció *tényleges* lehetőségét, hogy visszaköltözik arra a környékre, ahol gyerekkorában lakott, és az itt élő öregasszonyok még mindig ugyanazt a személyt látják benne, aki gyerekként volt. Mások szemében és mások számára reinkarnálódik, múltként elevenedik meg: „visszatér saját életébe” (126. o.).

Méhes Károly történeteiben az élet mindaz, ami elmúlt. Ennek az életfogalomnak a legmarkánsabban megtapasztatható része a gyerekkor, amely azonban nem feleltethető meg valamiféle idilli, paradicsomi állapotnak, hanem a különféle konfliktusok is a részét képezik. Több szövegben is az archivált emlékek főszereplőjeként bukkan fel és válik a kötet meghatározó motívumává az erőteljes és nyomasztó apa-figura (*A fiú, Temető, Doktor úr, Film* stb.). A (talán) legerősebb apa-szöveg az *Inhalálás*, amelyben a halott apa lehelését a limlomok között tárolt gumimatrac őrzi: „Előszedtem a fal mellől, kicibáltam a helyéről a sárga műanyag dugót, és szívtam, lélegeztem be ezt a furcsa, rossz gumiszagú, régi levegőt, ami egy kicsit az apám volt. (...) Émelygés fogott el, öklendenem kellett ott a jéghideg garázsban, a félhomályban. De nem sírtam.” (113. o.)

A test és a testiség helyenként naturalisztikus vagy kifejezetten morbid megjelenítése szintén fontos motívuma a könyvnek, akárcsak az evés. Mind a test, mind az elfogyasztott ételek a „minden megvan” körét bővítik, az archívum részét képezik. Az őskőtől örökölt vonások, illetve a preparált (archivált) testrészek témája több helyen is felbukkan, nyilvánvalóvá téve, hogy a test is egyike a feltárandó, archivált titkoknak (*Kezek, Rémmese, A folyosó, Brutálisok, A szív, Én* stb.), és ugyanez érvényes az evés aktusára is: „hát nem igaz, hogy mindent kikakáltam, mert itt van a testemben, a húsomban sok minden abból a végtelen sok levesből, húsból, főzelékből, süteményből, de sokkal inkább léteznek mindez a lelkemben, az emlékeimben, és ezáltal én egy kicsit mindig jóllakott és elégedett leszek...” (*Előevő*, 54. o.)

Az élet archívumának feltárása persze a legkevésbé sem problémamentes tevékenység. A *sorompó* hőse elutasítja az emlékezést, otromba és szégyenteljes módon hazudja el a tény, hogy a fia szellemi fogyatékos. A *Régi bűnök* című szövegben az archívumból a múlhatatlan gyűlölet érzése kerül elő az egykori tanárral szemben, a *Tanár úr* két szereplője pedig tökéletesen ellenkezően ítéli meg ugyanazt az embert: az elbeszélő a tanár úr múltat megszépítő visszaemlékezései, a volt tanítvány pedig a saját tapasztalatai alapján. Kevésbé kiélezetten ugyan, de egyes szám első személyben is megjelenik az archívum feltárásának ellentmondásossága: „Érdekes, hogy ez a fél-fagyas unalom az idill miféle álarcát képes magára öltetni. Ha úgy visszagondolok. Illedelmesen kopogtatok egy álarcon, hogy be szeretnék lépni, vissza.” (*Csend*, 124. o.)

Az emlékezet öncsalásának klasszikus problémája egyébként bővebben nem tematizálódik a könyvben, sokkal inkább a feladat nagysága, az egyszeri események birtokbavételének nehézsége válik központi kérdéssé. A homok vissza-visszatérő motívuma válik a korrodálódott múlt metaforájává: „És újra a tények! Sziklák voltak, mára le-föl sodródó porhegyek” (*Képmás*, 18. o.); „Letérdel, ahogy sehol máshol nem szokott letérdelni. Egy nagy összerakós játékba kezdene bele. Ezekből a homokszemekből egy sziklát kell összeraknia. Méghogy játék! (...) Miért ilyen szép a sivatag? (...) Nem szereti, hogy ennyire tetszik neki. Izzadnia kellene már rég. Fújtatnia. Nekikezdeni végre. Szemenként rakosgatni egymásra a szétporlott múltat.” (*Gaetano Trumba*, 129. o.) A mozaikból kirakni a képet: maga a feladat előfeltételezi az értelmes célt, a kirakható kép meglétét. Mindössze az emberi élet végessége állít korlátot ennek a tevékenységnek – a könyv utolsó mondata szerint a titkoknak „soha az életben nem lehet a végükre járni” (*En*, 162. o.) –, ám amennyiben korlátlan idő áll rendelkezésre, a feladat *elvileg* megoldható. A múlt rekonstruálásával kapcsolatos ismeretelméleti kétely hiánya, mint ahogy az a legelső szövegből egyértelművé válik, teológiai gyökerű. A könyv alapvetése szerint „minden megvan”, a túlvilági archívum valóságosan létezik, csupán az ember evilági kondíciói elégtelenek a múlt tökéletes rekonstrukciójához. A szövegek tulajdonképpen ezt a tökéletlen, részleges rekonstrukciót írják körül, de – amellet, hogy többször is hangsúlyozzák a vállalkozás evilági reménytelenségét – a történetek elbeszélhetőségével kapcsolatos problémák nem kerülnek előtérbe. A múlt, noha mi magunk erőtlene vagyunk összerakni, elvileg összerakható, s noha végtelen időt és isteni emlékezetet venne igénybe az elbeszélése, elvileg elbeszélhető.

Az elmúlt élet archívumának feltárása mellett a másik, az előbbivel sajátos feszültségben álló alapotívum az álmé. Az álommotívum a felejtéssel kapcsolódik össze Méhes Károly könyvében: feloldja, szétzilálja az archívumot. Az álból hiányzik a rekonstrukció műveléséhez szükséges reflexivitás: „Ő is meg akart halni. Hátradőlt a zöld műanyag ülésen, amennyire tudott, kényelmesen elfészkelődött. Ahogy kell, becsukta a szemét, s elengedte arcizmait, hogy álla leeshessen, s szája résznyire legyen nyitva. Kezét tapogatózva kinyújtotta, és a fűtés bumfordi alumíniumkallantúját maga felé, a »Hideg« irányába húzta. A csönd úgy húzódott végig rajta, mint gyertyatesten a kanócszál. Lehet, hogy csak a kocszi rázkódtatta, de ezen az utolsó mondaton egy kicsit még elégedetlenkedve csóválta a fejét. Hogy e sok életbutaságnak nincs vége. Nem lehet.” (*Gyászmenet*, 119. o.)

Az álmot igen gyakran halálmetaforaként működik a szövegekben: az emlékek után kutató szereplőket rendre álmatlanság kínozza (*Észak Dél ellen*, *Nyaralás*), míg az álmot esetenként kifejezetten az emlékek előli menekvés útját jelenti (*Vér*, *Hotel Sehol*, *A gyerek*). A halál témája, bár szinte mindvégig jelen van, különös hangsúllyal vetődik föl a *Halott* című írásban (94. o.), illetve az azt követő néhány darabban. Írásom elején említettem, hogy *Az álmé lett* linearitását a fő motívumok sajátos csomópontokba szerveződése adja. Ebben az esetben ez a néhány történet azt a halálfogalmat írja körül, amely alapvetően meghatározza a kötetben megszólaló szereplők hangfekvését. Nem a fizikai halálról van szó, hanem arról az eseményről, ahogy a személyiség teljes egészében a múlt irányába fordulva lezárul a jelen felé. A *Halott* hőse, „[m]ivel egyszer már meghalt, elhatározta, hogy nyugodtan élhet tovább. Semmi sem drága vagy olcsó többé. Csak ő számít.” (94. o.); *Az új lakóé* megérti, „hogy ez már a halál, az élet utáni csönd. (...) Mehet, ahonnan jött. És még azon sem kezdett el töprengeni: hová?” (100. o.). A *Két túlélő* egyike viszont, miután meggyónja minden bűnét, és ezt követően mégis életben marad, épp az ellenkező tapasztalatot éli meg, a titkok kiadása után már nincs értelme a múlt felé fordulnia: „Az a jámbor pap kirabolt, kiszedett belőlem mindent. Szív, máj, vese és velő nélkül sem lehetnék belül üresebb. Ha élek még, hát ezért: hogy új titkokat gyűjtsek.” (98. o.)

Az *álomé lett* szövegeiben az élet mindaz, ami lezárult, múlttá lett, és ezzel együtt feltárandóvá és rekonstruálандóvá is vált. Hogy mindez értelmes tevékenység, arra a könyv világa egyfelől teológiai-ontológiai garanciát nyújt, másfelől viszont bizonyos feltételekhez is köti ezt. Ezt a feltételrendszert rögzíti a kötet második szövege, A „Szindbád” (7. o.): „Szindbád (...) egy csöndes falucskából indult, ahol, úgy mondanánk, évszázadszám semmi sem történt, semmi azon túl, hogy mindenki megszületett, aki ott élt és ott kellett meghalnia. Kevesen adták másra a fejüket, mert keveseknek jutott az a kízó kiváltság, hogy elképzelhessék: másutt is meg lehet majd halni, vagyis: másutt élni. Szindbád (...) úgy döntött hogy: nem. Valami mást. És attól a pillanattól fogva egyedül volt. És utazni kezdett, mert ez a fajta élet egyet nem tűrt meg, az egyhelyűséget.”

E szöveghely szerint Az *álomé lett* a múlt archívumának feltárását az archaikus életmóddal szakító modern ember osztályrészévé teszi. Az archaikus életmódot élő emberek olyanféle egységet alkotnak a saját életükkel, amelynek következtében számukra a múlt is egységes hagyományként értelmezhető, nincs tehát szükségük semmiféle rekonstrukcióra. A múlt nem különül el a mindenkori jelentől, ezért nincs miért újraélni: egy kizárólag azonos adatokat tároló archívum feltárása értelmetlen feladat (mint ahogy önmagában egy efféle archívumnak sincs semmi értelme). A *Holnap* című írásban a két életforma közti feszültség az ott megjelenő „Szindbád” részéről némi lelkifurdalásban manifestálódik. A faluban átmenetileg megszálló festőművész különösebb erőfeszítések nélkül megkapja a snackbárban dolgozó Gabriellát, a helybéliek vágynak elérhetetlen tárgyát: „töprengtek, mit is jelenthet ez, milyen az, elmenni innen, a Gabriella hirtelen nem számított, csak ez a fura fazon, aki jött és most itthagyja őket. Mintha kitalálta volna a gondolataikat, rekedten megszólalt: – Visszajövök – mondta, de hogy ne kelljen megismételnie, ne kelljen tovább hazudnia, inkább ivott, döntötte magába ezt az édeskés, nagyon zamatos rizlinget.” (82. o.)

Az archaikus életforma és a nyughatatlan utazó figurájának szembeállítás, a kívülről szemlélt, rekonstruálандó élet, az ezzel szembeállított, álomként felfogott halál, az elveszett gyerekkor visszaszerzése – önmagában mind-mind meglehetősen közhelyes motívum. Mondhatnánk úgy is, hogy a modern művészet fontos és nagy hagyományokra visszatekintő alapközhelyei, mely elemek csupán így, a műelemzés eszközeivel kiemelve és fogalmi vizsgálatának kitéve válnak *feltétlenül* közhelyessé. Mindez természetesen nem minősíti az őket feldolgozó művet, a közhely gyakran az alkotás igen inspiratív alapanyagává lesz. Méhes Károly ezeknek a témáknak a szintézisére vállalkozik, egyetlen koncepcióvá dolgozza össze őket, mely koncepciónak a rekonstrukció, az archívum feltárásának elvi végrehajthatóságába vetett *hit* is részét képezi (ezzel kapcsolatban lásd: *Mindig ketten*). A gyakorlati végrehajthatóságot illető, számos helyen hangoztatott és a mű alapszólamat adó *kétely* formailag a kötet szerkezetének mozaikszerűségében mutatkozik meg. Az olvasónak mindemellett nem szükséges bizalommal viseltetnie a homokszemekből összerakható sziklák iránt: a mű dolga elhittetni vele, hogy a saját világán belül mindez igenis lehetséges – és Méhes Károly könyvének, úgy gondolom, sikerül elhittetnie ezt az olvasóval.

A legtöbb történet középpontjában az élet valamelyik fontos momentumának meg tapasztalása áll, valamiféle radikális kizökkenés és/vagy kizökkentés. (Ilyen maga a kiindulópont, az archaikus életformával való szakítás is.) Az egyetlen fordulat köré felépített, klasszikus novellaszerkezetű sűrített változatai ezek az apró történetek, melyek általában a fentebb elemzett motívumokat járják körül, hol az archívum feltárásának problémájára koncentrálnak, hol az archívum egy-egy darabját, egy-egy fontos életeseményt, konfliktust bemutatva. Az életet „túlélő” szereplők, emlékeiket kergető utazók, kertjükben gubbasztó öregek, a felnőtt hangon elmesélt gyerekkori történetek, egyáltalán: az

alapközhelyek az elbeszélés modorosságának kockázatát rejtik magukban, ám ezt a csapdát a legtöbb esetben sikerül elkerülnie a szerzőnek. A legerősebb szövegek (és a kötet túlnyomó része ebbe a kategóriába sorolható) önmagukban is élettel telítik és plauzibilissé teszik az alapmotívumokat (a teljesség igénye nélkül: *Kezek, Észak Dél ellen, Gaetano Trumba, Doktor úr, Mégsem* stb.).

Az *álomé lett* bemutatása során feltétlenül szót kell ejteni az illusztrációkról is. A szerző szellemes és erőteljes karikatúrái szintén a kizökkentés hatását szolgálják: elegáns ellenpontját képzik a szövegeknek, kivétel nélkül a kötet játékos-ironikus karakterét erősítve.

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai
mindig a hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát szeptember 28-án, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a kiadó munkája
iránt érdeklődő olvasókat, barátait,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában.